

Lunds universitet

Historiska institutionen

HIS S33

Seminarieledare: Elisabeth Geevers

Handledare: Svante Norrhem

VT 2023

Förväntningarnas anatomi

Drömmar om social rörlighet i det svenska Östersjöområdet,
1680–1770

Asger Wienberg

Omslagsbild: Emblem som visar hovlivets faror i Schering Rosenhanes handskrift *Hortus regius* från omkring 1645. På kullen tronar fru Fortuna, symbol för lyckans ombytlighet. Lycksökarna strävar uppåt med varierande lätthet. Väl vid toppen har några framgång, medan andra bringas på fall. Foto: Kungliga biblioteket.

Abstract

The Anatomy of Expectation. Dreams of Social Mobility in the Swedish Baltic Sea Area, 1680–1770

Social mobility in the early modern period has been subject to extensive research, often with an interest in quantities, ideologies, and strategies. The personal driving forces behind this mobility, on the other hand, remain obscure. Focusing on servants of the state in the Swedish Baltic Sea area between 1680 and 1770, this study aims to analyse the formation of the experiences and expectations that made people strive for a higher social position in the Swedish society of estates, despite scepticism among the elite and decreasing career opportunities after the fall of the Swedish Empire. To develop a deeper understanding of the processes that affected early modern social dynamics, a qualitative examination of around 300 handwritten petitions addressed to the state administration, a communication channel that was of central importance for social mobility in this society, is carried out. With theoretical inspiration from the field of history of experience, the analytical terms "arena of experience" and "cultural repertoire" are used in an analysis that pays close attention to social processes, contexts, and comparisons. Hereby, it is possible not only to identify the experiences and expectations of the petitioners, their complex character and how they changed over time, but also to show how they were formed in relation to mutable cultural imaginaries, literary forms, and institutional structures.

The study demonstrates that the early modern dreams of social mobility were influenced by widespread notions of householding, service, advancement, merit, and grace, which were incorporated in the genre and institutionalised in the petitioning process. During the 18th century, however, the experiences and expectations were transformed. Their patriarchal and religious foundations became less important, which was not only a consequence of changed cultural values, but also influenced by the bureaucratisation of the state administration. Precedence, measurable merit, legal rights, and patriotic emotions now took on greater importance. Still, the experiences and expectations were in no way monolithic. Because of prevailing cultural notions and judicial features, age, geography, and social context affected the opportunities to dream of a higher social position. In a broader European perspective, the Swedish case indicates the existence of dreams of social mobility among relatively broad sections of society, even though previous research on the topic is sparse. Through petitions, people were negotiating social mobility in everyday actions. Here, the central role of the expansive government and early bureaucratisation of the Swedish society is demonstrated. The modern career was, therefore, not solely a product of the 19th century, but the result of long-term developments in relation to shifting cultural imaginaries, a stable genre, and increasingly solid institutional structures.

Förord

Åtskilliga personer har bidragit med synpunkter och delat med sig av sin kunskap under arbetets gång. Tack till min handledare Svante Norrhem för uppmuntrande vägledning och berikande diskussioner, till Anna Nilsson Hammar (Lunds universitet) för värdefulla synpunkter när projektet tog form, till Martin Almbjär (Uppsala universitet) för insiktsfulla kommentarer i ett avgörande skede av processen samt till Elise Dermineur Reuterswärd (Stockholms universitet), Örjan Kardell (Uppsala universitet), Linda Oja (Riksarkivet i Uppsala) och Peter Sjökvist (Uppsala universitet) för upplysningar om källor och litteratur. Därutöver vill jag tacka deltagarna vid ett högre seminarium i historia vid Lunds universitet våren 2022 för synpunkter på ett tidigt utkast av arbetet.

Lund i maj 2023

Asger Wienberg

Innehåll

Inledning | 1

Syfte och frågeställning | 3

Forskningsöversikt | 4

Föreställningar om social rörlighet | 5

Socialt avancemang som praktik | 9

Den sociala förhandlingens medier | 12

Avgränsningar och källmaterial | 16

Teori och metod | 22

Erfarenhetsbegreppet | 23

Förväntan, arena och repertoar – en operationalisering | 26

Kontextualisering och komparation – metodologiska preciseringar | 28

Samhällsomvandling och social rörlighet – en orientering | 30

Förväntningar på social rörlighet som erfarenhetsprocess | 33

Målsättningar | 33

Försörjning på ruinens brant | 33

I kungens och fäderneslandets tjänst | 37

Att komma upp sig | 41

Förtjänst | 44

Livet i meriternas gjutform | 44

Rumsligt förankrade meriter | 48

Lidande och lycka | 50

Nåd | 55

En nådig överhet | 55

Nådens kontinuitet | 61

Ett ritualiserat möte | 63

Konkurrens | 66

Kolliderande anspråk | 66

Uppmuntrande tävlan | 72

Drömmarnas kontexter – slutsatser och jämförande diskussion | 75

Kontinuitet och brott i erfarenhetsprocessen | 75

Kontinuiteterna | 75

Brotten | 79

Social rörlighet i erfarenhetshistorisk belysning | 81

En ny historia om social rörlighet | 82

Det svenska fallet | 83

Från Sverige till Europa | 84

Bortom klassresan – avslutande reflexioner | 89

Källor och litteratur | 91

Appendix | 101

Förkortningar | 106

Inledning

”Hwar lymmel will upklifwa på Pindus”, klagade den unge skriftställaren Olof Dalin år 1734 med illa dolt förakt. ”Herrar wille wi alla wara: alla up til ähra”.¹ Och mycket riktigt tycks hans samtid ha varit fylld av människor som strävade uppåt. En av dem, sjöofficeren och kartografen Nils Ström, valde 1723 att lämna in en supplik, en ödmjuk ansökan, till den svenske kungen. I nära 30 år hade han troget och flitigt tjänat vid flottan, och trots en blygsam bakgrund i Marstrands borgerskap hade hans lycka nått så långt att han sedan några år kunde betitla sig kommandör. Han försäkrade monarken att han för sin del kunde nöja sig med det stånd som Gud och naturen tilldelat honom. Men han behövde tänka på framtiden. Hur skulle barnens framsteg säkras, hur skulle de kunna dra nytta av sin fars trogna tjänstgöring, vad skulle han egentligen lämna dem i arv? Ströms förhoppning gällde en specifik kvarlåtenskap som kunde ge barnen ”fördehlacktigare wilkor” – han ansökte om nåden att bli adlad, att lämna sitt tidigare stånd och klättra på samhällets rangstege. Med några års fördröjning föll det väl ut: Nils Ström blev Nils Strömcrona.²

Tack vare Nils Ströms supplik kan vi 300 år senare få en glimt av en gången tids rationalitet. Ansökningskriften är en spillra av en människas hopp och handlingskraft. Den berättar för oss om en individs drivkrafter, om hur drömmar tog form inom supplikgenrens snäva gränser och i relation till föreställningar om samhälle och självförbättring, kunglig nåd och Guds vilja. Nils Ström utgick från sina erfarenheter av ett liv tillbragt i kronans tjänst, men blickade också framåt – två tidshorisonter som konvergerar i den böneskrift som sedan länge förlorat sin förvandlande kraft och numera vilar säkert i en kartong på Riksarkivet.

Vilka drömmar om ett bättre liv hade människor under tidigmodern tid? Vilka möjligheter hade de att formulera sina förväntningar på framtiden och omsätta dem i praxis? Den lösryckta arkivhandlingen ger upphov till frågor som kan kasta nytt ljus över den tidigmoderna periodens sociala rörlighet. Vad vi måste akta oss för är att projicera senare tiders erfarenheter på en avlägsen historisk situation. Även de klassresor som har präglat vårt eget nära förflutna i folkhemmets Sverige har på senare tid kommit att analyseras som historiskt specifika berättelsemallar, sprungna ur efterkrigsgenerationens erfarenheter och så tilltalande att de länge format vårt historiska medvetande.³ Mellan klassresorna och deras motsvarigheter i äldre tid öppnar sig emellertid en avgrund av bristande förståelse. Och likväl rörde hon sig, den tidigmoderna människan. Viktig kunskap om denna sociala dynamik i

¹ [Olof von Dalin], *Then swänska Argus. Andra delen*, tryckt i Stockholm 1734, nr 39.

² Riksarkivet (RA), Ansökningar om adelskap (”Sköldebrevsamlngen”) (AA) 11, N. Ström(crona) (citater); Maria Gussarsson Wijk, ”Nils Strömcrona”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 34, Stockholm 2013–2019, s. 29–32.

³ Kjell Jonsson, ”Att berätta klassresan”, i Lena Eskilsson & Mohammad Fazlhashemi (red.), *Reseberättelser. Idéhistoriska resor i sociala och geografiska rum*, Stockholm 2001, s. 291–315; Jonas Frykman, *Ljusnande framtid. Skola, social mobilitet och kulturell identitet*, ny utg., Lund 2014, s. 186–188; Daniel Nyström, ”Klassresenären. En förfluten typ?”, i Peter Josephson & Leif Runefelt (red.), *Historiska typer*, Möklinta 2020, s. 171–196.

ståndssamhället har emanerat ur en socialhistorisk forskningstradition. Vi vet numera att människor rörde sig socialt på alla nivåer av samhället, både i Sverige och andra delar av Europa.⁴ Tack vare en livaktig idé- och kulturhistorisk forskning har vi också en omfattande kunskap om hur människor uppfattade den sociala mobiliteten och hur ett socialt avancemang kunde understödjas och manifesteras visuellt och språkligt. Inte minst vet vi att makthavarna eftersträvade ett statiskt och välordnat samhälle och förgäves försökte begränsa rörligheten.⁵

En problematisk sida av den forskning som bedrivits är dock att själva grunden, den sociala rörligheten, alltför ofta framstår som en självförklarande term, ett analytiskt begrepp som forskningen cirkulerar kring men aldrig når kärnan av. Medan kvantiteter och kulturella uttryck blivit föremål för åtskilliga studier har mindre intresse ägnats åt människors egna verkligheter, vad de själva förväntade sig när de under tidigmodern tid strävade efter en högre position i samhällets statushierarki. Det råder emellertid ingen tvekan om att den sociala rörligheten är historiskt och kulturellt specifik, och just därför behöver den också relateras till de skiftande drivkrafter som fått människor att agera på ett visst sätt. Här öppnar sig ett underutvecklat forskningsfält, som inte lånar sig till förenklade paralleller mellan då och nu utan i stället komplicerar vår förståelse av hur mänskliga erfarenheter och förväntningar förändras över tid och samspelar med den sociala verkligheten.

Ofta ställs den tidigmoderna epoken i kontrast till den efterföljande moderniteten, som en fond mot vilken våra egna självbilder framträder desto tydligare. Studier av förändring och kontinuitet i den sociala rörlighetens historia får dock inte trollbindas av denna dikotomi. Bortom de enkla moderniseringsberättelserna finns andra dynamiska perioder som förtjänar uppmärksamhet. Under 1600- och 1700-talen var Sverige ett hierarkiskt ståndssamhälle, där tongivande delar av eliten såg social rörlighet som ett skadligt fenomen. Samtidigt öppnade en expansiv statsmakt nya karriärvägar för fler grupper i samhället och drev på en ökande social mobilitet. Stormaktsstatens territoriella och förvaltningsmässiga tillväxt innebar ovanligt goda möjligheter av detta slag, men utsikterna till social rörlighet försämrades drastiskt då riket förlorade sin internationella maktposition i början av 1700-talet. Dessutom bidrog förvaltningens byråkratisering och befordringsväsendets formalisering under frihetstiden till mer förutsägbara och mindre exceptionella karriärer.⁶ Likväl fortsatte människor att sträva efter en högre social position. Detta framgår inte minst av de suppliker som man i allmänhet behövde lämna till sina överordnade om man ville ansöka om tjänst, befordran, stipendium eller adelskap. Möjligheten att skriva till sin överhet och underdånigt be om hjälp, stöd eller

⁴ Sten Carlsson, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*, Stockholm 1962; James B. Collins, "Geographic and Social Mobility in Early-Modern France", i *Journal of Social History* 24:3 (1991), s. 563–577; Sheila M. Cooper, "Intergenerational social mobility in late-seventeenth- and early-eighteenth-century England", i *Continuity and Change* 7:3 (1992), s. 283–301; Jan Mispelaere & Jonas Lindström, "En plats att leva på. Geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället", i *Scandia* 81:2 (2015), s. 71–97.

⁵ Se nedan, avsnitten "Föreställningar om social rörlighet" och "Socialt avancemang som praktik".

⁶ Se nedan, avsnittet "Samhällsomvandling och social rörlighet – en orientering".

förmåner var en del av supplikväsendet, en grundläggande samhällslig institution under denna tid och ett system som mobiliserades i den sociala rörlighetens tjänst.⁷ Nils Ströms böneskrift är inte ensam i sin kartong, än mindre i det bevarade arkivmaterialet som helhet. I dessa underutnyttjade texter framträder i sällsynt omfattning människors erfarenheter, förväntningar och strategier – i just den kontext där den sociala mobiliteten ägde rum och förhandlades. Om vi vill förstå den sociala rörlighetens paradox i det tidigmoderna samhället, att människors strävan fortsatte trots de begränsade framgångsutsikterna och makthavarnas negativa inställning, är det här svaren bör sökas. Det som fordras är en analys av människors drivkrafter, av de förväntningar som låg till grund för deras vilja att stiga socialt.

Syfte och frågeställning

Syftet med föreliggande studie är att analysera drivkrafterna bakom den uppåtgående sociala rörligheten i det svenska ståndssamhället genom att undersöka formeringen av de erfarenheter och förväntningar som låg till grund för människors strävan att förbättra sin sociala ställning från slutet av stormaktstiden till slutet av frihetstiden, trots de krympande framgångsutsikterna efter stormaktsväldets fall och den ofta negativa synen på social rörlighet inom eliten. Detta innebär ett teoretiskt och metodologiskt skifte i förhållande till tidigare forskning, som studerat den sociala rörlighetens omfång, ideologier och uttryck men endast i begränsad utsträckning de drömmar som fick människor att själva försöka nå en högre position i samhället. Härigenom bidrar undersökningen till kunskapen om en central men förbisedd aspekt av den tidigmoderna periodens sociala dynamik. Bytet av perspektiv har samtidigt en integrerande verkan, eftersom de erfarenheter som studeras tog form i ett historiskt sammanhang som inkluderade såväl kognitiva som kroppsliga och materiella aspekter, i ett spänningsfält mellan individen och de samhällsliga strukturerna. Följden blir en fördjupad teoretisk förståelse för de processer som möjliggjorde och drev den sociala rörligheten framåt i ett samhälle där begränsningarna var många. Fokus kommer att ligga på tiden från 1680 till 1770, ett händelserikt intervall som synliggör förändringen från det karolinska enväldet, över stormaktsväldets fall, till det frihetstida statskickets framväxt och etablering. Vidare är det karriärer inom ramen för statlig tjänst – i Sverige-Finland såväl som i de tyska och baltiska provinserna – som står i centrum, eftersom detta var den viktigaste arenan för social rörlighet i det tidigmoderna samhället.

För att uppnå sitt syfte kommer undersökningen att vägledas av en övergripande frågeställning: Förändrades människors förväntningar på att avancera socialt i den svenska

⁷ Se nedan, avsnittet ”Den sociala förhandlingens medier”.

statens tjänst från 1680-talet till 1760-talet? I så fall, på vilket sätt och varför? Med målet att besvara denna frågeställning kommer den empiriska analysen att inriktas på tre delfrågor:

- Vilka målsättningar hade människor som strävade efter social rörlighet i den svenska statens tjänst mellan 1680 och 1770?

Denna första fråga avser att inledningsvis undersöka de förväntningar inför framtiden som drev människor då de försökte förbättra sin sociala ställning.

- Hur erfor dessa människor sin (potentiellt) socialt rörliga tillvaro?

Under den andra frågan avser jag att studera de erfarenheter av det förflutna som bidrog till att forma människors förväntningar och därigenom fick dem att eftersträva ett socialt avancemang. Fokus kommer i tur och ordning att ligga på hur de erfor sitt eget agerande, överhetens betydelse och konkurrensen med andra.

- Hur möjliggjordes och begränsades erfarenheterna av och förväntningarna på social rörlighet av kulturella föreställningar, institutionella förhållanden och litterära former?

Till skillnad från de två första delfrågorna syftar den tredje inte till att introducera ett ytterligare empiriskt område, utan till att fördjupa studiet av människors förväntningar och erfarenheter i samtliga analyskapitel genom att ställa dem i relation till de kulturella, sociala och mediala kontexter som de uppkom i och formades av. Mer specifikt avser jag att visa hur människors drivkrafter möjliggjordes och begränsades av samtidens föreställningar och ideologiska uppfattningar om social rörlighet, av supplikväsendet som juridisk och social praktik samt av supplikgenrens föreskrifter. Härigenom blir det möjligt att inte endast visa på vilket sätt drömmarna om social rörlighet förändrades över tid, utan även förklara varför förändringarna ägde rum.

Forskningsöversikt

Forskningen har närmast sig historiska erfarenheter av social rörlighet på tre huvudsakliga sätt, som i flera fall har gått samman i ett fruktbart utbyte men som ofta lider brist på verklig dialog. En första inriktning har fokuserat på de övergripande ideologier eller föreställningsvärldar som människor tillgripit för att förstå och förhålla sig till social mobilitet. Andra forskare har låtit den sociala rörlighetens praktiker och den sociala ordningens performativa aspekter stå i centrum. Slutligen har det genomförts undersökningar av de medier, framför allt suppliker, som stod till buds då människor skulle realisera sin strävan efter en högre position i samhället. I det följande kommer dessa tre forskningsfält – som spänner över historia, idéhistoria, litteraturvetenskap, etnologi, mediehistoria och språkvetenskap – i tur och ordning att presenteras, diskuteras och relateras till perspektivet i föreliggande studie.

Föreställningar om social rörlighet

Social rörlighet är inte blott ett mätbart resultat av människors handlingar. Det är ett historiskt betingat och kulturellt specifikt fenomen som behöver relateras till de skiftande drivkrafter och målsättningar som fått människor att agera på ett visst sätt. Keith Thomas har urskilt denna mentala karta hos människor i det tidigmoderna England. Förvisso poängterar han att det i praktiken sällan rörde sig om uttalade, livslånga projekt, men på en kulturell nivå är det möjligt att identifiera en rad olika drömmar, och medel för att nå dem: militär tapperhet, arbete, rikedom, ryktbarhet, vänskap och postum berömmelse är det urval Thomas lyfter fram. Jämfört med dagens samhälle var drömmandet emellertid hårt kringskuret. Vid sidan av de språkliga och begreppsliga ramarna fanns kollektiva hinder i form av social position, familjetillhörighet, könsnormer och en negativ attityd till rörlighet och ambition. Likväl var den ökande sociala mobiliteten ett faktum, inte minst tack vare utbildningsmöjligheter och ekonomisk expansion som parades med meritokratiska ideal och en gryende individualism. Inom den begränsande konformismen fanns med andra ord utrymme för agens, inte minst för unga människor, vilket alstrade förväntningar på social rörlighet.⁸

Det som vinnas i överblick förloras i nyanser i Thomas kulturella kartering. Ett vanligare sätt att närma sig människors förståelse av social rörlighet har varit att studera de uppfattningar om samhället som omfattades av mer avgränsade grupper. Framför allt har fokus legat på de makthavande skiktens – adelns och ämbetsmännens – föreställningar. För Frankrikes del har Jonathan Dewald visat att 1600-talets aristokrati visserligen var stöpt i bördstänkandets och patriarkalismens tankeform och i stora delar accepterade denna ideologi, men att adelsmännen paradoxalt nog förstod sina egna liv i termer av individuell ambition, inbördes tävlan och socialt avancemang i det obeständiga, offentliga livet.⁹ Som Elinor Barber visat kom detta slags aristokratiska idéer att omfamnas av 1700-talets uppåtsträvande franska borgerskap, vars medlemmar såg fram emot socialt avancemang inom de rådande hierarkierna.¹⁰ Samtidigt förändrades samhället och olika föreställningar om social rörlighet bröts mot varandra. Karriären i statens tjänst intog här en särställning, vilket Jay M. Smith poängterat i en studie av den ”meritkultur” som franska adelsmän omfattade under 1600- och 1700-talen. Urskiljandet av meriter var inte en produkt av upplysningen, utan hade tvärtom länge varit metaforiskt knutet till monarkens blick. Från att ha varit ett adligt privilegium grundat på börd kom dock meritbedömningen att formaliseras i takt med statsmaktens expansion, vilket öppnade för ett offentligt och socialt inkluderande merit tänkande.¹¹

⁸ Keith Thomas, *The Ends of Life. Roads to Fulfilment in Early Modern England*, Oxford 2009, s. 1–3, 6, 13–43.

⁹ Jonathan Dewald, *Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture. France, 1570–1715*, Berkeley 1993, s. 15–44, 205–208.

¹⁰ Elinor G. Barber, *The Bourgeoisie in 18th Century France*, Princeton 1955, s. 55–68.

¹¹ Jay M. Smith, *The Culture of Merit. Nobility, Royal Service, and the Making of Absolute Monarchy in France, 1600–1789*, Ann Arbor 1996.

Liknande förändringar i uppfattningarna om börd och meriter ägde enligt Peter Englund rum i stormaktstidens Sverige. Adelns aversion mot social rörlighet kom alltmer att överflyglas av nya tänkesätt i takt med att gruppen under 1600-talets senare del fick ett markant tillskott av tidigare ofrälse personer som själva uppnått sin värdighet genom militär eller civil karriär. Den adliga ideologin blev knappast mindre hierarkisk och patriarkalisk, men den blev i högre grad meritokratisk och individualistisk. Förvärvad dygd och personlig duglighet kom att bli viktigare än anorna då det gällde att rättfärdiga sin samhällliga position.¹² Konflikten mellan börd och merit var emellertid inte löst. I en studie av synen på civila ämbetsmän i Sverige från 1750 till 1780 har Maria Cavallin lyft fram de politiska strider som föranleddes av de ofrälse riksdagsståndens egalitärt färgade kritik av adelns företrädesrätt till ämbeten och karriärmöjligheter.¹³ Det står alltså klart att de ledande skiktens inställning till social rörlighet genomgick successiva förändringar under tidigmodern tid, även om inget entydigt brott står att finna.

För att förstå överhetens föränderliga attityder till social rörlighet är det nödvändigt att beakta de föreställningar om dygder och laster som strukturerade en stor del av tänkandet. Av de problematiska drivkrafterna bakom människors strävan att stiga socialt drog ambitionen till sig särskilt stor uppmärksamhet. William Casey King har i en studie av ambitionens idéhistoria med fokus på England påpekat att denna egenskap länge sågs som lastbar, syndig och farlig för samhället, uppfattningar som hade rötter i antikens filosofi såväl som i kristendomen. Detta gav upphov till en paradoxal situation under tidigmodern tid, då den sociala rörligheten tilltog samtidigt som ambitionen fördömdes av den dominerande ideologin.¹⁴ I Sverige diskuterades under samma tid äregirigheten – den aristoteliska och aristokratiska dygden *magnanimitas*. Enligt Sven Delblanc omtolkades den under upplysningen i termer av en allmännyttig lidelse, men icke desto mindre förbehölls den en samhällelig elit, som ansågs besitta denna dygd i egenskap av sin börd eller sina extraordinära gärningar.¹⁵ Som en rad forskare påtalat var dygdeläran differentierad utifrån samhällsposition. Vid 1600-talets svenska universitet fick majoriteten av studenterna möta en modifierad aristotelisk etik, där ödmjukhet, lojalitet och patriotism inskräpades, medan unga adelsmän, och med tiden allt fler ofrälse karriärister, tillägnade sig politisk dygd och hövisk förfining för att i framtiden kunna tjäna staten som krigare eller civila ämbetsmän.¹⁶ Rikets

¹² Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 120–122, 153–182, 221–235.

¹³ Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*, Göteborg 2003, s. 149–191.

¹⁴ William Casey King, *Ambition, a History. From Vice to Virtue*, New Haven 2013, s. 12–118.

¹⁵ Sven Delblanc, "Hercules magnanimus. Ett bidrag till tolkningen av Stiernhielms Hercules", i *Samlaren* 82 (1961), s. 5–72; *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm 1965, s. 9–45, 60–73, 109–116.

¹⁶ Lars Gustafsson, "Dienstadel, Tugendadel und Politesse mondaine. Aristokratische Bildungsideale in der schwedischen Großmachtzeit", i Dieter Lohmeier (red.), *Arte et Marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein*, Neumünster 1978, s. 109–127; Kurt Johannesson, "Om furstars och aristokraters dygder. Reflexioner kring Johannes Schefferus Memorabilia", i Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay (red.), *1600-talets ansikte*, Nyhamnsläge 1997, s. 309–321; Bo Lindberg, "Virtue and duty. Academic moral discourse in seventeenth-century Sweden",

undersåtar skulle överhuvudtaget inte hänge sig åt sina begär och söka överskrida sin position i samhället. I stället var förnöjsamheten ett dygdeideal som makthavarna ansåg särskilt lämpligt för de lägre grupper som skulle förmås att hålla sig på sin plats i hierarkin.¹⁷

Ideal och verklighet skilde sig dock åt. Ett socialt orosmoment som inte kunde undgå att gäcka de styrande under tidigmodern tid var utbildningen vid skolor och universitet. Anthony La Vopa har belyst detta problem, mer specifikt de fattiga studenterna vid tyska universitet under 1700-talet. Den protestantiska sedvänjan att uppmärksamma och understödja mindre bemedlade begåvningar gav upphov till en markant akademisk rörlighet i ståndssamhället – inte minst inom kyrkans led. Särskilt viktig för att legitimera rörligheten och de fattiga studenternas förväntningar på att göra karriär var sammansmältningen av en luthersk och pietistisk kallelsetik med en sekulär, professionell etik och utilism. Överhetens inställning var dock ambivalent. Å ena sidan ville man befrämja meritokratin och de individuella prestationerna genom att understödja begåvade ungdomar, å andra sidan var man mån om att genom formaliserade karriärbanor begränsa den förment skadliga ambitionens spelrum för att säkerställa samhällets balans.¹⁸ Debattens vågor i frågan om *delectus ingeniorum*, eller begåvningsurval, gick höga också i stormaktstidens och frihetstidens Sverige. I en inflytelserik studie har Sven Edlund visat att urskiljandet och det ekonomiska understödjandet av begåvade elever, som kunde bli nyttiga i statens och kyrkans tjänst, uppfattades som ett angeläget ärende för makthavarna. När elevantalet växte under 1600- och 1700-talen väcktes emellertid farhågor för en okontrollerad social rörlighet, ett lärt proletariat och en brist på ”närande” samhällsmedlemmar, vilket föranledde krav på en strängare urvalsprocess.¹⁹

Inställningen till begåvningsurvalet var inte blott en följd av maktintressen utan hade en stark förankring i tidens människosyn. Som Nicole Hochner påtalat kunde teorin om de fyra kroppsvätskorna ligga till grund för en positiv syn på social rörlighet i den tidigmoderna samhällskroppen.²⁰ I Sverige kom detta att få stor betydelse. I en studie av idéer om ålder och mognad från 1500- till 1800-talet har Maja Bondestam visat att växandet under tidigmodern tid förstods som konkret, förutbestämt och förankrat i makrokosmiska cykler. Medfödda egenskaper var svåra att bortse från och kunde legitimera en viss rörlighet inom den sociala ordningen. I övergången till modern tid – dock utan några skarpa brytpunkter – började

i Andreas Hellerstedt (red.), *Virtue Ethics and Education from Late Antiquity to the Eighteenth Century*, Amsterdam 2018, s. 181, 185f.

¹⁷ Anna Nilsson [Hammar], *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*, Höör 2012, s. 113–116, 129f.

¹⁸ Anthony J. La Vopa, *Grace, Talent, and Merit. Poor students, clerical careers, and professional ideology in eighteenth-century Germany*, Cambridge 1988, s. 1f, 6f, 9, 386–397.

¹⁹ Sven Edlund, *Diskussionen om begåvningsurvalet under reformations- och stormaktstiden. I. Urskiljandet av begåvningarna och deras understödjande*, Lund 1947, s. 86–191, 203–252; ”Dalins Argus och begåvningsurvalet”, i *Samlaren*, ny följd 37 (1956), s. 117–128. Som ett led i dessa strävanden verkade vid 1700-talets mitt en statligt tillsatt uppfostringskommission. se Fredrik Bertilsson, *Frihetstida policyskapande. Uppfostringskommissionen och de akademiska konstitutionerna 1738–1766*, Huddinge 2017.

²⁰ Nicole Hochner, ”A sixteenth-century manifesto for social mobility or the body politic metaphor in mutation”, i *History of Political Thought* 33:4 (2012), s. 607–626.

emellertid mognaden att betraktas i relation till abstrakta normer och knyts till ett linjärt tidsbegrepp. Detta öppnade upp för en ny tro på människans förmåga till självförbättring. I och med att vuxenhetens identiteter uppfattades som självskapade kunde växandet inrymma agens och modifikation – en aktiv strävan att bli något annat, oavsett social bakgrund.²¹ Att det äldre tänkandet inte innebar någon determinism har dock framhållits av Andreas Hellerstedt, som visat att läran om kroppsvätskor och tillhörande temperament i praktiken kom att sammanbindas med den aristoteliska dygdetiken. Även om individerna under 1600-talet ansågs ha en viss medfödd potential – *ingenium* eller snille – var det viktigt att stimulera denna för att framkalla dygdiga och kompetenta undersåtar som kunde tjäna den svenska stormaktsstaten. Tillvaratagandet av begåvningar såväl som fostrandet till dygd var en procedur anpassad till den expansiva statsmaktens behov, med social rörlighet som följd.²²

I toppen av samhällspyramiden fanns det alltså tydliga, normativa uppfattningar om den sociala rörlighetens karaktär och mekanismer. Hur såg det då ut bland de grupper som själva aspirerade på en högre social position, de samhällsskikt som ofta utgjorde hotbilden i den adliga samhällsideologin? Enligt Michael Mascuch präglades det engelska samhällets rörliga mellanskikt under 1600- och 1700-talen inte av någon aggressiv strebermentalitet. Tvärtom förekom kritik av den bristande moralen hos dem som klättrat socialt, liksom en religiöst färgad oro för nedgång och förfall – att Guds försyn skulle kasta ner familjen i fattigdomens avgrund. Fokus låg på mödorna inom ramen för det egna livsloppet, inte på ett successivt avancemang över generationerna.²³ Det finns således en fara med att dra förhastade slutsatser om socialt rörliga individers drivkrafter.

Andra forskare har ytterligare betonat att en central del av den protestantiska världsbilden var tron på den gudomliga försynen och Guds aktiva ingripande i jordelivet, i allt från det omvälvande till det triviala.²⁴ Som Kristiina Savin visat ingick i stormaktstidens Sverige försynen, ödet och lyckan – eller *fortuna* – i en gemensam begreppsram, som strukturerade tänkandet om livets osäkerhet och människans handlingsförmåga. Inte sällan kom lyckans växlingar att organisera människors förståelse av motgång, uppgång och gynnsamma tillfällen i det egna livsloppet, men utan att för den skull leda till fatalism eller resignation. Lyckan var förvisso ostadig, men man ansågs kunna vända den till sin egen fördel.²⁵ För lägre samhällsgrupper kunde emellertid samma tänkande generera en moralisk

²¹ Maja Bondestam, *Människans metamorfos. Ålder och den mognande kroppens politik, 1580–1850*, Nora 2020. Samma tendens gjorde sig gällande inom utbildningsväsendet, se Christian Lundahl, *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola*, Stockholm 2006, s. 83–167.

²² Andreas Hellerstedt, "From *Ingenium* to *Virtus*: The Cultivation of Talent in Seventeenth Century Dissertations from Uppsala University", i *Nordic Journal of Educational History* 6:1 (2019), s. 71–93.

²³ Michael Mascuch, "Social mobility and middling self-identity: the ethos of British autobiographers, 1600–1750", i *Social History* 20:1 (1995), s. 45–61.

²⁴ Alexandra Walsham, *Providence in Early Modern England*, Oxford 1999, s. 9f.

²⁵ Kristiina Savin, *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Lund 2011, s. 33–93. Se även Andreas Hellerstedt, *Ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början*, Lund 2009, s. 113–153.

läxa. Nils-Arvid Bringéus har påpekat att det folkliga lyckohjulsmotivet förmedlade idén att högmod oundvikligen leder till fall; alternativt skildrades den ostadiga lyckan som ett klot, i kontrast till dygdens stabila kub.²⁶ Även Anna Nilsson Hammars analys av 1700-talets skillingtryck, spridda inom breda folklager, demonstrerar att lyckan – den instabila, förgängliga och syndfulla jordiska framgången – begripliggjordes inom ramen för en luthersk, moralisk världsbild som inskräppte vikten av människans dygd och förnöjsamhet.²⁷

Med utgångspunkt i en omfattande forskningstradition kan det konstateras att den sociala rörligheten var omgärdad av flera lager av föreställningar, mer eller mindre artikulerade och ofta ståndsspecifikt formulerade. De flesta studier som fokuserat på den föreställda sociala rörligheten har emellertid betonat idéernas likhet och enhet snarare än deras skillnader och komplexitet. Med få undantag är det överhetens ideologier och de lärdas tankesystem som blivit föremål för studier – i allmänhet med begränsandet av rörligheten och upprätthållandet av den sociala ordningen i fokus. Tänkandets förskjutningar i samband med övergången till moderniteten är i många fall en given referenspunkt, även när de enkla dikotomierna nyanseras. Den brist som framför allt gör sig påmind är dock praktikernas frånvaro. Studieobjektet är i regel idéer om mänskligt handlande, inte handlandet i sig. Med andra ord saknas ett underifrån- och inifrånperspektiv, ett intresse för praktiserade idéer och idéburna drivkrafter, verksamma då strävan efter en högre position skulle omsättas i praktiken.

Socialt avancemang som praktik

Ovanifrånperspektivet i studierna av de sociala föreställningsvärldarna har inte stått oemotsagt. Flera forskare har under de senaste decennierna bemödat sig att knyta samhällsuppfattningarna och världsbilderna till människors praktiker för att studera samspelet mellan dessa nivåer. Framför allt har nya insikter möjliggjorts genom att den tidigmoderna sociala ordningen, och föreställningarna om densamma, betraktats som i grunden omtvistade och formade av människors språkliga och sociala praktiker.²⁸ En sådan performativ social förhandling ägde rum på de mest skiftande arenor. Ett område som tilldragit sig särskilt intresse är olika typer av materiell och visuell statusmanifestation, men då har sällan frågan om social rörlighet ägnats någon större uppmärksamhet.²⁹ Ett inflytelserikt arbete som mer

²⁶ Nils-Arvid Bringéus, *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*, Stockholm 2004, s. 53–69.

²⁷ Nilsson [Hammar] 2012, s. 71–132.

²⁸ T.ex. Michael J. Braddick & John Walter, "Introduction. Grids of power: order, hierarchy and subordination in early modern society", i Michael J. Braddick & John Walter (red.), *Negotiating Power in Early Modern Society. Order, Hierarchy and Subordination in Britain and Ireland*, Cambridge 2001, s. 1–42; Sarah Maza, *The Myth of the French Bourgeoisie. An Essay on the Social Imaginary 1750–1850*, Cambridge 2003; Karin Sennfelt, *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*, Stockholm 2011; Henrik Ågren, "Från kategorisering till exkludering. Förändringar i titulerandets funktioner under 1700-talet", i *Historisk tidskrift* 139:1 (2019), s. 3–33; Lars Edgren, *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet*, Lund 2021.

²⁹ T.ex. Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*, Stockholm 2009; Ulinka Rublack, *Dressing Up. Cultural Identity in Renaissance Europe*, Oxford 2010; Johanna Ilmakunnas,

fokuserar på den språkliga aspekten är Alexandra Shepards studie av de lägre samhällsskiktens uppfattning om den sociala ordningen och sin egen sociala identitet i det tidigmoderna England. Varken ordningen eller identiteterna var givna en gång för alla enligt Shepard, utan producerades och formades i ett socialt samspel då människor uppträdde som vittnen i rättsliga sammanhang, där de behövde kunna värdera sin kreditvärdighet och strategiskt förhandla sina positioner i den sociala hierarkin.³⁰ Shepards undersökning handlar förvisso mer om ordning än om mobilitet, men med fokus på det rörligare mellanskiktet i det engelska samhället har Craig Muldrew visat att det även i samband med socialt avancemang var viktigt att ständigt bedöma och förhandla såväl den egna personens som andra människors rykte och kreditvärdighet. Individens strävan efter en högre ställning, en både moraliskt och religiöst laddad praktik, handlade om ett kontinuerligt hävdande av den egna positionen i ett instabilt socialt sammanhang.³¹

Att den sociala ordningen var förhandlingsbar och att detta innebar en potential för rörelse i hierarkierna har påvisats även för Sveriges del.³² En rad forskare har dessutom intresserat sig för hur enskilda individer knöt an till idéerna och utnyttjade dem för egna syften då de strävade efter en högre social position. Ett område som tilldragit sig särskild uppmärksamhet är de språkliga uttryck som användes för att förmedla personliga relationer. Exempelvis har Ulla Koskinen påtalat det vänskapliga språkets tvetydighet i den tidigmoderna brevretoriken. Enligt henne syftade dessa sociala ideal i första hand till att skapa utrymme för ömsesidig interaktion och att konstruera överensstämmelser mellan personers handlingar och deras begreppsliga system. Handlingsutrymmet begränsades med andra ord av språket med dess krav på ett socialt accepterat beteende. Samtidigt kunde beskrivningarna manipuleras för att omfatta mer tvivelaktiga, självhävdande handlingar, vilket möjliggjorde en strävan efter personlig vinning på andras bekostnad.³³ En liknande språklig dubbeltydighet präglade de patron–klientrelationer som hade en framträdande ställning i stormaktstidens Sverige. De brev som klienter skrev till sina tilltänkta patroner med böner om beskydd och befördran var starkt retoriskt präglade, med antika och medeltida förebilder, men enligt Heiko Droste bör språket inte blott betraktas som utsmyckning utan som ett handlande. Patronage var en kulturform som möjliggjorde ett informellt socialt utbyte mellan personer av olika

Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet, Helsingfors 2012; Astrid Pajur, *Dress Matters. Clothes and Social Order in Tallinn, 1600–1700*, Uppsala 2020.

³⁰ Alexandra Shepard, *Accounting for Oneself. Worth, Status, and the Social Order in Early Modern England*, New York 2015, s. 1–9, 23–27.

³¹ Craig Muldrew, "Class and Credit: Social Identity, Wealth and the Life Course in Early Modern England", i Henry French & Jonathan Barry (red.), *Identity and Agency in England, 1500–1800*, Basingstoke 2004, s. 147–177.

³² Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830*, Lund 2015; Martin Tunefalk, *Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900*, Lund 2015; Mikael Alm, *Sartorial Practices and Social Order in Eighteenth-Century Sweden. Fashioning Difference*, New York 2022.

³³ Ulla Koskinen, "'Benevolent Lord' and 'Willing Servant'. Argumentation with Social Ideals in Late-Sixteenth-Century Letters", i Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Helsinki 2009, s. 55–67, 76.

rang. Inom dess ömsesidiga logik var det möjligt att aktivt eftersträva avancemang i statens tjänst, vilket 1600-talets inflytelserika högadel var i stånd att erbjuda sina trogna klienter.³⁴

Ett ensidigt språkligt fokus skymmer dock stora delar av den sociala rörlighetens praktiker. I en studie som i linje med min egen infallsvinkel betonar vikten av att överbrygga klyftan mellan de subjektiva och diskursiva nivåerna har Jonas Liliequist intagit ett retoriskt perspektiv på hur män tillägnade sig, använde och modifierade manlighetens stereotyper och ideal i 1600- och 1700-talens Sverige. Genom att betrakta manlighet som en retorisk repertoar, med skriftliga såväl som muntliga och kroppsliga uttryck, visar Liliequist hur kulturella representationer utgjorde ett slags råmaterial för den sociala praktiken, där anspelningar på manlighet kunde nyttjas strategiskt av dem som ville göra anspråk på prestige i form av ära och dygd. Enskilda personers strävanden kunde härigenom bidra till betydelseförskjutningar hos begreppen, till exempel då äran och dygden med tiden lösgjordes från sitt aristokratiska arv.³⁵

Ett liknande och för denna undersökning viktigt försök att analysera växelverkan mellan den sociala ordningens struktur och individers handlingar återfinns i Karin Sennefelts studie av den sociala rörlighetens praktiker i Stockholms hantverksskrån under senare delen av stormaktstiden. Samtidigt som det fanns en officiell ideologi som betonade vikten av ordning, stabilitet och förnöjsamhet strävade unga, ambitiösa män efter att lära sig ett hantverk och därigenom förändra den sociala position de fötts till. Deras navigering i ståndssamhället behöver enligt Sennefelt förstås som ett samspel mellan aktörer, praktiker, materialitet, kompetenser och kulturell mening. Särskilt viktiga var de bördsbrev som kunde krävas för inträde i ett skrå. Dessa texter förankrade de presumtiva lärlingarna geografiskt och socialt, men framställde dem samtidigt som belägna i en liminal position och stadda i en positivt laddad rörlighet. För unga män i en viss livssituation var den sociala mobiliteten med andra ord accepterad, kanaliserad och förankrad i beprövade praktiker – ett uttryck för en dynamisk social ordning som dock begränsade alternativa vägar till socialt avancemang.³⁶

Som framgått var en ständig förhandling av sociala relationer ett centralt element i det tidigmoderna samhället. Visserligen har många studier huvudsakligen fokuserat på konstruktionen av social ordning och behandlat mobiliteten som en bisak, men det har ändå tydligt framgått att människors sociala rörlighet var ett resultat av deras praktiker, som alltid i någon mån förhöll sig till rådande föreställningar om samhällets ordning. Även om språkligt handlande ofta stått i centrum har flera undersökningar visat vikten av ett bredare sammanhang, där texterna betraktas i relation till visuella praktiker och materiella

³⁴ Heiko Droste, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006, s. 99–139, 249–286.

³⁵ Jonas Liliequist, "Ära, dygd och manlighet. Strategier för social prestige i 1600- och 1700-talets Sverige", i *Lychnos* 2009, s. 117–147.

³⁶ Karin Sennefelt, "Young Man, Find your Fortune: Guilds and the Practices of Social Order in Sweden, 1650–1720", i *Scandinavian Journal of History* 45:3 (2020), s. 309–333.

omständigheter. I flera fall har dock de samtida idékomplexen behandlats högst schematiskt, som ett färdigt ramverk som människor kunde plocka delar av, snarare än något vars mening producerades just genom handlandet. Forskningen om den sociala rörligheten som praktik har inte heller lagt någon större vikt vid den sociala förhandlingens skriftliga medier. Mest anmärkningsvärt är att en av de viktigaste praktikerna och mediala förutsättningarna hamnat i skymundan: skrivandet av suppliker.

Den sociala förhandlingens medier

Den sociala förhandlingen i det tidigmoderna samhället behöver förstås i relation till sina mediala former, som visserligen kan sägas utgöra ett specialfall av praktikerna men som historiografiskt har tagit formen av ett separat forskningsfält. Av central betydelse för personer som på ett eller annat sätt sökte förbättra sin situation var supplikväsendet. Möjligheten för alla slags människor att överlämna suppliker, eller böneskrifter, till sin överhet med önskemål om förmåner eller upprättelse är ett fenomen med global spridning och rötter i antika samhällen. Inte sällan institutionaliserades och reglerades praktiken, som ur makthavarnas perspektiv var ett värdefullt administrativt redskap, en informationskanal och ett kontrollmedel – om än inte utan subversiv potential.³⁷ I det tidigmoderna Sverige fanns liksom i övriga nordiska länder flera supplikkanaler. Den lokala och centrala förvaltningen tog emot suppliker, och under frihetstiden fick riksdagen en betydelsefull roll i mottagandet av böneskrifter.³⁸ Dessutom lämnade hjälpsökande personer suppliker till mäktiga och inflytelserika privatpersoner, däribland riksrådsfamiljer och aristokratiska hushåll.³⁹ Systemet var också livskraftigt. Även om många av ärendetyperna formaliserades ytterligare på 1800-talet och därefter tog andra vägar i det byråkratiska maskineriet, förekom det att svenska kungar tog emot suppliker från sina undersåtar ännu under detta sekel.⁴⁰

Flera forskare har betonat att suppliker kunde utnyttjas som ett medel i olika former av social förhandling, och då inte minst för att förbättra den egna situationen och röra sig socialt. Andreas Würigler har poängterat att det som framför allt kommer till uttryck i tidigmoderna suppliker är sociala konflikter, allt från storskalig mobilisering och djupgående motsättningar

³⁷ Martin Almbjär, "The problem with early-modern petitions: safety valve or powder keg?", i *European Review of History* 26:6 (2019), s. 1013–1039; David Zaret, "Petition-and-Response and Liminal Petitioning in Comparative/Historical Perspective", i *Social Science History* 43:3 (2019), s. 431–451.

³⁸ Steinar Supphellen, "Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særleg først på 1700-tallet", i *Historisk tidsskrift* 57:2 (1978), s. 152–186; Pär Frohnert, "Administration i Sverige under frihetstiden", i *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985, s. 250–259; Michael Bregnsbo, *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*, København 1997; Martin Almbjär, *The voice of the people? Supplications submitted to the Swedish Diet in the Age of Liberty, 1719–1772*, Umeå 2016.

³⁹ Svante Norrhem, *Kvinnor vid maktens sida 1632–1772*, Lund 2007, s. 98–114; Stina Karlgren, "Informal Petitions in the Early Modern Era. Problems and Possibilities of Interpreting Letters of Petition Directed to Swedish High Noble Women", i *Frühneuzeit-Info* 23:1–2 (2012), s. 86–91; R. A. Houston, *Peasant Petitions. Social Relations and Economic Life on Landed Estates, 1600–1850*, Basingstoke 2014; Anna Nilsson Hammar & Svante Norrhem, "Servants as Creditors: Navigating the Moral Economy of an Early Modern Aristocratic Household", i *Scandinavian Journal of History* 47:4 (2022), s. 490–516.

⁴⁰ Ann Grönhammar, "Folkets böner till kungen", i *Broderfolkenes vel/Brödralfolkens väl. Unionen 1814–1905*, Stockholm 2005, s. 115–125.

till vardagliga och rutinartade skeenden.⁴¹ Som Martin Almbjär och Rupert Gaderer visat gav rätten att supplicera dessutom fast form åt en kverulantisk mentalitet, då enskilda individer kunde utnyttja kanalen intensivt för att hävda sin rätt när de ansåg sig förfördelade.⁴² Av störst betydelse för den sociala rörligheten var emellertid att suppliker ingick i det reguljära förfarandet då en person skulle ansöka om en högre formell position i samhället, i form av ämbete eller befordran.⁴³ I utbildningsväsendet spelade supplikerna en liknande roll för individens möjligheter, vilket framgår av de stipendieansökningar, vanligen på latin, som Kaidi Kriisa visat att studenter riktade till universitetet i Dorpat under 1600-talet.⁴⁴ I andra fall, såsom övergången från gymnasium till universitet, kunde dock rekommendationsbrev, som förvisso är lika supplikerna till form och innehåll, ersätta de egna böneskrifterna.⁴⁵

Att framföra suppliker var alltså en av den sociala rörlighetens viktigaste praktiker under tidigmodern tid, vilket leder över till frågan om förhållandet mellan föreställningar och praktiker inom ramen för supplikskrivandet. En central punkt är supplikanernas språkliga strategier. Harald Gustafsson har argumenterat för att supplikerna bör betraktas som ett ritualiserat möte mellan undersåtar och överhet, där olika identitetsföreställningar kunde användas strategiskt beroende på ärendets karaktär, men där identiteter och värderingar samtidigt producerades och återskapades.⁴⁶ Mycket riktigt har flera studier demonstrerat hur människor i underordnad ställning manövrerade utifrån sin situation i böneskrifterna och tog hjälp av språkligt uttryckta, moraliskt laddade föreställningar om fattigdom och försörjning för att hävda sin rätt till understöd och förmåner.⁴⁷ När tyska ämbetsmän skrev suppliker i inbördes rangstrider anpassade de, som Maren Bleckmann visat, sina argument till överhetens förväntningar, bland annat genom att ställa den egna omsorgen om ämbetets nytta och

⁴¹ Andreas Würzler, "Voices From Among the 'Silent Masses': Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe", i *International Review of Social History* 46, supplement 9 (2001), s. 13f, 19–32.

⁴² Martin Almbjär, "Mauritz Stålhandskes behov av att klaga", i *Personhistorisk tidskrift* 106:1 (2010), s. 66f, 70f; Rupert Gaderer, *Querulieren. Kulturtechniken, Medien und Literatur 1700–2000*, Berlin 2021, s. 63–90.

⁴³ Grethe Ilsoe, *Vejen til embedde. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratembede 1735–65*, Aarhus 1978, s. 23–26, 46–62; Birgit Bjerre Jensen, *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660–1730*, København 1987, s. 104–122, 190–192; Irene Kubiska-Scharl & Michael Pözl, "'Formalisierte Gnade'. Das Supplikationswesen am Wiener Hof im 18. Jahrhundert am Beispiel supplizierender Reichshofräte", i *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 5:2 (2015), s. 297–308.

⁴⁴ Kaidi Kriisa, *Multilingual Practices in the Early Modern Academia Dorpatensis (1632–1710)*, Tartu 2018, s. 216–219, 232–240.

⁴⁵ Axel Hörstedt, "Letters of recommendation in the transition from gymnasium to university in Early Modern Sweden", i Bo Lindberg (red.), *Early Modern Academic Culture*, Stockholm 2019, s. 57–71.

⁴⁶ Harald Gustafsson, "Att draga till Malmö och skaffa sig rätt. Undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661–1699", i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Göteborg 2007, s. 78–115.

⁴⁷ Thomas Sokoll, "Negotiating a Living: Essex Pauper Letters from London, 1800–1834", i *International Review of Social History* 45, supplement 8 (2000), s. 19–46; Thomas Max Safley, *Children of the Laboring Poor. Expectation and Experience among the Orphans of Early Modern Augsburg*, Leiden 2005, s. 127–176; Houston 2014, s. 109–216; Sofia Ling, *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*, Stockholm 2016, s. 57–85; Jezzica Israelsson, "'That Your Grace Would Help This Poor and Exhausted Taxpayer'. Managing Social Relations of Power through the Language of Poverty in Petitions", i Mikael Alm & Karen Harvey (red.), *Powers of Description. Language and Social History in the Long Eighteenth Century*, Uppsala 2019, s. 63–86.

offentliga anseende mot sina konkurrenters privata äregirighet.⁴⁸ Ett liknande samspel har Jacob Orrje iakttagit i tjänsteansökningar till Bergskollegium i Sverige under tidigt 1700-tal, i vilka det är tydligt att drömmarna formades i relation till de överordnades idealbilder.⁴⁹ Som Anna Nilsson Hammar och Svante Norrhem visat återfinns en sådan dynamik även bland lägre tjänstefolk i tidigmoderna aristokratiska hushåll. Supplikanterna behövde visserligen acceptera sin överhets hierarkiska paternalism, men denna innefattade också en ömsesidighet som kunde utnyttjas strategiskt i strävan efter en förbättrad situation.⁵⁰ Trots sin institutionalisering rymde alltså supplikerna åtskilliga strategier och ideal, möjliga att mobilisera för att uppnå socialt avancemang.

Ansökningarna var inte något neutralt medium – tvärtom bidrog de till att skapa och forma de föreställningar och argument som uttrycktes i dem. En aspekt av detta är texternas narrativ, ett element som uppmärksammats av Natalie Zemon Davis i en numera klassisk studie av franska benådningansökningar från 1500-talet. Normerna för att gestalta händelseförlopp till berättelser var inte allmängiltiga, utan avhängiga supplikantens sociala position och kön, mottagarens identitet och samtida modeller för att förklara, beskriva och utvärdera – ett litterärt schema som delvis påverkades av de jurister och skrivare som var inblandade i produktionen.⁵¹ Genrens oskyldighet har också vederlagts av Kristiina Savin, som studerat de versifierade suppliker som hade sin storhetstid i Sverige under 1700-talet och bland annat uppträdde i form av tjänste- och stipendieansökningar. De retoriska konventionerna gjorde det nödvändigt att i detta sammanhang framhålla kontrasterna mellan den egna utsatta positionen och adressatens makt, mellan den hotande nöden och den önskade nåden.⁵² Ytterligare en litterär form av stor betydelse för supplikskrivandet var cv:t, vars framväxt inom ramen för tjänstsökandes suppliker vid den preussiska byråkratin omkring år 1800 har studerats av Stephan Strunz. Cv:t var inte blott ett administrativt kontrollinstrument, utan dokumentet gjorde det även möjligt att framställa det egna livsloppet som en linjär, framåtpökande och nyttoinriktad karriär fylld av prestationer. Samtidigt kunde ansökarna vid sidan av meritskildringarna infoga andra biografiska detaljer i sina cv:n, framför allt känslomättade redogörelser för svåra familjeomständigheter, olyckliga öden och orättvisor, vilka enligt Strunz bör förstås som taktiska manövrar i den institutionaliserade konkurrensen.⁵³

⁴⁸ Maren Bleckmann, "Suppliken zu Rangkonflikten an den Herzog von Braunschweig-Wolfenbüttel im 17. und 18. Jahrhundert", i Cecilia Nubola & Andreas Würgler (red.), *Forme della comunicazione politica in Europa nei secoli XV–XVIII. Suppliche, gravamina, lettere*, Bologna 2004, s. 95–115.

⁴⁹ Jacob Orrje, *Mechanicus. Performing an Early Modern Persona*, Uppsala 2015, s. 80–97.

⁵⁰ Nilsson Hammar & Norrhem 2022.

⁵¹ Natalie Zemon Davis, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*, Stanford 1987.

⁵² Kristiina Savin, "Ach hielp oss i vår nöd! Versifierade suppliker i svenskt 1700-tal", i Arne Jönsson et al. (red.), *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdikning under tidigmodern tid*, Göteborg 2020, s. 369–373, 379–385.

⁵³ Stephan Strunz, "Organizing careers for work – The *curriculum vitae* (CV) in Prussia's technical bureaucracy, c. 1770–1830", i *Management & Organizational History* 15:4 (2020), s. 315–337; "Life Writing as Micropolitics: Prussian CVs at the Dawn of Bureaucratic Meritocracy", i *Life Writing* 20:2 (2023), s. 257–272.

Form och innehåll betydde dock inte allt. Faramerz Dabhoiwala har framhållit att det avgörande för en supplikant var hur väl denne utnyttjade personliga relationer och kompletterande dokument för att främja sitt ärende, inte hur mycket eller hur välformulerat det egna lidandet skrevs fram.⁵⁴ Ett integrerande perspektiv som tar hänsyn till sammanhanget bortom texten finns i Timo Luks studie av ansökningar som en kulturteknik. Med detta begrepp avser han den samling kunskaper och färdigheter – både kroppsliga och tekniska – som gör det möjligt för individer att praktisera och upprätthålla en viss kultur. Hit hörde i ansökningarnas fall hur det egna livsloppet återberättades, hur konkurrens och prestationer förstods och framställdes samt hur dåtid, nutid och framtid knöts samman i ett narrativ. Detta var delar av ett vetande som cirkulerade med hjälp av rådgivande litteratur och kom till användning, med modifikationer beroende på kontext, då individer ansökte om arbete. Luks menar att denna kulturteknik uppstod omkring år 1800, i samband med den moderna arbetsmarknadens födelse och framstegstänkandets segertåg, men framhäver också rötterna i de böneskrifter som dessförinnan hade varit ansökandets främsta medium.⁵⁵

Att förhandlingen om social rörlighet och hur denna skulle förstås påverkades av sin form och mediala kontext har utförligt demonstrerats i forskningen om suppliker som redskap för socialt avancemang. De studier som utförts är dock påfallande lokala i den meningen att varje arena diskuteras utifrån sina inneboende normer, men sällan relateras till bredare föreställningskomplex. Att språket ofta står i fokus vägs endast i ett fåtal studier upp av en känslighet för genrens och mediets formande verkan på de idéer som uttrycktes. Vidare har supplikernas centrala roll i praktiserandet av social rörlighet endast berörts indirekt och utan ett övergripande perspektiv på frågan. Till viss del beror detta på att supplikforskningen huvudsakligen ägnat sig åt lägre samhällsskiktets agens och kamp för överlevnad. Sammantaget motiverar dessa lakuner mitt val att analysera drivkrafterna bakom den utbredda strävan efter en högre social position i det svenska ståndssamhället. Förväntningarna på social rörlighet behöver förstås som konstruerade och situerade produkter, möjliggjorda och begränsade av de föreställningar och ideologier som fanns i omlopp i samhället, den sociala och institutionella situation som suplikanterna befann sig i samt de litterära former som supplikmediet erbjöd. Här har forskningen om den sociala rörlighetens föreställningar, praktiker och medier lagt en stabil grund. Först genom en kontextkänslig analys av erfarenheter och förväntningar i de ansökningar som 1600- och 1700-talens människor iordningställde för att förbättra sin sociala position är det emellertid möjligt att förstå drivkrafterna bakom den uppåtgående rörlighet som många hoppades på trots en ofta nog hopplös belägenhet.

⁵⁴ Faramerz Dabhoiwala, "Writing Petitions in Early Modern England", i Michael J. Braddick & Joanna Innes (red.), *Suffering and Happiness in England 1550–1850. Narratives and Representations. A collection to honour Paul Slack*, Oxford 2017, s. 127–148.

⁵⁵ Timo Luks, *In eigener Sache. Eine Kulturgeschichte der Bewerbung*, Hamburg 2022, s. 11–35.

Avgränsningar och källmaterial

I blickfånget för undersökningen står förväntningar på social rörlighet, där det sistnämnda begreppet syftar på en uppåtgående rörelse. Närmare bestämt avses individers eller släkters strävan att förbättra sin sociala position i det tidigmoderna ståndssamhället, eller med andra ord deras anspråk på högre status inom det slags hierarkier som byggde på ett juridiskt kodifierat och statligt sanktionerat anseende, institutionaliserat i exempelvis ståndstillhörighet, ämbeten, rang och titlar. Samtidigt var denna sociala ordning beroende av att ständigt iscensättas, förhandlas och omförhandlas i offentliga praktiker, inte minst när människor tillkännagav sina pretentioner med språkliga eller visuella medel.⁵⁶ Hit hör alltså inte strävan att blott säkerställa sin ekonomiska försörjning eller överlevnad, ej heller de konflikter som uppstod då ens position i den officiella rangordningen kränktes. Eftersom den centrala motorn i den tidigmoderna tidens sociala dynamik i Sverige var statsapparatusens behov av personal är det den statligt understödda sociala mobiliteten som kommer att stå i centrum.⁵⁷ Denna kan i sin tur delas upp i ett antal nivåer och arenor: universitetsstudier, militär, civil eller kyrklig ämbetsmannakarriär samt vägen till adelskap, vilka samtliga kommer att undersökas närmare.⁵⁸ Förvisso fanns det både formella och informella vägar för den som ville göra karriär i statlig tjänst – exempelvis var ett system av patroner och klienter utbrett inom stormaktstidens statsförvaltning.⁵⁹ I föreliggande studie beaktas emellertid endast de formella kanalerna, vilka likställs med de statliga, administrativa procedurer som individers önskemål kunde genomgå – oavsett om de inledningsvis adresserats till enskilda makthavare eller myndigheter. Denna avgränsning beror på att ett enhetligt bevarat arkivmaterial som möjliggör jämförelser över tid och rum endast står att finna för den statliga organisationens del, åtminstone från och med Karl XI:s centralisering av statsförvaltningen under tidigt 1680-tal, samtidigt som adliga patroners stöd till sina klienters karriärer tappade mycket av sin betydelse efter reduktionen i början av samma decennium.⁶⁰

Den kronologiska avgränsning som valts, 1680 till 1770, fördelar sig på grund av källmaterialets omfattning på tre nedslag, 1680–1689, 1720–1729 och 1760–1769, vilka tillsammans kan synliggöra hur förväntningarna på social rörlighet förändrades över tid. Under 1680-talet var stormaktssamhället intakt, underställt en enväldig och resursstark kung som nyligen genomdrivit en reduktion av adelns godsnehav och börjat stärka sin kontroll

⁵⁶ Runefelt 2015, s. 21f, 24–26; Edgren 2021, s. 28f.

⁵⁷ Carlsson 1962, s. 15–47, 80–87; Ingvar Elmroth, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*, Lund 2001, s. 38–46, 113–177.

⁵⁸ Gränsdragningen är svår när det gäller civilmilitära ämbetsmän, men då dessa oftare hade förbindelser till civil förvaltning än till officerskarriären har de behandlats som civila. Termen ”ämbete” används i det följande i bred mening och kommer liksom ordet ”tjänst” att syfta på alla slags offentliga befattningar, inte endast de högre.

⁵⁹ Droste 2006, s. 274–286.

⁶⁰ Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Uppsala 1990, s. 263–266; Droste 2006, s. 298–303.

över den statliga förvaltningen. 1720-talets Sverige präglades i stället av efterdyningarna av det stora nordiska kriget, som fört stormakten i fördärvet och lett till en många gånger utsiktslös situation för dem som önskade försörja sig genom statlig tjänst. Samtidigt växte ett nytt statskick fram med ståndsriksdagen i centrum, och befordringsväsendet började regleras genom tydligare meritkrav. På 1760-talet hade frihetstidens politiska system hunnit få en fastare struktur. Byråkratin hade en stark ställning samtidigt som ämbetsmännen påverkades av ytterligare regleringar av befordringsväsendet inom en statsförvaltning med allt fler moderna drag.⁶¹ Möjligheterna att hysa förväntningar om social rörlighet behöver alltså betraktas i ljuset av den samhälleliga och politiska utvecklingen. Därför är det viktigt att den geografiska avgränsningen speglar vilka människor som i praktiken kunde förvänta sig att få del av den svenska statsmaktens resurser, oavsett var våra dagars nationsgränser går. Den svenska statens roll i undersökningen är inte i första hand som geografisk behållare, utan som ett maktcentrum på den europeiska arenan som var av stor betydelse för dåtida människors drömmar om social rörlighet. Snarare än ett snävt fokus på Sveriges nutida gränser behandlar studien ett bredare område kring Östersjön, som inkluderar den finska rikshalvan likaväl som provinserna Bremen-Verden, Wismar och Svenska Pommern i dåvarande Tysk-romerska riket, vilka var i svensk besittning till 1719, 1803 respektive 1815, samt Estland, Livland och Ingermanland i Baltikum, vilka avträdde 1721.

Källmaterialet i föreliggande undersökning utgörs av suppliker. Begreppet *supplik*, av latinskt ursprung, är känt i svensk skrift från omkring 1660 men har också europeisk spridning. Det syftar på en ödmjuk bön, begäran, anhållan eller ansökan om hjälp, nåd eller liknande, och några synonyma benämningar är böneskrift, besvär och sollicitation.⁶² Begreppet är med andra ord vagt och källtypen heterogen, men i studier av suppliker som en formaliserad kommunikationskanal mellan undersåtar och överhet – ett supplikväsende – har en snävare definition varit bruklig. I sin undersökning av suppliker till frihetstidens svenska riksdag betonar Martin Almbjär således supplikens juridiska och institutionella ramverk.⁶³ Även i föreliggande studie är suppliken förvisso att betrakta som en kommunikationskanal. I minst lika hög grad var den dock en utbredd genre som användes i en ritualiserad, hierarkisk förhandlingssituation – i just det här fallet som en del av människors strävan efter en högre social position.⁶⁴ Jag bortser därför från vad människor själva kallade sina ödmjuka ansökningar – här förekom exempelvis termen memorial, som också kunde syfta på andra sorters korrespondens.⁶⁵ Det centrala är i stället att det rör sig om människors egna

⁶¹ Se nedan, avsnittet ”Samhällsomvandling och social rörlighet – en orientering”.

⁶² *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien, Lund 1893–, bd 29, sp. S 8727f, bd 32, sp. S 14609f; Würzler 2001, s. 14f.

⁶³ Almbjär 2016, s. 8f.

⁶⁴ H. Gustafsson 2007, s. 81; Savin 2020, s. 359–364, 388; Maria Ågren, ”Att tilltala överheten. Suppliker som kulturarv och källa till kunskap”, i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 2022, s. 189, 193.

⁶⁵ Supphellen 1978, s. 152; Houston 2014, s. 28; Almbjär 2016, s. 8.

böneskrifter, individuella och i enstaka fall kollektiva, men inte andras rekommendationer. Suppliken var visserligen endast en mindre del i en större administrativ process, ett supplikmål, där inte minst olika bilagor var viktiga.⁶⁶ Här beaktas dock endast de eventuella bilagor som upprättats i supplikantens eget namn, exempelvis meritförteckningar och memorial.

Studiens empiri består av cirka 300 handskrivna suppliker från personer som genom en formell ansökan försökte förbättra sin sociala position genom en karriär i den svenska statens tjänst mellan 1680 och 1770. Supplikerna omfattade normalt två till tre textsidor, ibland mer, och är skrivna på svenska, tyska eller latin. Däremot har det inte påträffats några på modespråket franska. Det valda källmaterialets sammansättning speglar de huvudsakliga karriärmöjligheter som stod till buds, då avsändarna var studenter eller personer verksamma inom civil förvaltning, krigsmakt eller kyrka som ansökte om tjänst, befordran, stipendier eller adelskap – inom det svenska riket såväl som dess provinser. Mottagare av böneskrifterna var universitet, domkapitel, statliga ämbetsverk, riksdagen och Kungl. Maj:t. Det spridda mottagandet i kombination med materialets skiftande öden under senare tid har gjort det nödvändigt att konsultera en rad olika samlingar förvarade på Riksarkivet, Landsarkivet i Uppsala och Uppsala universitets arkiv (se appendix). Suppliker från studenter har hämtats dels från Uppsala universitets arkiv, eftersom detta lärosäte var det största och geografiskt mest täckande under tidsperioden,⁶⁷ dels från Strängnäs domkapitels arkiv, som jämfört med andra stiftsstyrelser har ett ovanligt välbevarat och välordnat supplikbestånd för hela perioden. Supplikerna till Uppsala universitet saknas visserligen för 1680-talet, men kompletteras här av ansökningarna till domkapitlet, i vilka studenter endast är närvarande under detta decennium. Den civila förvaltningen representeras av suppliker från Kanslikollegiums och Kammarkollegiums arkiv, eftersom det förra ämbetsverket hade en ledande roll på central nivå och det senare hade ansvar för tillsättningen av lokalförvaltningens viktigaste ämbeten.⁶⁸ Båda arkiven har dessutom ett supplikbestånd som täcker hela perioden.⁶⁹ När det gäller officerares ansökningar har den landbaserade armén valts ut, och supplikerna i fråga finns i ämnessamlingarna Militaria och Enskildas ansökningar och suppliker. För kyrkans del har suppliker från Strängnäs domkapitels arkiv valts ut – som redan konstaterats är detta arkivbestånd av god kvalitet. För att spegla hela det

⁶⁶ Bjerre Jensen 1987, s. 115–118; Almbjär 2016, s. 122–126; Dabhoiwala 2017, s. 138–140; Jezzica Israelsson, ”Supplikmål till länsstyrelsen”, i Jonas Lindström (red.), *Fantastiska verb. Hur man fångar uppgifter om kön och arbete, Västmanland 1720–1880*, Uppsala 2020, s. 150; Linda Oja, *Kärt besvär. Vägledning till supplikmaterial i myndighetsarkiven*, Uppsala 2020, s. 20–27.

⁶⁷ Jan Sundin, *Främmande studenter vid Uppsala universitet före andra världskriget. En studie i studentmigration*, Uppsala 1973, s. 30–83; John Strömberg, *Studenter, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo 1640–1808*, Helsingfors 1996, s. 37–42, 48f.

⁶⁸ Nils Edén, Erik Schalling & Lennart Berglöf, *Kammarkollegiets historia*, Stockholm 1941, s. 391, 393f; Frohnert 1985, s. 202, 206–208.

⁶⁹ Suppliker från domstolsväsendets befattningshavare har inte medtagits, eftersom ansökningarna till Svea hovrätt saknas för 1680-talet och för Göta hovrätts del endast omfattar auskultanter.

svenska väldet, bortom Sverige och Finland, har dessutom suppliker från civila, militära och kyrkliga ämbetsmän i samlingarna Bremensia, Livonica, Pommeranica och Wismariensia medtagits.⁷⁰ Därutöver studeras suppliker till riksdagen från arkivet Frihetstidens utskottshandlingar, eftersom denna institution blev en viktig supplikkanal under 1700-talet, inte minst för överklaganden i befordringsärenden.⁷¹ Slutligen har suppliker med önskemål om nobilisering hämtats från ämnessamlingen Ansökningar om adelskap.⁷²

Den splittrade och svåröverskådliga arkivsituationen är ett återkommande problem i forskning om suppliker. I de fall proveniensprincipen iakttagits kan böneskrifterna återfinnas på förväntad plats bland inkomna handlingar i myndighetsarkiven, men andra gånger har de tillsammans med annat material buntats ihop i ämnessamlingar som konstruerats långt i efterhand. Dessa problem har dock kunnat minimeras med hjälp av tydliga urvalsprinciper. Först och främst har materialet samlats in utifrån de tre kronologiska nedslagen, 1680–1689, 1720–1729 och 1760–1769. Detta förutsätter givetvis att supplikerna är daterade eller på annat sätt möjliga att tidfästa. I ett mindre antal fall har varken innehåll eller sammanhang givit några kronologiska upplysningar av värde, vilket orsakat ett visst bortfall i det material som kunnat studeras. Det finns dock ingen grund att misstänka att detta lett till någon systematisk snedfördelning. Bland de suppliker som varit möjliga att samla in för de tre perioderna har i de flesta fall ett ytterligare urval varit nödvändigt på grund av materialets storlek. Urvalet av volymer för närmare genomgång i respektive arkiv har då genererats slumpmässigt, med undantag för de arkivserier som varit kronologiskt ordnade, där i stället volymer eller volymerna från mitten av det aktuella decenniet valts ut, samt de fall då samtliga volymer behövt konsulteras på grund av materialets knapphet. För att uppnå en jämn spridning av supplikerna, vilkas bevarandegrad och ordningsprinciper varierat beroende på arkiv och över tid, har ett slumpmässigt urval av de kronologiskt och innehållsmässigt relevanta texterna genererats – tio per nedslagsperiod och arkiv, utom i de fall då antalet understigit denna siffra, då inget urval behövt göras utan alla tillgängliga suppliker medtagits (se appendix).⁷³ Att materialets fördelning på olika samlingar härigenom fått betydelse för hur många suppliker av respektive sort som undersökts – exempelvis genom att ansökningarna från de tyska och baltiska provinserna, fördelade på fyra olika arkiv, fått en förhållandevis framskjuten ställning – utgör inte något problem, eftersom texternas innehåll inte kvantifierats utan behandlats kvalitativt med ständig blick på tillkomstkontexten.

⁷⁰ Enstaka suppliker från provinserna finns även i övriga samlingar. Dessutom ingår ämbetsmäns tjänsteansökningar i ämnessamlingen Biographica på Riksarkivet, men eftersom dessa handlingars proveniens är svårutredd samtidigt som relevanta suppliker förekommer mindre frekvent än i övriga samlingar har detta arkiv valts bort.

⁷¹ Almbjär 2016, s. 97–101, 176.

⁷² Ett mindre antal ansökningar om adelskap har också påträffats i de ovannämnda samlingarna Militaria och Pommeranica.

⁷³ Det obundna slumpmässiga urvalet har i båda fallen genererats med hjälp av den digitala tjänsten Research Randomizer (<https://www.randomizer.org>).

Något som är omöjligt att komma runt är däremot det faktum att det bevarade materialet utan tvekan är ofullständigt. Arkiverade suppliker har av olika anledningar förstörts och redan i samtiden kunde de gallras ut, skickas vidare eller sändas tillbaka till avsändaren med en påtecknad resolution.⁷⁴ Att resonera kring vad som försvunnit respektive bevarats är alltså vanskligt. Ibland finns endast avskrifter att tillgå, men då det är innehållet som ska analyseras är detta inget större problem. Till skillnad från situationen i Danmark, där originalsuppliker vanligen kasserades och ofta endast har lämnat spår i form av referat och sammanställningar, visar materialinsamlingen inför denna studie att förstörelsen och gallringarna i det svenska materialet har varit mindre förödande, vilket underlättat forskningsuppgiften.⁷⁵ Det bortfall som ändå förekommit kan visserligen ha inneburit en snedfördelning mellan olika slags suppliker, vilket försvårar kvantifieringar och studier av frekvensen men däremot inte torde ha påverkat de kvalitativa studierna av en specifik sorts böneskrifter i denna undersökning.

Vilka personer som syns och vilka röster som hörs i supplikmaterialet är frågor som kräver uppmärksamhet, eftersom svaren har betydelse för vilka människors förväntningar som är möjliga att komma åt. Rätten att lämna in en supplik till sin överhet gällde förvisso alla samhällsmedlemmar och jämfört med andra källmaterial är böneskrifterna väl ägnade att belysa breda folklager, men en stor social spännvidd bör inte tas för given.⁷⁶ Martin Almbjär har således slagit fast att det främst var personer ur samhällets mellan- och överskikt som utnyttjade möjligheten att lämna in suppliker till den svenska riksdagen under frihetstiden.⁷⁷ Kunskaper, pengar, personliga förbindelser och geografisk närhet var dessutom avgörande för möjligheterna att göra sin röst hörd.⁷⁸ De sociala skrankorna var inte minst tydliga i de här aktuella supplikerna om stipendier, tjänst, befordran och adelskap – en typ av ansökningar som tycks ha varit en uteslutande manlig företeelse. Icke desto mindre var supplikkanalen den främsta möjligheten som stod till buds för människor som ville förbättra sin sociala position i det tidigmoderna Sverige. Vissa aspekter riskerar likväl att hamna utanför synfältet. Supplikerna är nedskrivna kvarlevor från en i hög grad muntlig kultur, och det förekom såväl helt muntliga suppliker som muntliga inslag vid ett eventuellt personligt överlämnande – även om skriftligheten var dominerande inom högre förvaltning och tjänsteärenden.⁷⁹ Därutöver förekom regleringar och begränsningar av vad det var tillåtet att skriva om. Exempelvis förbjöd den svenska riksdagen vid olika tillfällen under 1700-talet ansökningar som gällde

⁷⁴ Würgler 2001, s. 17f; Oja 2020, s. 43f.

⁷⁵ Bjerre Jensen 1987, s. 118, 122; Bregnsbo 1997, s. 59f.

⁷⁶ Frohnert 1985, s. 252; Otto Ulbricht, ”Supplikationen als Ego-Dokument. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel”, i Winfried Schulze (red.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 152, 155; Würgler 2001, s. 12, 16; Almbjär 2019, s. 1016–1020; Nilsson Hammar & Norrhem 2022, s. 495f.

⁷⁷ Almbjär 2016, s. 208, 214f, 237.

⁷⁸ H. Gustafsson 2007, s. 84–86; Almbjär 2016, s. 49f, 120–123; Ling 2016, s. 53f; Dabhoiwala 2017.

⁷⁹ Bjerre Jensen 1987, s. 191; Würgler 2001, s. 18, 32f; H. Gustafsson 2007, s. 86; Houston 2014, s. 104f; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015, s. 300f; Almbjär 2016, s. 120; Ling 2016, s. 56f.

befordran, dock med ojämnt resultat.⁸⁰ Det råder dock ingen tvekan om att ett skriftligt ansökningsförfarande var legio i de supplikärenden som är aktuella i föreliggande analys – härom talar de bevarade böneskrifterna sitt tydliga språk.

En mer brännande fråga är författandet. Egenhändiga suppliker förekom, inte minst bland tjänstsökande som kunde vinna på att demonstrera sin formuleringskonst. Anlitandet av skrivare och andra konceptister var dock utbrett, även bland dem som själva kunde skriva – till vilka många av studenterna och ämbetsmännen bör ha hört.⁸¹ Som Nils Erik Villstrand påpekat var detta en central del i en spridd accessiv skrivkunnighet, alltså tillgång till skriftlig kompetens trots egen brist på sådan.⁸² Detta ger emellertid inte anledning att utdöma supplikerna som ren fabulering från skrivarnas sida. Flera forskare har betonat att initiativet kom från supplikanten själv, som också kunde påverka utformningen, behövde stå bakom innehållet och vara införstådd med argumentationen, i vilken det inte sällan är möjligt att urskilja individuella eller till och med muntliga särdrag.⁸³ Ett specialfall är de suppliker där en samtida översättning kan misstänkas – i allmänhet från tyska till svenska – men bortsett från det exakta ordvalet bör suplikanterna även här betraktas som aktiva medproducenter.

Bortom frågan om författarskapet ligger dock ett annat problem. En viktig drivkraft bakom bruket av professionella skrivare var att suppliken var en starkt genrebunden texttyp, reglerad till både form och innehåll.⁸⁴ Den klassiska retorik som dominerade i Sverige under 1600- och in på 1700-talet tillhandahöll härvid regler och roller för social interaktion. Supplikerna ingick i genren bönebrev (*epistolae petitoriae*), och hur dessa skulle vara utformade framgår av samtida retorikhandböcker och brevställare. De skulle i tur och ordning innefatta en hälsning (*salutatio*), en inledning (*exordium* eller *captatio benevolentiae*), själva berättelsen (*narratio*), ofta med argumenterande inslag (*argumentatio*), den aktuella begäran (*petitio*) och en avslutning (*conclusio*).⁸⁵ Den retoriska prägeln hängde samman med att suppliken per definition var strategisk, anpassad till mottagaren och underordnad argumentets logik. Den faktiska tillämpningen och samspelet mellan konventionerna och det individuella ärendet varierade därför beroende på kontext – och skulle så göra.⁸⁶ Genren erbjöd alltså ett skiftande utrymme för individuella förväntningar att ta form. För att kunna analysera denna aspekt kommer jag att ställa ansökningarna i relation till två samtida brevhandböcker,

⁸⁰ Supphellen 1978, s. 161–171; Bregnsbo 1997, s. 38–50; Almbjär 2016, s. 78–86, 97–101, 175f; 2019, s. 1020–1024.

⁸¹ Supphellen 1978, s. 153–156, 158–160, 168f; Bjerre Jensen 1987, s. 111; Ulbricht 1996, s. 153–155; Bregnsbo 1997, s. 55; Würgler 2001, s. 32; Almbjär 2016, s. 120–122; Dabhoiwala 2017. Bruket avslöjas framför allt av de fall då underskriften i fråga om stil eller bläck avviker från resten av texten.

⁸² Nils Erik Villstrand, ”Memorialiets makt. Bonderiksdagsmän i det frihetstida Sverige som aktörer i en förskriftligad politisk kultur”, i *Historisk tidskrift* 134:2 (2014), s. 191–224.

⁸³ Davis 1987, s. 16–18, 20–25; Ulbricht 1996, s. 157–160; Houston 2014, s. 77–86; Israelsson 2020, s. 160f; Oja 2020, s. 30–33.

⁸⁴ Ulbricht 1996, s. 153–155; Houston 2014, s. 73–75, 77; Almbjär 2016, s. 120f.

⁸⁵ Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg 1988, s. 24f, 36, 168–171, 185–187, 237–242.

⁸⁶ Ulbricht 1996, s. 154; Sokoll 2000, s. 28f, 42–46; Nilsson Hammar & Norrhem 2022, s. 496.

Andreas Jonae Gothus svensk-latinska *Thesaurus epistolicus* i 1631 års upplaga och Johan Biurmans svenskspråkiga *En kort doch tydelig bref-ställare* i 1731 års upplaga.⁸⁷

Som framgått är utredandet av sambanden mellan supplikernas innehåll och deras kontext en central del av tolkningsprocessen. Arkivsituationen ställer dock till problem när det gäller att placera in böneskrifterna i ett socialt sammanhang – för att inte tala om den muntliga kontext som för alltid fallit i glömska. Eftersom ärendena i sin helhet sällan är möjliga att spåra – särskilt då texterna återfinns lösryckta i diverse ämnessamlingar – har det varit nödvändigt att begränsa undersökningen till de dokument som supplikanten lämnade in, vilket också är det mest givande materialet för att studera de ansökandes förväntningar. Att utröna de faktiska framgångsmöjligheterna, till exempel med hjälp av myndigheternas resolutioner, har av samma anledning inte varit görbart; det kan blott konstateras att supplikernas själva existens vittnar om vissa utsikter och framför allt en utbredd förväntan – just det som står i fokus för denna undersökning. Vad som däremot framgår i de allra flesta fall är ansökarnas verksamhetsfält, geografiska hemvist, var de befann sig i karriären och till vem de valde att lämna in sin supplik. Utöver ett rikt innehåll ger alltså källmaterialet goda förutsättningar att fastställa värdefull information om förväntningarnas tillkomstkontext.

Sammantaget kan det konstateras att suppliker ingalunda är några omedelbara och oproblematiske vittnesbörd om enskilda individer. De är – för att tala med Carolyn Steedman – ett slags framtvungade berättelser som inte ska förväxlas med ett modernt, självbiografiskt skrivande.⁸⁸ Icke desto mindre erbjuder de ovanligt goda möjligheter att komma åt erfarenheter, förväntningar och handlingar – och gränserna för dessa – hos förhållandevis breda grupper av människor när de navigerade inom ett system som möjliggjorde social rörlighet i ståndssamhället. Förväntningarna och supplikerna var intimt sammanvävda.

Teori och metod

Valet att undersöka drömmar om social rörlighet knyter an till studiet av mänskliga erfarenheter i historien, vilket under de senaste åren fått ett uppsving inom ett forskningsfält med beteckningen *history of experience* eller erfarenhetshistoria. De närmaste historiografiska rötterna ligger i känslöhistorien, där erfarenhetsbegreppet framförts som en ingång till ett breddat empiriskt fokus såväl som nya teoretiska och metodologiska angreppssätt. Framför allt har det varit ett sätt att undvika snäva, anakronistiska kategorier och disciplinära gränser till förmån för ett mer holistiskt, tvärvetenskapligt och förutsättningslöst sökande efter vad det inneburit och hur det känts att vara människa i historien. Fokus riktas mot historiska subjekt

⁸⁷ Andreas Jonae Gothus, *Thesaurus epistolicus* [...], tryckt i Stockholm 1631; Johan Biurman, *En kort doch tydelig bref-ställare* [...], tryckt i Stockholm 1731.

⁸⁸ Carolyn Steedman, "Enforced narratives. Stories of another self", i Tess Cosslett, Celia Lury & Penny Summerfield (red.), *Feminism and Autobiography. Texts, theories, methods*, London 2000, s. 25–39.

och deras föränderliga, situerade, förkroppsligade och på olika vis kringskurna erfarenheter. Det är människors levda verklighet i skärningspunkten mellan subjektivitet och strukturer, mellan natur och kultur, som står i centrum, ett perspektivskifte som också inneburit en rörelse bort från en klassisk kultur- och känslöhistoria som huvudsakligen intresserat sig för hur språkliga representationer uppstått, praktiserats, materialiserats och förändrats.⁸⁹ I detta fält hämtar undersökningen sin teoretiska näring via fyra centrala begrepp: erfarenhet, förväntan, erfarenhetsarena och kulturell repertoar, vilka i det följande ska ringas in, presenteras och operationaliseras. Därefter följer en redogörelse för hur källmaterialet kommer att bearbetas metodiskt, eftersom detta bygger på de teoretiska resonemangen och de operationella begreppen.

Erfarenhetsbegreppet

Begreppet *erfarenhet* är ett filosofihistoriskt grundackord och har länge använts av både historiefilosofier och historiker.⁹⁰ I början av 1990-talet utsattes det emellertid för en kraftig, poststrukturalistisk kritik av Joan Scott, vilket markerar ett nytt kapitel i teoribildningen. Att åberopa historiska subjekts erfarenheter som oproblematiska belägg i historisk forskning är enligt Scott ett uttryck för naiv empirism och anekdotisk bevisföring. Om historikern endast återupprepar de ”erfarenheter” som finns uttryckta i källorna reproduceras dåtidens ideologiskt färgade identitetsuppfattningar och våra egna ahistoriska förklaringskategorier samtidigt som forskarens aktiva konstruktionsarbete döljs. Med inspiration från Michel Foucaults genealogi hävdar Scott i stället att erfarenheter – liksom de subjekt och identiteter de ger upphov till – är språkligt konstruerade processer som behöver historiseras. Erfarenheten ligger inte bortom språket, utan är alltid redan tolkad genom diskursen och därigenom såväl individuell som kollektiv. Att subjektiva erfarenheter är språkliga produkter behöver emellertid inte innebära ett förnekande av personlig agens, eftersom de givna strukturerna alltid är komplexa och ger utrymme för vissa valmöjligheter. Scotts syfte är i stället att avråda historiker från att ta erfarenheterna för givna och uppmana dem att analysera deras kontextuella och konfliktfyllda uppkomst, deras verkan och hur de konstituerar historiska subjekt. Genom att sålunda erkänna erfarenhetens konstruerade karaktär och fokusera på dess situerade tillblivelse är det enligt Scott möjligt att rehabilitera begreppet och mobilisera det i en mer kritisk historieforskning, som inte lutar sig mot förment universella

⁸⁹ Rob Boddice, *A History of Feelings*, London 2019, s. 188–191; Jagger Andersen Kirkby, ”Fra følelsernes historie til følelser i historien”, i *Scandia* 87:1 (2021), s. 99–101; Mari Eyice, ”Commentary: When feelings grow cold. What to do next in the history of emotions?”, i *Lychnos* 2021, s. 297–299, 301–304; Josephine Hoegaerts & Stephanie Olsen, ”The History of Experience: Afterword”, i Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (red.), *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, London 2021, s. 375–379, 382. Kärnan i det kulturhistoriska programmet formuleras i Anders Ekström, *Representation och materialitet. Introduktioner till kulturhistorien*, Nora 2009, s. 35–37, 39f.

⁹⁰ Martin Jay, *Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme*, Berkeley 2004, s. 196f, 205–211, 216–248.

kategorier.⁹¹ Scotts kritik är förvisso programmatiskt tillspetsad och har nyanserats av Silvia Stoller, som i ett filosofiskt medlingsförsök framhållit att erfarenhetens historiska, situerade, förmedlade, tolkade och öppna karaktär också erkänns från fenomenologiskt håll.⁹² Dock skulle en fenomenologisk analys, som inriktar sig på enskilda subjekts konkreta erfarenheter snarare än den språkliga och sociala kontexten, vara mindre användbar i detta sammanhang, där gemensamma förväntningar och en social förhandlingssituation står i centrum.

Scotts ståndpunkter har vidareutvecklats och anpassats ytterligare till historisk forskning inom ramen för den ovannämnda erfarenhetshistorien. Rob Boddice och Mark Smith utgår således från hennes kritik i sin argumentation för ett holistiskt studium av historiska aktörers levda, meningsfulla verklighet – deras subjektiva och kollektiva erfarenheter – i stället för en anakronistisk uppdelning i känslor, sinnen och kognition. Där Scott framhåller erfarenhetens språkliga karaktär inflikar dock Boddice och Smith att hon utelämnar den kroppsliga aspekten och gör diskursen till en universell förklaringsgrund. Som motmedel propagerar de för en icke-reduktionistisk syn på människan, som inte gör henne till en enkel produkt av vare sig språk eller gener, utan tar hänsyn till den neurovetenskapliga forskning som påvisat att människan är en biokulturell varelse, att både kultur och biologi är plastiska och påverkar varandra. Detta bildar utgångspunkt för ett historiserande angreppssätt, där den levda verkligheten betraktas på sina egna villkor genom att placeras in i en historisk kontext. Vi har ingen möjlighet att empatiskt leva oss in i historiska aktörers subjektiva värld i kraft av någon universell mänsklighet, utan historiska erfarenheter måste alltid rekonstrueras empiriskt. I linje med Scott framhåller Boddice och Smith att avtäckandet av några ”autentiska” erfarenheter inte kan vara målet för detta arbete. Människan kan inte separeras från sitt kulturella sammanhang och hennes erfarenheter kan inte förstås bortom sin uppkomst i samspelet mellan biologi och kultur i specifika kontexter.⁹³ De konventioner som återfinns i genrebundna historiska källor, såsom suppliker, är därför inte något hinder. Snarare är de analytiskt intressanta och behöver tas på allvar och kontextualiseras, eftersom språkliga formler såväl som icke-verbala uttryck ingår i den situerade, biokulturella dynamik som möjliggör och formar människors erfarenheter.

Erfarenheternas sociala och samhälleliga betydelse, som står i fokus i föreliggande undersökning av drivkrafterna bakom social rörlighet, lämnas huvudsakligen därefter av Boddice och Smith, även om de framhäver att erfarenheter är både subjektiva och kollektiva. För att utveckla denna sida av teorin är det nödvändigt att ta fasta på tidigare användningar av erfarenhetsbegreppet. Reinhart Koselleck har påpekat att erfarenheter i modern tid ofta

⁹¹ Joan W. Scott, ”The Evidence of Experience”, i *Critical Inquiry* 17:4 (1991), s. 775–780, 790, 792–797.

⁹² Silvia Stoller, ”Phenomenology and the Poststructural Critique of Experience”, i *International Journal of Philosophical Studies* 17:5 (2009), s. 707–737.

⁹³ Rob Boddice & Mark Smith, *Emotion, Sense, Experience*, Cambridge 2020, s. 15–38, 47–50, 52f.

kommit att syfta på passiva sinnesförmåelser, men enligt honom förblir begreppet ofullständigt om inte även inslagen av aktiv bearbetning och tolkning inkluderas. I själva verket förutsätter de två aspekterna varandra, men de kan separeras analytiskt med hjälp av en uppdelning i tre slags erfarenheter, knutna till var sitt tidsspänn. Till att börja med finns det primära, unika erfarenheter som individer genomgår då de upplever överraskande händelser. Därutöver står det klart att erfarenheter också upprepar sig, bekräftas och korrigeras, ackumuleras och stabiliseras i mönster som är gemensamma för socialt eller politiskt sammanbundna grupper och generationer. Individens erfarenheter är alltså i en mening unika, men de tar också form i linje med gemensamma strukturer i ett socialt sammanhang, under inflytande av händelser och omständigheter som påverkar människor i grupp. Dessutom finns en tredje sort: de långsiktiga erfarenhetsförändringar som undgår samtida människors uppfattningsförmåga men i efterhand kan medvetandegöras och införlivas med de personliga erfarenheterna.⁹⁴ Vad som framgår av denna tredelning och som Koselleck även behandlat separat är erfarenhetens karaktär av komplex social process. De erfarenheter som baserar sig på individens direkta upplevelser av händelser och händelsesekvenser är alltid på förhand möjliggjorda, filtrerade och begränsade av synkront verkande faktorer av varierande vikt, såsom språk, världsbild, ålder, genus samt socialt och politiskt sammanhang. När erfarenheterna väl gjorts och omvandlats till minnen är de emellertid långtifrån stabila. Tvärtom bearbetas och förändras de kontinuerligt genom de diakrona verkningarna av samma slags faktorer som från början möjliggjorde en viss typ av erfarenheter. De är med andra ord alltid i någon mån socialt och språkligt konstruerade, även då de uppträder i form av till synes individuella upplevelser och minnen av specifika händelser.⁹⁵

Ett antal företrädare för den nya erfarenhetshistorien har strävat efter att kombinera det breddade känslöhistoriska angreppssättet med såväl Scotts som Kosellecks kritiska perspektiv på erfarenhetsbegreppet.⁹⁶ En särskilt tydlig teoretisk ansats, som i detta sammanhang är mer givande än de bägge föregångarnas formuleringar, har presenterats av Sari Katajala-Peltomaa och Raisa Maria Toivo, som framhåller att erfarenhetsbegreppets kärna ligger i kopplingarna mellan mikro- och makronivåer, mellan subjektiva och kollektiva erfarenheter. Denna insikt tillämpas på studiet av levd religion – ett på samma gång individuellt och offentligt fenomen – men kan med fördel appliceras på en likaledes levd social rörlighet. Med hjälp av Scott och Koselleck betonar Katajala-Peltomaa och Toivo att erfarenhet aldrig är autentisk i betydelsen opåverkad av språk, konvention, kommunikation och politik. I själva verket är erfarenheten

⁹⁴ Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford 2002, s. 45–56.

⁹⁵ Reinhart Koselleck, *Sediments of Time. On Possible Histories*, Stanford 2018, s. 208–216.

⁹⁶ Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari, "Lived Nation: Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism", i Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (red.), *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, London 2021, s. 10–17; Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, "Introduction: Religion as Historical Experience", i Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (red.), *Histories of Experience in the World of Lived Religion*, London 2022, s. 8–15.

en av de processer som knyter individen till samhället: den skapas med utgångspunkt i de sociala och kulturella strukturer som människor lever i, och kan i sin tur bidra till att förändra dessa. I likhet med Koselleck skiljer Katajala-Peltomaa och Toivo mellan tre nivåer av erfarenhet: för det första människors direkta upplevelser av ting eller händelser; för det andra erfarenhetens produktion, mediering och kommunicering – både verbal och icke-verbal – som del av en social process mellan människor; och för det tredje erfarenheter som ackumulerade sociala strukturer, vilka människor lär sig att förhålla sig till och agera utifrån. I ett historiskt sammanhang är det endast de två senare nivåerna som är åtkomliga, då inte ens de mest personliga källor är fria från konvention och kultur. De omedelbara erfarenheterna är alltså onåbara, men möjligheterna är desto större att studera erfarenheten som social förhandlings- och medieringsprocess, inklusive dess materiella, rumsliga och kroppsliga aspekter.⁹⁷ Fokus riktas mot det vardagliga, som också varit samhällsligt betydelsefullt. Detta fordrar emellertid preciserade analytiska begrepp, vilket leder över resonemanget på teorins tillämpning.

Förväntan, arena och repertoar – en operationalisering

I Katajala-Peltomaas och Toivos definition av historiska erfarenheter sammanstrålar de teoretiska linjer som kommer att operationaliseras i föreliggande studie av förväntningar på social rörlighet i 1600- och 1700-talens Sverige. Vid sidan av erfarenhetsbegreppet behöver först och främst den analytiska termen *förväntan* förbindas med den erfarenhetshistoriska vokabulären.⁹⁸ För att kunna skriva en erfarenhetshistoria om förväntan som drivkraft för social mobilitet är det nödvändigt att precisera erfarenhetens temporala och handlingsinriktade dimensioner. Den första av dessa har ringats in av Koselleck i hans diskussion av förhållandet mellan erfarenhet och förväntan. Han betraktar de två begreppen som metahistoriska kategorier – i grunden förbundna, men utan att de determinerar varandra. Erfarenheten är ett närvarande och bearbetat förflutet, samlat i minnet men likväl föränderligt – ett erfarenhetsrum. Förväntan är däremot en aktualiserad framtid som uppstår i nuet, en inriktning på något ännu icke förhandenvarande som med tiden kan göras tillgängligt. Förväntningshorisonten, gränserna för möjliga förväntningar, grundar sig på gjorda erfarenheter men bestäms inte av dem, och när nya erfarenheter kommer i kapp förväntningarna förändras också horisonten.⁹⁹

Som Katajala-Peltomaa och Toivo framhållit blir denna temporala dimension hos erfarenheterna aktuell när de genom upprepning tagit formen av sociala strukturer, med kraft att både forma de tolkningar som görs i nuet och de förväntningar som hyses inför

⁹⁷ Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, s. 2, 4, 8–15, 20–22, 24f.

⁹⁸ I enstaka fall, särskilt då analytisk precision inte varit avgörande, har begreppet ”dröm” använts som synonym.

⁹⁹ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004, s. 171–177.

framtiden.¹⁰⁰ Förväntningarna påverkar i sin tur människors beteende, vilket innebär att erfarenheterna – genom att projiceras in i framtiden – bidrar till att framkalla ett visst handlande.¹⁰¹ Eftersom förväntningarna på detta sätt är handlingsinriktade kan de också förstås som en drivkraft i människors konkreta strävan efter ett bättre liv. Här är det viktigt att återigen betona att den erfaraende individen inte är ett offer för dominanta meningssystem eller strukturer. Om erfarenheten betraktas som en social process, där tolkning, förhandling och mediering är centrala komponenter, är det enligt Katajala-Peltomaa och Toivo också möjligt att studera de erfaraende individernas situationsbundna agens i relation till institutioner och konventioner och deras förmåga att antingen upprätthålla eller omstöpa dessa strukturer.¹⁰² Erfarenhetshistorien behöver med andra ord ett nyanserat agensbegrepp som tar hänsyn till det historiskt och kulturellt specifika handlingsutrymmet i stället för att låta det ta formen av en universell och självförklarande kategori – en praxis som på senare tid mött kritik.¹⁰³

Den kontext som möjliggjorde och begränsade erfarenheterna och förväntningarna måste också preciseras för att kunna studeras empiriskt. Koselleck har i sina diskussioner av erfarenhetsbegreppet uppmärksammat olika historiskt föränderliga möjligheter, villkor och gränser för erfarenhetsformering.¹⁰⁴ Med hänsyn till det aktuella historiska sammanhanget, supplikskrivandet under 1600- och 1700-talen, har jag valt att konkretisera denna kontext genom att dela upp den i två sfärer. För det första kan supplikväsendet, i egenskap av institutionell struktur, förstås i termer av en *erfarenhetsarena*. Med detta begrepp avser jag i likhet med Minna Harjula och Heikki Kokko den konkreta, sociala och materiella situation där erfarenheter uppkommer och förhandlas i möten mellan människor genom att erfarenhetsrum och förväntningshorisont förbinds. Härigenom synliggörs kopplingarna mellan de samhällseliga strukturerna och de faktiska tillfällena då erfarenheter uppstår, formas och förändras.¹⁰⁵ Som tidigare påpekats var supplikssituationen just ett sådant möte, där suplikanternas erfarenheter och förväntningar sammanstrålade och förhandlades inom givna ramar. Med det analytiska begreppet erfarenhetsarena blir det möjligt att spåra det dynamiska samspelet mellan supplikväsendets utveckling och erfarenhetsformeringen på individnivå.

För det andra kan suplikanternas språkliga praktiker inom ramen för erfarenhetsarenan betraktas som delar av en *kulturell repertoar*.¹⁰⁶ Som Stina Hansson betonat innebar den klassiska retorikens starka ställning under tidigmodern tid att människor inom ramen för sin

¹⁰⁰ Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, s. 13.

¹⁰¹ Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Abingdon 2021, s. 12.

¹⁰² Katajala-Peltomaa & Toivo 2022, s. 12–14, 22–24.

¹⁰³ Lynn M. Thomas, "Historicising Agency", i *Gender & History* 28:2 (2016), s. 324–339; Boddice & Smith 2020, s. 51f.

¹⁰⁴ Koselleck 2002, s. 53; 2018, s. 209, 213.

¹⁰⁵ Minna Harjula & Heikki Kokko, "The Scene of Experience", i *Digital Handbook of the History of Experience* 2022. Harjula och Kokko talar om en "scene of experience", men framhäver också det nära släktskapet med det arenabegrepp som använts inom andra forskningsfält.

¹⁰⁶ Repertoarbegreppet har tidigare använts på ett liknande sätt i Savin 2011, s. 20–22, men då i en uteslutande språklig och idéanalytisk kontext. I Liliequist 2009, s. 122, syftar begreppet däremot även på muntliga och kroppsliga uttryck.

utbildning tillägnade sig en kulturell repertoar, det vill säga ett slags förråd av innehållsliga element och litterära former som retoriken tillhandahöll och som kunde användas i tal och skrift. Hur repertoaren såg ut varierade beroende på kön, verksamhetsområde och social position, men överlappningarna var många eftersom den klassiska retoriken hela tiden utgjorde kärnan.¹⁰⁷ Den kulturella repertoaren erbjöd med andra ord gruppsspecifika och kontextuellt anpassade mönster för den språkliga och sociala handling där erfarenheter uppkom och förhandlades. Genom att supplikanterna för egna syften mobiliserade de kulturella föreställningar som cirkulerade i samtiden (repertoarens innehåll) och de litterära uttryck som supplikgenren tillhandahöll (repertoarens former) konventionaliserades deras erfarenheter. Samtidigt anpassades repertoaren alltid till individens situation och den aktuella retoriska kontexten. På detta sätt gav den mening åt specifika förflutna erfarenheter och bidrog till att forma individuella förväntningar på framtiden. Hur denna erfarenhetsprocess kan identifieras i källmaterialet blir föremål för nästa precisering av det analytiska ramverket.

Kontextualisering och komparation – metodologiska preciseringar

Studien av de cirka 300 supplikerna innefattar en kvalitativ, kontextualiserande och komparativ analys av texternas innehåll. Ett första steg har varit att kartlägga vilka erfarenheter och förväntningar som kommer till uttryck i ansökningarna. Förväntningarna uppträder framför allt i form av supplikanternas konkreta målsättningar, som kommer att behandlas i det första analyskapitlet. Erfarenheterna av en socialt rörlig tillvaro var mer heterogena, men kan fördelas på tre någorlunda välavgränsade teman som har iakttagits vid en första genomgång av källmaterialet: erfarenheter av det egna agerandet, av överhetens betydelse och av konkurrensen med andra. Denna indelning kommer att strukturera de tre senare analyskapitlen. För att belysa erfarenheternas och förväntningarnas komplexa karaktär och placera dem i ett sammanhang bortom genren har det dock varit nödvändigt med ytterligare en uppsättning teman, som överskrider gränserna för dispositionens tematiska uppdelning. Utifrån vad som identifierats som återkommande aspekter i supplikerna och samtidigt givande att undersöka mot bakgrund av den erfarenhetshistoriska teorin har fokus genomgående – där materialet tillåtit – lagts på hur temporalitet, rumslighet, kroppslighet, genus och känslor inverkade på hur människor erfor sin tidigare tillvaro och förväntade sig framtiden.

Genom denna tematisering av erfarenheterna och förväntningarna går det att studera den kulturella repertoar som stod till buds: de idéer och litterära former som satte sin prägel på erfarenhetsprocessen. På samma gång är det möjligt att komma åt hur supplikväsendet fungerade som institutionell erfarenhetsarena, med specifika kopplingar mellan gjorda

¹⁰⁷ Stina Hansson, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*, Göteborg 2000, s. 51–53, 94–99.

erfarenheter och förväntningar inför framtiden. Här kommer tidigare forskning om den idé- och institutionshistoriska kontexten såväl som samtida brevhandböckers genreföreskrifter att utgöra en viktig bakgrund och referenspunkt. Detta bildar dock endast en grund för den huvudsakliga analysen i samtliga kapitel, där fokus ligger på människors meningsskapande praktiker i relation till repertoarens innehåll och former samt arenans institutionella ramverk. Repertoaren anpassades efter individuella förutsättningar och erfarenhetsarenan var ingen monolit. Föreställningarna, konventionerna och institutionerna förändrades dessutom över tid, och erbjöd ett skiftande och situationsbundet handlingsutrymme för de människor som strävade efter socialt avancemang. Eftersom supplikanternas språkliga praktiker var retoriskt präglade, och därigenom anpassade till den aktuella publiken och kommunikationssituationen, blir kontextualiseringen av deras böneskrifter ett viktigt steg i analysen. Handlandet utformades i enlighet med den specifika retoriska miljön, vilket öppnar upp för en analys av de möjligheter och begränsningar som olika kulturella föreställningar, institutionella förhållanden och litterära former erbjöd då de användes för att realisera strävan efter en högre social position och på samma gång göra den meningsfull.

För att konkret komma åt hur kontexten påverkade formeringen av erfarenheter och förväntningar behövs en komparativ metod. Det är nödvändigt att undersöka variationen i tid och rum för att därigenom kunna historisera den kulturella repertoaren och erfarenhetsarenan såväl som människors möjligheter att forma sina erfarenheter och förväntningar. Supplikerna kan inte behandlas som en homogen massa – eventuella likheter får inte utgöra grundade postulat utan behöver beläggas empiriskt. Eftersom studien först och främst handlar om förändring över tid blir jämförelserna mellan de tre nedslagsperioderna, 1680-talet, 1720-talet och 1760-talet, en viktig utgångspunkt och röd tråd. En annan tidlig aspekt är hur förväntningarna på social rörlighet varierade beroende på var de enskilda människorna befann sig i karriären eller livsloppet. Till detta kommer ett antal rumsliga jämförelser. En central sådan är skillnaderna mellan olika delar av det svenska väldet, såsom huvudstad, landsort och provins. Därtill är det relevant att studera variationer mellan de skilda sociala sammanhangen: universitetsstudier, civil, militär och kyrklig ämbetsmannakarriär samt strävan efter adelskap. I anslutning till det sistnämnda aktualiseras också frågan om hur mottagaren – monark, myndighet eller enskild makthavare – påverkade erfarenheterna och förväntningarna. Dessa komparationer belyser både likheter och skillnader, som kommer att analyseras med hjälp av de teoretiska begreppen inom ramen för det ovannämnda tematiska upplägget.

Avslutningsvis bör något sägas om källhanteringens mest konkreta, språkliga aspekter. Stavningsprinciperna är högst varierande och dessutom är flera språk representerade – svenska, tyska och latin. För att så långt det går bevara innebörden kommer direkta citat att återges bokstavstroget, dock med nutida bruk av versaler och gemener. När det gäller tyska

och i synnerhet latinska citat kommer huvudinnehållet att refereras i den omgivande texten där det anses befogat med hänsyn till språkbarriären. Därutöver normaliseras för läsbarhetens skull personnamn i den löpande texten i linje med modern eller annan vedertagen stavning.

Samhällsomvandling och social rörlighet – en orientering

Innan den empiriska analysen tar vid är det nödvändigt att kortfattat och samlat redogöra för den politiska och sociala utveckling som satte ramarna för den faktiska sociala mobiliteten i 1600- och 1700-talens svenska samhälle – i synnerhet under de valda nedslagsperioderna.

Under loppet av 1600-talet blev det svenska riket i kraft av sin militära styrka en europeisk stormakt. Resultatet syntes tydligt på kartan. Förutom den ursprungliga enheten bestående av dagens Sverige och Finland samt de efter hand inkorporerade eller försvenskade landskapen Skåne, Blekinge, Halland, Bohuslän, Jämtland, Härjedalen och Gotland kom de mer löst inlemmade provinserna Estland, Livland, Ingermanland, Kexholms län, Svenska Pommern, Wismar och Bremen-Verden att ingå i det svenska Östersjöväldet under en längre tid.¹⁰⁸ Omkring 1680, då föreliggande studie tar sin början, inträdde denna statsbildning i en ny fas. Efter skånska kriget under andra hälften av 1670-talet inleddes en förhållandevis fredlig tid, präglad av centralmaktens konsolidering och krafttag mot rådande finansiella problem. Vid 1680 års riksdag fattades beslut om reduktion av högadelns gods och räfst mot den förmyndarregering som styrde landet under Karl XI:s omyndiga år. I praktiken gjorde sig kungen nu enväldig, vilket sammanföll med en ytterligare centralisering av statsförvaltningen.¹⁰⁹ En för denna undersökning viktig följd är att en stor mängd tjänsteansökningar från och med denna tid bevarats i de administrativa arkiven.

Den territoriellt och förvaltningsmässigt expansiva stormaktsstaten medförde en stor efterfrågan på civila ämbetsmän och officerare. Vägen till ett framgångsrikt avancemang, åtminstone på några generationers sikt, låg under den här perioden förhållandevis öppen för kompetenta personer ur samhällets lägre skikt. Samtidigt låg nyadlingarna – detta relativt billiga sätt att belöna god tjänst – på en hög nivå, vilket gjorde det möjligt för de mest lyckosamma att överskrida gränserna för sin forna ståndstillhörighet.¹¹⁰ Den karriärväg som erbjöd störst möjligheter även för personer med allmogebakgrund var dock prästbanan. De kyrkliga tjänsterna ökade emellertid inte i samma grad och i kombination med ett större antal

¹⁰⁸ Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Eslöv 2000, s. 42–95.

¹⁰⁹ Nilsson 1990, s. 257–259, 263–266.

¹¹⁰ Carlsson 1962, s. 18–23; *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, 2 uppl., Lund 1973, s. 233–236; Elmroth 2001, s. 38–46, 118–126, 142–151.

studenter, av vilka majoriteten valde en kyrklig karriär, blev resultatet ett prästöverskott och en stor konkurrens om ämbetena.¹¹¹

1700-talets två första decennier färgades röda av det stora nordiska kriget. Sverige blödde människor och resurser och förlorade sin stormaktsstatus. När freden i Nystad slöts 1721 var det nya riket väsentligt decimerat: de baltiska provinserna, Bremen-Verden samt de södra delarna av Svenska Pommern hade avträtts. Behovet av militär personal krympte dramatiskt, vilket ställde många krigsmän utan både försörjning och hopp om karriär. En stor del av de drabbade vände sig till de nya makthavarna i ståndsriksdagen och begärde understöd. Samtidigt var innehav av statlig tjänst en eftersträvanvärd säkerhet för många människor, varför konkurrensen blev allt större även inom den civila förvaltning som någorlunda behållit sin numerär.¹¹² Visserligen sköt nobiliseringarna i höjden efter kriget och en bit in på 1720-talet, men detta hindrades snart av en i den nya författningen påbjuden restriktivitet med utdelandet av adelskap.¹¹³ När det gäller de kyrkliga tjänsterna låg antalet förhållandevis stabilt, och universiteten – fortfarande kanaler för uppåtgående social rörlighet – var ännu i hög grad plantskolor för blivande präster.¹¹⁴ På dem som aspirerade på statlig tjänst ställdes emellertid tydligare krav än tidigare. 1720 års regeringsform stadgade att civila ämbetsmän skulle tillsättas utifrån skicklighet och förtjänst – en förvisso inte helt glasklar bestämmelse – medan det för militärens del också skulle tas hänsyn till antalet tjänsteår.¹¹⁵ Även vid prästval skärptes reglerna; utöver hänsyn till ålder blev meriter i form av tjänsteår, utbildning och examina allt viktigare urvalsinstrument.¹¹⁶

Om 1720-talet kan karakteriseras som en krisartad övergångsperiod, uppvisar 1760-talet en i många avseenden mer stabil situation. Frihetstidens statskick med riksdagen som maktcentrum hade fått fast form och ett mer egalitärt, sekulärt och individualistiskt medborgarideal präglade nu den politiska debatten.¹¹⁷ Decenniet var förhållandevis fredligt, bortsett från pommerska kriget åren 1757–1762, då den svenska armén stred mot Preussen. Kriget medförde ett uppsving i behovet av officerare, vilket öppnade för större social rörlighet inom militären, men detta var en tillfällig utveckling som snart gav vika för ny trängsel kring tjänsterna.¹¹⁸ Den civila förvaltningen uppvisade en viss ökning av sin numerär, vilket

¹¹¹ Edlund 1947, s. 155–191; Tore Heldtander, *Prästtillsättningar i Sverige under stormaktstiden. Tiden före kyrkolagen 1686*, Uppsala 1955, s. 41–46; Carlsson 1962, s. 23–26; 1973, s. 200, 204, 211, 227; Strömberg 1996, s. 40–47, 203, 205, 207, 209.

¹¹² Ingvar Elmroth, *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie*, Lund 1962, s. 12; Kaarlo Wirilander, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, Stockholm 1964, s. 202–205, 219–222; Carlsson 1973, s. 87–89; Petri Karonen, "Coping with peace after a debacle. The crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)", i *Scandinavian Journal of History* 33:3 (2008), s. 205–211; Almbjär 2016, s. 166f, 173f, 177–180.

¹¹³ Carlsson 1973, s. 59–63, 240–242; Elmroth 2001, s. 128, 151f.

¹¹⁴ Carlsson 1973, s. 23, 201, 204, 211–214, 227f; Strömberg 1996, s. 207, 209.

¹¹⁵ Wirilander 1964, s. 167f; Carlsson 1973, s. 92; Cavallin 2003, s. 76–78.

¹¹⁶ Peter Lindström, *Prästval och politisk kultur 1650–1800*, Umeå 2003, s. 68, 81–86.

¹¹⁷ Nordin 2000, s. 328–428.

¹¹⁸ Wirilander 1964, s. 223f; Carlsson 1973, s. 93.

borgade för relativ stabilitet i karriärmöjligheterna. Vad som däremot hade blivit allt vanligare var så kallad karaktärsbefordran, det vill säga att tilldelas högre titel och rang utan motsvarande avlönad befattning – i idealfallet med hopp om att senare få verklig tjänst.¹¹⁹ Å andra sidan blev det svårare att uppnå adlig värdighet. Dels hade antalet utdelade adelskap sedan tidigare blivit färre till följd av den återhållsamhet som förordades i frihetstidens lagstiftning, dels beslöt adeln 1762 att sätta stopp för introduktioner av nya ätter på Riddarhuset.¹²⁰ Antalet kyrkliga tjänster var närmast detsamma som tidigare, med den skillnaden att färre besattes med prästsöner. Den högre utbildningens ensidiga band till kyrkan hade samtidigt försvagats något, men akademiska studier kunde fortfarande utgöra starten på ett socialt avancemang för breda grupper i samhället.¹²¹ En skillnad gentemot tidigare utgjordes av ett striktare reglerat befordringsväsende till följd av statsförvaltningens modernisering. I mitten av seklet hade nya examenskrav tillkommit för civila ämbetsmän och det så kallade tjänstebetänkandet från 1756 gjorde antalet tjänsteår till den överordnade måttstocken vid tillsättningar av både civila och militära ämbeten – något som resulterade i ett slags köbildning i väntan på tjänst och i praktiken fortsatte att gälla trots att förordningen avskaffades tio år senare.¹²² En av följderna blev en drastisk ökning av antalet till riksdagen överklagade befordringar, så kallade prejudisärenden, innan dessa förbjöds 1766.¹²³ Visserligen omfattade reformerna 1720 och 1756 inte de kvarvarande provinserna, som ingick i Tysk-romerska riket och behöll sin tyska lagstiftning.¹²⁴ Inte heller de kyrkliga ämbetsmännen påverkades direkt, men förändringar i prästvalsproceduren innebar likväl att formella meriter kom att väga allt tyngre.¹²⁵

¹¹⁹ Carlsson 1962, s. 44f; Elmroth 1962, s. 13, 20f, 28, 35–50.

¹²⁰ Carlsson 1973, s. 249; Elmroth 2001, s. 128f, 152–155.

¹²¹ Carlsson 1973, s. 205–207, 227f; Strömberg 1996, s. 50–52, 203, 205, 207, 209.

¹²² Wirilander 1964, s. 170–172; Carlsson 1973, s. 63–65, 92f; Cavallin 2003, s. 79–82, 84–87.

¹²³ Almbjär 2016, s. 86, 97–101, 176.

¹²⁴ Nordin 2000, s. 90.

¹²⁵ Lindström 2003, s. 95, 102–105.

Förväntningar på social rörlighet som erfarenhetsprocess

Målsättningar

Försörjning på ruinens brant

Det supplikanterna bad om var i regel högst konkret: tjänster, befordran, stipendier eller adelskap. Frågan om vilka förväntningar de hade på framtida social rörlighet – vad de ansåg eftersträvansvärt och möjligt att uppnå – är emellertid bredare och gör det möjligt att utforska mönster i deras drömmar. Som tidigare forskning visat syftade många suppliker under tidigmodern tid till att utverka materiella förmåner, vilket föranledde de ansökande att argumentera utifrån behovet av att försörja sig.¹²⁶ Samtliga suppliker som behandlas här hade förvisso förmågan att åstadkomma mer – en höjning av det sociala anseendet – men likväl är det påfallande ofta som försörjningsfrågan styrde de ansökandes förväntningar. Med fördel kan detta betraktas i ljuset av den hushållslära som var en viktig ordnande princip i samhället åtminstone en bit in på 1700-talet. Genom flit, sparsamhet och måttlighet skulle det enskilda hushållet skapa ett välstånd som möjliggjorde reproduktion. Husfaderns rättvisa och omsorgsfulla ledning var en spegelbild av den patriarkala relationen mellan kung och undersåte och i förlängningen mellan Gud och människa.¹²⁷ Hänvisningar till oförskylld fattigdom, trots en strävan att försörja sig, kunde därför legitimera supplikanternas moraliska anspråk på hjälp från överheten.¹²⁸ Detta gällde även deras drömmar om avancemang.

Behovet att försörja sig och den bedrövelse som annars skulle inträda var en given del av repertoaren under 1680-talet. Stipendier var förvisso endast ett medel för att kunna klara studierna, men just för att det var en etablerad del av arenan redogjorde supplicerande studenter i regel för sina egna eller föräldrarnas knappa omständigheter.¹²⁹ De något äldre ämbetsmännen fokuserade i högre grad på sin strävan efter en anställning till sitt uppehälle. Exempelvis önskade assessorn Johan Fredrik Lillieström en tjänst att leva av ”in diesen trübseligen undt geltclemmenden Zeitten”.¹³⁰ Alternativt kunde man hänvisa till hushållets torftighet och nöd, vilket anslöt till idealet om den manlige hushållsföreståndaren samt familjens – och i förlängningen samhällets – reproduktion.¹³¹ Kammarskrivaren Carl

¹²⁶ Sokoll 2000; Houston 2014, s. 109–216.

¹²⁷ Susan Dwyer Amussen, *An Ordered Society. Gender and Class in Early Modern England*, Oxford 1988, s. 34–66; Leif Runefelt, *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm 2001, s. 97–114; Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004, s. 35–38, 70–83.

¹²⁸ Safley 2005, s. 127–176; H. Gustafsson 2007, s. 93–95; Ling 2016, s. 70–85; Israelsson 2019; Nilsson Hammar & Norrhem 2022.

¹²⁹ Landsarkivet i Uppsala (ULA), Strängnäs domkapitel (SD) E2a:7, C. Malmenius, Olaus NN 1/11 1681, E2a:9, E. (P.) Humbla.

¹³⁰ RA, Livonica II (Li) 35, A. Ruth; RA, Riksarkivets ämnessamlingar. Militaria (Mi) M 1006, C. J. Brems, M 1177, J. Sternburg; RA, Pommeranica (Po) 281, J. F. Lillieström (citatet); SD E2a:9, A. M. Flodelius.

¹³¹ Li 35, A. Ruth, 145–146, A. Riesner.

Heijmans mål var att ”medh tro- och fljigtigheet således tiena, at medh tijden winna någon legenheet, hwar widh iagh migh och dhe mine redeligen försöria kunde”, vilket var angeläget då hans hustru och fem små barn hade svårt att klara sig i Stockholm på hans svaga lön.¹³² De socialt rörliga individerna var inga fria atomer, utan beroende av sin relation till ett hushåll. Samtidigt speglade repertoaren förhållandet att statlig tjänst under denna tid fick alltmer manliga konnotationer, trots att hustrurna ofta bidrog till sina makars verksamhet.¹³³

Förväntningarna på försörjning uppvisar stor kontinuitet när blicken riktas mot 1720-talet, ett decennium då stormaktsstatens sönderfall, allmän demobilisering och en förvaltningsapparat i stagnation försvårade utkomstmöjligheterna för många.¹³⁴ För studenter som ansökte om stipendier föll det sig naturligt att åberopa sina ”trånga wilkor” och risken att ruineras om man blev utan underhåll. Denna fattigdom knöts till familjesituationen, närmare bestämt föräldralöshet eller bristande resurser i föräldrahemmet.¹³⁵ Carl Peter Zierman berättade exempelvis att hans far hittills understött hans studier, men att bristen på medel och de yngre syskonens behov nu lade hinder i vägen.¹³⁶ Hushållslärans patriarkala repertoar kunde alltså utnyttjas indirekt av de unga, ogifta studenterna. Även bland ämbetsmännen, varav flera drivits på flykt eller blivit tjänstlösa, förblev det vanligt att använda en repertoar där försörjningen framställdes som en viktig drivkraft.¹³⁷ Liksom tidigare inkluderades ofta den svåra hushållningen med hustru och barn i skildringarna.¹³⁸ Den finske före detta majoren Alexander Wilhelm Ramsay bad om att genom befordran till överjägmästare få hugna sig av ”ett litet stycke bröd, för min hustru och många barn som nu vnder denna bedröfweliga flycht, råkat vthi största fattigdom och älende, så at det eij med ord vtthaltas kan”.¹³⁹ En sådan situation kunde knytas till ett bedrövat känsloläge, som i ansökan från förre kaptenen Andreas Samuel Georg Böckling, vars familj efter faderns död ”in die empfindlichste und allerschmerzlichsste Wittween und Weijssenmäßige Betrubniß und Hertzeleijdt gesturtzet worden”. Övergiven, hjälplös, tomhänt och med risk att varken kunna försörja sin gamla, sjuka och fattiga mor eller sin hustru, bad nu Böckling, förstummad av ”Trauer, Bluht und Trähnen”, om att få överta sin fars tjänst som överlicentinspektör.¹⁴⁰ Avancemanget hängde alltså nära samman med strävan att upprätthålla hushållet.

¹³² RA, Kammarkollegiet Kansliet ca 1618–1879 (Kam) H1a:2, C. Heijman.

¹³³ Maria Ågren, *The state as master. Gender, state formation and commercialisation in urban Sweden, 1650–1780*, Manchester 2017, s. 115–135.

¹³⁴ Karonen 2008, s. 205–211; Almbjär 2016, s. 166f, 173f, 177–180.

¹³⁵ Uppsala universitets arkiv (UUA), Kansliarkivet (KA) E111a:24, C. Browallius Andersson, E. Myrin, C. E. Skunk (citatet), J. Hanssen, N. Brelin.

¹³⁶ KA E111a:24, C. P. Zierman.

¹³⁷ AA 8, G. Pihl; Po 274, J. H. Engelbrecht, 290, C. G. v. Sodenstern; RA, Frihetstidens utskottshandlingar (FU) R 2459, P. Peterssohn och W. Wangelius, R 2523, C. S. Frisius; RA, Kanslikollegium (Kan) EIV:46, C. W. Schepperus.

¹³⁸ FU R 2459, S. Schenbom; Kam H1a:11, M. Holst, A. Horney; Mi M 1157, A. L. v. Schroven; Po 266, J. P. Lappe, 267, D. Pötter, 285, M. C. Passovius; RA, Enskildas ansökningar och suppliker (EAS) 64, G. Stiernbielcke; RA, Wismariensia (Wi) 50, Z. Voigt; SD E2a:34, J. Montin, P. Jerlinus, A. Åhrman Christiernsson.

¹³⁹ Mi M 1139, A. W. Ramse.

¹⁴⁰ Wi 48, Böckling.

Repertoaren knuten till försörjning var förhållandevis intakt i 1760-talets ansökningar. De stipendiesökande studenterna hänvisade till såväl den egna bristen på resurser som sin föräldralöshet eller föräldrarnas ringa medel.¹⁴¹ En av dem var Isak Didriksson Pihlqvist, som ”med ängslan” såg hur ”utvägar så wäl till nödtorftigt underhåll som nödiga böcker alt mer och mer förswinna”.¹⁴² Ämbetsmän hänvisade också till sin längtan efter en försörjning, ofta med fokus på skyldigheten att sörja för hustru och barn.¹⁴³ Skolrektorn Michael Wilhelm Peetschius skildrade ”der klägliche Zustand meiner Familie, die seit sieben Jahren durch wiederholte Sterbe-Fälle, derer vor Menschen Augen, zu ihrer Erhaltung nothwendigsten Personen, mit lauter Witwen und Waisen angefüllet ist, und die alle zu Gott beten, daß ich als der einzig überbliebene männlichen Geschlechts unter ihnen, eine Stütze zu einiger Wiederaufrichtung derselben werden möge”.¹⁴⁴ Här framträder tydligt en manlig hushållsföreståndares förväntningar på sin försörjarroll.

Den stora kontinuiteten i förväntningarna om försörjning kan knytas till stabiliteten i den kulturella repertoaren med koppling till hushållsläran. Även andra idéer och litterära former bidrog emellertid till varaktigheten. Ett karakteristiskt inslag under hela perioden var de drastiska framtidsscenarioer som målades upp genom att ruin och tiggeri ställdes mot den önskade hjälpen. Denna polaritet, kontrasten mellan nåden och nöden, var typisk för supplikgenrens ojämlika men ömsesidiga tilltal. Bedrövelsen var positivt laddad och banade väg för adressatens kristna medlidande.¹⁴⁵ Samtidigt bör den ständiga rädslan för familjens undergång förstås mot bakgrund av en religiös föreställningsvärld där syndafallet utgjorde en bestående referenspunkt.¹⁴⁶ På 1680-talet återfinns exempelvis Johann Vincent Adler, vars mor och syskon befann sig i ett bedrövt och fattigt tillstånd sedan hans far gått bort. Hans tankar upptogs av hur de skulle befrias ”von dem augenscheinlichen und ohnümbgänglichen Ruin” och den lösning han såg var att få överta faderns sekreterartjänst, som kunde skänka både tröst och försörjning.¹⁴⁷ Tulltjänstemannen Daniel Tullberg beskrev på ett liknande sätt hur han uthärdade tillvaron ”utj största fattigdom och ällende medh min hust. och många små hungriga barn”. Nu fruktade han att behöva tigga för sin familjs överlevnad, men om han återfick sin tjänst skulle de äntligen få något att glädja sig åt.¹⁴⁸

Under 1720-talet återkommer de olycksbådande framtidsbilderna av stundande ruin, undergång, tiggeri och svält – i värsta fall att ”aldeless till dödz crevera” trots en ihärdig strävan att finna försörjning. I bjärt kontrast till detta stod räddningen, den nåd, hjälp och

¹⁴¹ KA EIIIa:66, N. Collin, C. Brandt; UUA, Filosofiska fakultetens arkiv (FFA) EIa:5, A. Björkman; UUA, Teologiska fakultetens arkiv (TFA) EI:3, F. G. Palmæus.

¹⁴² TFA EI:3, I. D. Pihlqvist.

¹⁴³ Po 266, G. G. Löhr, 278, D. G. Ike, 281, M. F. Lange; SD E2a:76, J. Collenius.

¹⁴⁴ Po 267, M. W. Peetschius.

¹⁴⁵ Savin 2011, s. 222–224; 2020, s. 379–385.

¹⁴⁶ Mascuch 1995, s. 52–54.

¹⁴⁷ RA, Bremensia (Br) 53, J. V. Adler.

¹⁴⁸ Kam H1a:2, D. Tullbergh.

omsorg man hyste förtröstan om att få del av.¹⁴⁹ Exempelvis var en grupp tjänstlösa ämbetsmän ”uti ett så eländigt och utblottadt tillstånd råkade, att wij ej annat oss för ögonen see, än en total ruin och undergång för oss våre hustrur och barn, så framt icke rijkens höglofl. ständers högstberömmelige omwårdnad för oss nödljydande wore vår endaste tillflycht”.¹⁵⁰ Till och med en aspirant på adelskap – en grupp som vanligtvis inte knöt sin förväntan till ett skriande försörjningsbehov – kunde se sig underkastad ”en total undergång” om han inte fick sin ansökan beviljad.¹⁵¹ Ännu under 1760-talet återkom samma slags polärt kontrasterade framtidsscenarioer: å ena sidan största elände och förlust av välfärd, å andra sidan räddning och ”reparation”.¹⁵² Förrre kaptenen Gustaf Fredrik Ridderstråle klagade således över sin bedrövlige situation och hävdade att om inte ständerna valde att ”rädda och gripa mig under armarne, så warder tiggarestafwen min lott och sucka om barmhertighets wärcks utöfwande, emot en genom 33 års krigz tjänst, utblåttat officer, thet som måste göra et enteligt slut på mitt usla lif”.¹⁵³ Här, liksom i övriga anspråk på en utkomst, ser vi en ihållande påverkan från den tillgängliga repertoarens idéer och former, vilka erbjöd ett förhållandevis stort utrymme för förväntningar på framtida försörjning och avancemang.

Det har redan konstaterats att repertoaren kunde anpassas till ogifta studenters och gifta ämbetsmäns skilda situationer, men det personliga livsloppet inverkade på förväntningarna på fler sätt. En vanlig anledning att skriva suppliker var viljan att säkra sin utkomst på ålderdomen.¹⁵⁴ Detta gällde även dem som bad om tjänst eller befördran, och deras bruk av repertoaren visar att förväntningarna på försörjning knöts till det egna livets kronologi. Hur man skulle försörja sig själv, sin hustru och sina barn blev en brännande fråga när åren tilltog och krafterna avtog. Från 1680-talet märks Diedrich Berchman von Boehlen, som bad om en kommandanttjänst ”damit ich noch beij meinen herannahenden Jahren mein täglich Brodt mit meiner Frauen und Kinder haben möge”.¹⁵⁵ I detta avseende kunde adelskap innebära trygghet på längre sikt, en tröst och utväg för de fattiga efterlevande som kunde ”blifva långt neder i orten sittandes från Eders Kongl. Majjt”, som den åldrande majoren Åke Höök formulerade det i sin ansökan om adelskap.¹⁵⁶ Att åldern spelade roll för förväntningarna även under 1720-talet framgår av att flera präster bad om att deras tilltagande år skulle tas i beaktande då de sökte en tjänst för att trygga sin utkomst. Heinrich Schümann Meyer skrev således att ”Gott weiß, daß ich mit Schmerzen verlange ein Pastorat zu erhalten, die Jahre

¹⁴⁹ EAS 64, J. Röhrlingh (citatet); FU R 2459, G. Höijer et al., P. Follkiern; Kan EIV:46, C. W. Schepperus; Mi M 1053, L. Glansenstierna, M 1208, J. Wessman, H. v. Vestringen; SD E2a:34, J. Wollrath.

¹⁵⁰ FU R 2459, E. Winge et al.

¹⁵¹ AA 1, M. Anderssen.

¹⁵² FU R 3415, H. D. Granat (citatet); Mi M 1177, E. J. Uneutz och A. Steuman.

¹⁵³ FU R 3415, G. F. Ridderstråle.

¹⁵⁴ Ling 2016, s. 76f; Nilsson Hammar & Norrhem 2022, s. 14–17.

¹⁵⁵ Wi 48, D. Berchman v. Boehelen. Se även Kam Hla:2, L. Pijhlträ; Li 35, A. Ruth.

¹⁵⁶ AA 5, Å. Höök(enberg).

kommen auch heran, und zu leben hat man nichts".¹⁵⁷ Inte heller 1760-talets supplikanter kunde bortse från livets fasor, och flera civila och kyrkliga ämbetsmän var inriktade på att säkerställa sitt hushålls försörjning genom tjänst eller befordran när de var på väg att bli gamla och skröpliga.¹⁵⁸ Sekreteraren David Gottlieb Ike började märka en tilltagande svaghet och var mån om att inte "in meinem Alter Mangel zu leijden, und mich außerstande zu sehen meine Familie nothdürfftig zu unterhalten".¹⁵⁹ Andra befann sig ännu inte på ålderns höst, men fruktade att förgås i förtid på grund av möda och otillräckligt uppehälle. Konrektorn Jakob Metzger oroadde sig exempelvis för att "nach so schweren und so langen Schul-Arbeiten bei so reifen Jahren mit Seufzer und Trähnen in Hunger und Kummer verlaßen dahin sterben" – så skulle en mogen man inte behöva leva.¹⁶⁰ Hushållslärens repertoar är igenkännbar även i dessa fall, men var alltså anpassningsbar till individens specifika förutsättningar.

I kungens och fäderneslandets tjänst

Förväntningarna på att kunna försörja sig var inte allenaådande. Ansökningsväsendet var i hög grad ett redskap i överhetens tjänst och den sociala rörlighet som kanaliserades var statligt understödd.¹⁶¹ Erfarenhetsarenans struktur lade härigenom grunden för förväntningar som knöts till ett ämbetsmannaidéal. Hur detta var utformat berodde dock på den tillgängliga repertoaren. Att tjäna det allmänna i krig eller fred var ett adligt idéal som under loppet av 1600- och 1700-talen spreds till de ofrälse grupper som i allt större utsträckning trädde i den växande statsmaktens tjänst.¹⁶² Detta tjänsteideal var på samma gång ett manlighetsideal, förknippat med särskilda dygder.¹⁶³ Som Jacob Orrje visat påverkade detta hur personer som ansökte om tjänst i Bergskollegium iscensatte sig i sina suppliker – man behövde framstå som en patriotisk, dygdig och nyttig undersåte i det allmännas tjänst.¹⁶⁴ Det är därför föga förvånande att en repertoar som betonade plikten att tjäna kung och fädernesland med egenskaper som trohet, flit, redlighet och iver var utbredd i 1680-talets suppliker.¹⁶⁵ Ibland åberopades också en offervilja, då militärer i allmänhet och de som aspirerade på adelskap i synnerhet – men även enstaka civila ämbetsmän – hänvisade till sin plikt att uppoffra liv, blod och gods i sin tjänst.¹⁶⁶ Denna plikt kunde införlivas med de egna förväntningarna, som då

¹⁵⁷ Po 266, H. Schümann Meyer (citatet), J. P. Muchler; SD E2a:34, C. Eek.

¹⁵⁸ FU R 3415, J. Mathesius; SD E2a:76, J. Bråwijk.

¹⁵⁹ Po 278, D. G. Ike.

¹⁶⁰ Po 266, J. Metzger. En konrektor var rektorns närmaste man och ställföreträdare vid skolan.

¹⁶¹ Ilsøe 1978, s. 23–26, 46–62; Bjerre Jensen 1987, s. 104–124, 190–192; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015; Orrje 2015, s. 80–97; Kriisa 2018, s. 216–219, 232–240.

¹⁶² L. Gustafsson 1978, s. 109–127; Englund 1989, s. 29f, 83–88, 153–182; Smith 1996, s. 191–261.

¹⁶³ Åsa Karlsson, "En man i statens tjänst. Den politiska elitens manlighetsideal under det karolinska enväldet 1680–1718", i Anne Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Stockholm 1999, s. 116–128; Stadin 2004, s. 107–142, 179–188; Liliequist 2009, s. 128–132, 134f.

¹⁶⁴ Orrje 2015, s. 80–97.

¹⁶⁵ AA 8, P. Piper; Kam H1a:2, M. Reiher, J. Eneman; Li 139, J. F. Rudolff (von Kolditz); Mi M 1177, J. Steffens, J. Sternburg; Po 272, E. D. Colberg.

¹⁶⁶ AA 5, G. S. Granfäldt, J. Hammel(stjerna), 8, P. Piper, 11, J. Specht; Li 139, J. F. Rudolff (von Kolditz); Mi M 1006, C. J. Brems, M 1177, J. Steffens, M 1205, T. E. Wassmann.

kaptenen Johann von der Meden erkände att han ”keine größere Ambition habe, alß in Dero allerunterthänigsten Diensten mit Hindansetzung Gutes und Blutes mein Leben zu beschließen”.¹⁶⁷ Dessa inslag i repertoaren har förmodligen förstärkts av liknande formuleringar i de eder som ämbetsmännen svor under 1600- och 1700-talen.¹⁶⁸ Samtidigt låg det offentliga tjänsteidealet i linje med det höga värde som tillskrevs allmännyttan under tidigmodern tid.¹⁶⁹ Implicit framgick att man inte drevs av egenintresse, vilket kyrkoherden Johann Köler uttryckligen klargjorde när han i sin ansökan betygade att han ”icke sökt min eegen nytta, vthan allena Gudz ähra och Eders Kongl. Majj:ttz willia och behag”.¹⁷⁰

Repertoaren knuten till tjänst behöll många av sina drag under 1720-talet. Civila och militära ämbetsmän likställde i flera fall sin strävan med plikten att troget, nitiskt och omsorgsfullt tjäna kungen, riket, fäderneslandet eller allmännyttan, medan präster kunde hänvisa till sin vilja att tjäna Gud och församlingen. Ofta framhölls ens iver och *zele*, och ibland förbands förväntningarna med känslor som lust och längtan.¹⁷¹ När det gäller ett annat framträdande inslag i repertoaren, viljan att uppoffra sig i sin tjänst, fanns en skillnad mellan civila ämbetsmän och militärer. De förra kunde hänvisa till att de ”af kiär[ek] för sin höga öfwerhet och riket hela sin timmeliga wälfärd försatt och upoffrat”, medan de senare även förklarade sin beredvillighet att offra liv och blod.¹⁷²

Även 1760-talets supplikanter förväntade sig att få tjäna kungen, riket, fäderneslandet, Guds församling eller allmännyttan med iver, trohet, nit och plikt-känsla – eller, för en major, med ”mandom och oförskräckt hjerta”.¹⁷³ För både civila och militära ämbetsmän innefattade tjänsteidealet inte sällan en offervilja, som kunde gälla tid och egendom såväl som liv, blod och krafter.¹⁷⁴ Liksom tidigare kunde tjänstvilligheten kontrasteras mot en oönskad egennytta, som då före detta landssekreteraren Johan Mathesius skrev att han ”aldrig sökt mit egit utan thet allmänna bästa”.¹⁷⁵ Förväntningarna på tjänst tycks alltså ha varit stabila över tid, trots att den politiska överheten bytte skepnad i början av 1700-talet. Detta är något Jacob Orrje iakttagit i tjänsteansökningar till Bergskollegium från samma tid, och förklaringen bör sökas i repertoarens starka förankring i livskraftiga föreställningar om tjänst, dygd och

¹⁶⁷ Br 56, J. v. d. Meden. Se även AA 8, H. Oldekop.

¹⁶⁸ Göran Göransson, *Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718*, Lund 1990, s. 133–135; Cavallin 2003, s. 69–73; M. Ågren 2017, s. 123, 128.

¹⁶⁹ Winfried Schulze, ”Vom Gemeinnutz zum Eigennutz. Über den Normenwandel in der ständischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit”, i *Historische Zeitschrift* 243:3 (1986), s. 596–602; Runefelt 2001, s. 43–59, 61–89; *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennytta i frihetstidens ekonomiska tänkande*, Stockholm 2005, s. 19–45.

¹⁷⁰ Li 35, J. Köler. Se även Wi 48, W. Block.

¹⁷¹ AA 5, Hausswolff; EAS 64, G. Stiernbielcke; FU R 2459, H. Ulrich, E. Winge et al.; Mi M 1053, A. J. Giertta, M 1139, A. W. Ramse; Po 266, J. P. Muchler, 290, C. G. v. Sodenstern; Wi 49, B. v. Liebeherr, 52, J. C. Müller.

¹⁷² AA 5, Hausswolff, 8, G. Pihl; EAS 64, H. Cronhiort; FU R 2459, G. Höjjer et al., H. Ulrich (citatet), E. Winge et al.; Mi M 1208, H. v. Vestringen.

¹⁷³ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm) (citatet), 11, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); Kam Hla:39, H. C. Lemwijk; Mi M 1157, C. G. Schnee; Po 266, J. Metzger, 278, D. G. Ike, 293, C. G. v. Wolfradt, C. W. Zulich; SD E2a:76, A. A. Zander; Wi 48, P. J. v. Boltstern, 49, A. Gröning.

¹⁷⁴ AA 1, A. M. v. Arbin, 11, J. F. Ström, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); Mi M 1177, C. M. Stenfelt, E. J. Uneutz och A. Steuman.

¹⁷⁵ FU R 3415, J. Mathesius.

allmännyttan.¹⁷⁶ En viss modifiering av förväntningarna framträder dock där tjänstivern, liksom i vissa fall redan under 1720-talet, uttryckligen förbands med positiva känslor såsom längtan, begär och brinnande iver. Två officerare som bägge sökte adelskap på 1760-talet omtalade således sin ”lust och åhåga” för svensk krigstjänst respektive ”den undersåteliga brinnande nijt och trohet, hwars utlefwande på flera sätt, iag får räckna för den fullkomligaste tillfyllestgiörelse”.¹⁷⁷ Samma känslorepertoar kunde knytas till medborgarbegreppet och en outsläcklig, patriotisk iver för allmännyttan.¹⁷⁸ Här anas ett samband med det tidigare utpräglat undersåteliga tjänsteidealets förskjutningar i riktning mot en utilistisk, lidelsefull och patriotisk medborgerlighet under samma tid, under inflytande av upplysningstänkandet.¹⁷⁹

Sammantaget var repertoaren som formade förväntningarna på att tjäna överheten förhållandevis homogen, men den lämnade också utrymme för individuella anpassningar. Erfarenhetsarenan var geografiskt uppsplittrad i centrala och perifera delar, vilket påverkade förväntningarnas karaktär. Exempelvis kunde den ansökandes nationalitet vägas in vid tjänstetillsättningar och nobiliseringar, och troheten mot den svenske monarken ställdes på sin spets för rörliga krigsmän och invånare i provinser vars statstillhörighet skiftade.¹⁸⁰ Under 1680-talet kunde strävan att tjäna överheten följaktligen ges en konkret, rumslig innebörd, som då de ansökande uttryckte sin vilja att bosätta sig i den svenske kungens rike eller tjäna i just den provins de var bördiga från.¹⁸¹ En liknande rumslig förankring förekom under 1720-talet, bland annat hos dem som i sina ansökningar om adelskap framhävde släktens skyldighet att leva och dö i riket eller betonade att målet med eventuell utrikes tjänstgöring var att desto bättre kunna tjäna fäderneslandet i framtiden.¹⁸² Även andra varianter fanns dock, som då kyrkoherden Johann Horn i den avträdde provinsen Bremen-Verden skrev att han efter långvarig tjänst åt den svenska kronan uthärdade en bitter tillvaro som främling, längtande till de svenska gränserna men berövad sitt förtröstansfulla hopp att återbördas – ”ob würde den schwedischen Scepter ich als ein alter höchst-verpflichteter Unterthan bald wieder küßen können”. Nu anhöll han om ämbetet som superintendent i Wismar, varvid hans syfte var ”die Ehre Gottes, die Erbauung der Gemeine Jesu Christi und das Interesse von Ew. Kgl. Majjtt. und der Cron-Schweden”.¹⁸³ 1760-talet uppvisar likartade fall av konkret rumslig anknytning, vilka var särskilt uttalade i suppliker från personer som fötts eller tjänat utrikes men ville betyga sin lojalitet mot fäderneslandet.¹⁸⁴ Den som var verksam i rikets provinser kunde i

¹⁷⁶ Orrje 2015, s. 80–97.

¹⁷⁷ AA 5, H. Gutofsky (första citatet), C. H. v. Hertz(enhielm) (andra citatet); Kan EIV:27, J. G. Burgman; Po 270, C. v. Bohlen, 275, S. F. Fischer; TFA EI:3, J. Lundgren.

¹⁷⁸ AA 11, J. F. Ström.

¹⁷⁹ Delblanc 1965, s. 43–45, 60–73, 109–116; Nordin 2000, s. 328–428; King 2013, s. 94–167.

¹⁸⁰ Nordin 2000, s. 84f, 100–106, 108f, 112f, 124, 127f.

¹⁸¹ AA 8, H. Oldekop, 11, J. Specht; Li 145–146, G. A. Wittkopff; Po 281, G. C. Lanckhavel.

¹⁸² AA 5, R. H. Horn (af Rantzien), 8, H. Pley.

¹⁸³ Br 55, J. Horn.

¹⁸⁴ AA 5, H. Gutofsky; FU R 3415, H. D. Granat; Kan EIV:27, J. G. Burgman; Mi M 1177, C. M. Stenfelt; Po 293, C. W. Zülich.

stället betona att han var ”ein eingebohrnes Landes-Kind” eller ”född under Sweriges crona” och därför förpliktad att tjäna densamma.¹⁸⁵ Som vi ser gav en växelverkan mellan tjänsteidealet och de geografiska strukturerna upphov till specifika förväntningar.

Repertoarens flexibilitet framträder även i de fall då tjänstvilligheten skrevs in i olika temporala kontexter. Att kontinuitet var eftersträvansvärd framhövdes visserligen under hela perioden, då supplikanterna i stereotypa fraser betonade sin önskan att tjäna resten av livet.¹⁸⁶ ”Mitt underdån-ödmjukaste föremål skall städse wara att ådagalägga den undersäteliga och brinnande ifwer jag äger att uti Kongl. Majts och rikets tjänst få tillbringa min lifstid, och min högsta önskan, att därtill få hafwa tillfälle!”, skrev extraordinarie kanslisten Johan Gabriel Burgman 1765.¹⁸⁷ Sådana formuleringar kan förklaras med genrens stabilitet. Johan Biurmans brevställare rekommenderade således en avslutande försäkran om tjänstvillighet ”in til dödsstunden” eller ”til min död”.¹⁸⁸ Härutöver märks dock en större hänsyn till individuella livslopp redan på 1680-talet, då ansökarna framhöll sin plikt att stå till tjänst även som gamla och svaga och uppoffra sina ”öfrige lijfz kraffter”.¹⁸⁹ Denna medvetenhet om livets faser och kroppsliga villkor markerades även under 1720- och 1760-talen i utsagor om att man antingen var ”in besten Jahren” eller hade fortsatt ork att tjäna trots ålder eller krigsskador.¹⁹⁰

Det personliga livsloppets inverkan på förväntningarna synliggör den agens som repertoaren trots allt tillät. Detta gällde även på en längre tidsskala, när släktskap trädde in i bilden. Konflikter om börd kontra merit var endemiska under 1600- och 1700-talen, och trots att 1720 års regeringsform stadgade att släktskap inte skulle inverka på ämbetstillsättningar fortlevde idéer om att släktingars meriter borde fungera som förebilder eller till och med kunde ärvas.¹⁹¹ Inte minst ansågs det lovvärt att leda in sönerna på den samhällsnyttiga ämbetsmannabanan.¹⁹² Denna förstärkta kontinuitet och generationsöverskridande tjänstvillighet framhölls i 1680-talets suppliker särskilt ofta bland dem som ansökte om adelskap – en ärftlig ställning där bördens per definition var viktig. Det kunde handla om uppmaningar och stöd man fått från sina fäder, en personlig vilja att följa i fädernas och förfädernas fotspår eller en strävan att få de egna barnen anställda i kronans tjänst.¹⁹³ Även under 1720-talet framhöll flera supplanter, särskilt aspiranter på adelskap, att deras barn

¹⁸⁵ Mi M 1157, C. G. Schnee (andra citatet); Po 289, C. Schwartz (första citatet).

¹⁸⁶ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam), 8, H. Oldekop; Br 57, C. H. Weissenfels; Li 35, A. Ruth; Mi M 1139, J. C. Ramsay, F. F. Rappe; Po 293, C. G. v. Wolffradt.

¹⁸⁷ Kan EIV:27, J. G. Burgman.

¹⁸⁸ Biurman 1731, s. 22.

¹⁸⁹ AA 5, Å. Höök(enberg); Kam Hla:2, M. Reiher; Li 35, J. Köler (citatet).

¹⁹⁰ AA 1, A. M. v. Arbin, 5, R. H. Horn (af Rantzien), 11, E. v. Thielen, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); Mi M 1208, H. v. Vestringen; Po 266, B. Lehmann (citatet), J. Metzger.

¹⁹¹ Wirilander 1964, s. 174–176; Englund 1989, s. 108–110, 153–182; Svante Norrhem, *Uppkomlingarna*.

Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa, Umeå 1993, s. 61–63; Cavallin 2003, s. 76–78, 149–191.

¹⁹² Karlsson 1999, s. 126; Stadin 2004, s. 140.

¹⁹³ AA 5, G. S. Granfäldt, B. Gröön (Grönhjelm), J. Hammel(stjerna), 8, J. Prins; Br 53, J. V. Adler; Mi M 1205, T. E. Wassmann.

tjänade riket eller att de lät dem uppfostras och utbildas med detta mål i sikte.¹⁹⁴ Förnöjsamhet för egen del kunde härigenom samexistera med en uppväxande generations ambitioner.¹⁹⁵ Ett flertal ansökare, dels civila ämbetsmän i provinserna, dels personer som ansökte om adelskap, anknöt ännu under 1760-talet till sina fäders tjänster och skrev att de uppfostrats till trohet i linje med föräldrarnas principer eller avsåg att ”med sorgfällighet tråka den för dem banade dygde-wäg, samt, igenom egen flit och möda, söka at göra sig af deras allernådigste höga öfwerhets ynnest förtiente”.¹⁹⁶ När Anton Gröning ansökte om att bli protonotarie vid Wismarska tribunalet kunde han hänvisa till förfäder som tjänat där i 90 år, ”deren Fußtapfen mir immer vor Augen sind” och vars trohet, redlighet och flit han menade sig ha ärvt.¹⁹⁷ Dessutom kunde tjänstvilligheten, liksom tidigare, projiceras framåt genom att barnens uppfostran och tjänstgöring åberopades som argument för att även man själv skulle erhålla adelskap.¹⁹⁸ Repertoaren erbjöd alltså mönster för att hantera bördens roll och skriva in avancemanget i en släkthistoria, trots arenans meritokratiska principer.

Att komma upp sig

Även under tidigmodern tid hyste människor drömmar om en högre social position, bland annat knutna till ära, berömmelse och tapperhet.¹⁹⁹ I takt med att den sociala rörligheten tilltog i 1600-talets Sverige växte det fram meritokratiska ideal som hyllade individens självförbättring.²⁰⁰ Makthavarnas inställning var dock ambivalent. I deras ideologiska föreställningar gjordes åtskillnad mellan å ena sidan den elit som hade rätt att vara äregirig och gripa tag i lyckans gynnsamma tillfällen, å andra sidan den majoritet av befolkningen som borde nöja sig med sin blygsamma tillvaro och utlämna sig åt den gudomliga försynens verkningar.²⁰¹ Till yttermera visso sågs egennyttan länge som en förkastlig drivkraft, i kontrast till den goda allmännyttan.²⁰² Som flera forskare framhåvt befann sig suppliker och liknande ansökningar mitt i paradoxen: de kunde i praktiken främja en egoistisk agenda, men denna behövde i allmänhet undertryckas eller åtminstone anpassas till mottagarens ideal.²⁰³

Drömmarna om självförbättring var således problematiska. Om blicken riktas mot 1680-talets böneskrifter framgår det emellertid att såväl studenter som ämbetsmän hyste förväntningar om avancemang, befordran och *promotion*, även om det inte rörde sig om

¹⁹⁴ AA 5, R. H. Horn (af Rantzien), 11, M. G. Sparreman; SD E2a:34, P. Jerlinus.

¹⁹⁵ AA 11, N. Ström(crona).

¹⁹⁶ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam) (citatet); Po 293, C. W. Zülich.

¹⁹⁷ Wi 49, A. Gröning.

¹⁹⁸ AA 5, H. Gutofsky.

¹⁹⁹ Barber 1955, s. 55–68; Dewald 1993, s. 15–44; Muldrew 2004, s. 164–166; K. Thomas 2009, s. 44–62, 147–179, 235–262.

²⁰⁰ Englund 1989, s. 172–176.

²⁰¹ Delblanc 1961; 1965, s. 12–14, 60–73, 109–116; Johannesson 1997, s. 312f; Bringéus 2004, s. 58; Hellerstedt 2009, s. 113–153; Nilsson [Hammar] 2012, s. 71–132; Lindberg 2018, s. 185f.

²⁰² Schulze 1986, s. 596–602; Runefelt 2001, s. 43–59, 61–89; 2005, s. 19–45; King 2013, s. 12–118.

²⁰³ Bleckmann 2004; Droste 2006, s. 102, 117f, 133f, 138f; Koskinen 2009; Almbjär 2010, s. 66f, 70f; Gaderer 2021, s. 63–90.

någon konkret tjänst. Sådana anspråk behövde dock legitimeras – med överhetens löften eller välvilja,²⁰⁴ ett magert uppehälle, som då assessorn Johan Fredrik Lillieström sade sig vara ”in einen solchen Zustandt gesetzt, das ich gerne mein ferner weitters Avancement wünschen möchte”,²⁰⁵ eller de egna förtjänsterna, vilka majoren Heinrich von der Pahlen åberopade då han tillkännagav sitt begär att avancera inom krigsmakten.²⁰⁶ Flera civila ämbetsmän och präster, både yngre och äldre, bad i kraft av meriter, försörjningsbehov eller tilltagande ålder om tjänster som de beskrev som bättre än deras nuvarande.²⁰⁷ Bland adelsmännen kunde det önskade avancemanget i stället beskrivas som en vilja att förbättra sitt stånd och sina villkor.²⁰⁸ Repertoaren tycks ha behållits intakt till 1720-talet, då ämbetsmän förväntade sig avancemang, befordran och *promotion* med hänvisning till överhetens löften, utförd tjänst och sitt behov av försörjning.²⁰⁹ På samma sätt rättfärdigades förväntningarna på tjänster eller villkor som ansågs bättre, fördelaktigare eller högre.²¹⁰ Ännu på 1760-talet var detta slags utsagor om individuella målsättningar tämligen oförändrade. Avancemang och befordran var gängse termer bland ämbetsmännen, knutna till förtjänst och överhetens gunst eller löften.²¹¹ Detsamma gällde önskingarna att förbättra sin tjänst, sitt tillstånd eller sina omständigheter, där förutom meriter och nåd även försörjningsmöjligheter åberopades.²¹²

Som framgått erbjöd den kulturella repertoaren knuten till personligt avancemang en stabil grund för förväntningar på social rörlighet. I ett avseende märks dock en tydlig förändring över tid. På 1680-talet beskrev enstaka supplikanter, främst militärer som ansökte om adelskap, sin strävan som inriktad på ”ähra, dygd och manligheet”.²¹³ Dessa begrepp tycks ha värderats högt och kunde utnyttjas för att avvärja beskyllningar för egennyttan. Walter Block, som önskade bli borgmästare och direktör, sade sig sträva efter ära – han drevs inte av arrogans eller ambition – och ville bli ”aus den Staube wider auffgerichtet, und zu Ehren gesetzt”.²¹⁴ Från att ha stått högt i kurs under 1680-talet, om än i ganska liten omfattning, kom dessa begrepp att reduceras till underordnade medel snarare än mål i egen rätt i 1720-talets suppliker.²¹⁵ Hos 1760-talets supplikanter lyser begreppet ära med sin frånvaro, med ett

²⁰⁴ Br 56, J. v. d. Me(h)den; Li 145–146, A. Riesner; Mi M 1053, G. v. Glan; Po 266, N. v. Mascau, 274, H. E. S. Ehrenfels; SD E2a:7, C. Malmenius, Olaus NN 1/11 1681, E2a:9, E. (P.) Humbla; Wi 48, G. W. Bulow.

²⁰⁵ Kam H1a:2, L. Pijhlträ; Po 281, J. F. Lillieström (citatet); SD E2a:9, A. Salvius.

²⁰⁶ Br 56, H. v. d. Pahlen; Li 35, M. Sigismundi, 145–146, G. A. Wittkopff; Mi M 990, G. G. Appellmann; Wi 48, G. W. Bulow.

²⁰⁷ Kam H1a:2, L. Fisk, L. Pijhlträ; Li 35, A. Ruth, M. Sigismundi, 145–146, A. Riesner; SD E2a:9, A. M. Flodelius, A. Salvius.

²⁰⁸ AA 8, P. Piper, 11, S. Larsån (Sölfverberg).

²⁰⁹ FU R 2459, G. Höijer et al.; Mi M 1053, A. J. Giertha; Po 267, D. Pötter; SD E2a:34, J. Wollrath.

²¹⁰ FU R 2459, G. Höijer et al., S. Schenbom, R 2523, H. L. Green; SD E2a:34, P. Jerlinus, A. Pijhlström; Wi 49, B. v. Liebeherr.

²¹¹ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm), 11, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); FU R 3415, G. F. Ridderstråle, H. D. Granat, N. Strömhielm; Kan EIV:27, J. S. Braunerhielm; Po 266, G. G. Löhr, 273, J. F. Droysen, 289, C. Schwartzter; SD E2a:76, J. Bråwijk.

²¹² Mi M 1157, C. G. Schnee, 1177, C. M. Stenfelt; Po 267, M. W. Peetschius; SD E2a:76, J. Bråwijk.

²¹³ AA 5, B. Gröön (Grönhjelm) (citatet), J. Hammel(stjerna), P. Piper.

²¹⁴ Wi 48, W. Block. Se även Mi M 1177, J. Steffens.

²¹⁵ EAS 64, J. Röhrlingh; Kan EIV:25, J. G. Bergenstråhle, EIV:34, D. Heike.

undantag: sekreteraren David Gottlieb Ike, som inte endast avfärdade den skadliga egennyttan utan även – intressant nog – misskrediterade äran som drivkraft. ”Weder Ehr- noch Geld-Begierde haben Reitzungen genug für mich, eine Veränderung meines gegenwärtigen Zustandes zu suchen”, framhöll han. Blott omsorgen om familjens försörjning och hans annalkande ålderdom fick honom att längta efter bättre omständigheter. Dessutom betonade han att hans timliga önskingars mål var högst begränsade – de inriktade sig endast på att få tjänsten som protonotarie vid Wismarska tribunalet.²¹⁶ Ärans roll i repertoaren hade alltså förskjutits, och när den tidigare så närbesläktade dygden och manligheten kom på tal var det återigen endast som medel på vägen mot andra mål.²¹⁷ Detta ska förmodligen ses i ljuset av den ihållande kritiken mot egennyttan i kombination med nedvärderingen av 1600-talets krigiska adelsideal, där en heroisk äregirighet hade kunnat få ett legitimt utlopp.²¹⁸

Ytterligare en förändring i förväntningarna stod i samklang med ett annat samtida idékomplex. Kristiina Savin har visat att socialt avancemang under 1600- och 1700-talen kunde begripliggöras som ett utslag av Guds försyn, vilket också kunde beskrivas med termer som lycka och fortuna.²¹⁹ Att aktivt söka sin lycka var huvudsakligen förbehållet personer av högre samhällsställning, men som Karin Sennefelt påtalat kunde samma språk användas om unga män som sökte bli hantverkslärlingar, trots överhetens negativa inställning till social rörlighet.²²⁰ Under 1680-talet förekom det, åtminstone i supplikerna från de tyska och baltiska provinserna, att målet för de ansökandes strävan beskrevs som lycka eller fortuna, vilken behövde hjälpas på traven av kungens nåd. Wilhelm Heinrich Leuttner, som ville bli extraordinarie assessor, hävdade således att hans ”ganzes zeitliches Glück auff Ew:r Königl: Maj:tt hohen Gnade beruhet”.²²¹ Denna repertoar breddades och fick större genomslag med tiden, sannolikt under inflytande av brevhandböcker som framhöll ”ens *fortun* och wälfärds befördring” som ett giltigt skäl att supplicera.²²² På 1720-talet hade det blivit vanligt för studenter såväl som civila och militära ämbetsmän att tala om rörligheten i termer av lycka och fortuna, alternativt välgång och välfärd. Samtidigt beskrev supplikanterna sin strävan efter framkomst, fortkomst, framsteg eller uppkomst i världen. Genom denna vidgning av repertoaren betonades i högre grad de egna handlingarna, men icke desto mindre framhövdes behovet av makthavarnas nåd och hjälp.²²³ Det var överheten som befrämjade dem som sökte ”sin upkomst och lyckas befördring” och man kunde, som extraordinarie kanslisten Herman

²¹⁶ Po 278, D. G. Ike.

²¹⁷ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam), 5, C. H. v. Hertz(enhielm); Mi M 1177, E. J. Uneutz och A. Steuman.

²¹⁸ Delblanc 1961; 1965, s. 19, 28, 44f; L. Gustafsson 1978, s. 109f; K. Thomas 2009, s. 62–76.

²¹⁹ Savin 2011, s. 75–80.

²²⁰ Hellerstedt 2009, s. 113–153; Sennefelt 2020, s. 318–323.

²²¹ Br 56, H. v. d. Pahlen; Li 28, W. H. Leuttner (citatet).

²²² Bierman 1731, s. 9.

²²³ AA 11, N. Ström(crona); EAS 64, F. Nothelffer, N. Rehn; FU R 2459, G. Höjjer et al., J. Ruth; KA EIIla:24, C. Browallius Andersson, E. Myrin, C. P. Zierman, C. E. Skunk, J. Hanssen, N. Brelin; Kan EIV:25, J. G. Bergensträhle, EIV:46, C. W. Schepperus.

Bernhof Schröder, anförtro hela sin lycka åt ”det gudommel[ig]a majestetets underliga försyn och skickelse” och lämna den i kungens och myndigheternas disposition och befordran.²²⁴ Ett exempel på kombinationen av det aktiva och det undersåtliga är Gustaf Ulfsköld, kunglig page, som hoppades på sin ”timmeliga lyckos förkofring” tack vare kungens ömmande för sina undersåtar, men samtidigt framhöll att han nu, när han blev äldre, behövde ”wara sorgfällig om min wijdare fortkomst, den iag finner mig hafwa lust att söka under Eders Majjts troupper”.²²⁵ Begreppet lycka och dess ekvivalenter behöll sin ställning även på 1760-talet. Supplikanter av alla slag skrev då att de, med överhetens hjälp, sökte eller ville befrämja sin lycka eller timliga välfärd, alternativt att de strävade efter framsteg och fortkomst.²²⁶

En stor andel av de personer som under 1720- och 1760-talen sade sig söka sin lycka och uppkomst var unga studenter eller befann sig i ett tidigt skede av karriären. Just dessa individer beskrev dessutom i flera fall sin strävan som driven av lust eller ”brinnande hog”.²²⁷ Repertoaren gav härigenom utrymme för unga människor att tillkännage positiva känslor inför socialt avancemang. Som tidigare studier visat kunde ungdomstiden mycket riktigt erbjuda ett fönster för legitim rörlighet, grundad på individens fallenhet.²²⁸ I andra fall kunde emellertid det egna livsloppet kräva att förväntningarna mildrades. Flera forskare har konstaterat att ungdomlig ambition i tidens tänkande ställdes mot den mognes mannens förnöjsamhet med sin sociala position.²²⁹ En sådan tankegång framträder under 1760-talet i en supplik från kaptenen Henrik Gutofsky, som hävdade att ”tryckande ålder och snart afmätt lefnads lopp, inskränka nog mina begär”, men ändå ansökte om adelskap med hänsyn till barnens verksamhet i rikets tjänst.²³⁰ De känsloladdade förväntningarna på personligt avancemang var trots allt bundna till en viss fas i livet och inte lämpliga på ålderns höst.

Förtjänst

Livet i meriternas gjutform

En viktig grogrund för människors förväntningar på framtida social rörlighet var den omsorg man redan visat om sitt avancemang. Framställningen av detta i narrativ form var på intet sätt neutral; supplikens konventioner satte vissa ramar och berättandet kunde skilja sig åt beroende på social tillhörighet.²³¹ Skildringarna av det professionella livsloppet färgades

²²⁴ Kan EIV:34, D. Heike (första citatet), EIV:46, H. B. Schröder (andra citatet).

²²⁵ EAS 64, G. Ulfsköld.

²²⁶ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm); FFA EIa:5, E. Tengstrand; FU R 3415, H. D. Granat, L. Ulmgréen; KA EIIa:66, N. Collin; Kam HIIa:39, J. Montin; Kan EIV:27, J. S. Braunerhielm; Mi M 1176, O. R. v. Stejtern, M 1177, C. M. Stenfelt; Po 267, M. W. Peetschius, 293, C. W. Zülich; TFA EI:3, J. P. Dahlberg.

²²⁷ EAS 64, G. Ulfsköld; KA EIIa:24, C. P. Zierman, N. Brelin, EIIa:66, N. Collin; TFA EI:3, J. P. Dahlberg (citatet).

²²⁸ Orrje 2015, s. 92f; Bertilsson 2017, s. 117–123; Hellerstedt 2019, s. 84–86; Sennefelt 2020.

²²⁹ Dewald 1993, s. 21–26; Mascuch 1995, s. 60f.

²³⁰ AA 5, H. Gutofsky. Se även AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm).

²³¹ Davis 1987, s. 38–43, 57f.

följaktligen av föreställningar om hur en ämbetsman borde agera.²³² För att förstå deras utformning behöver hänsyn tas till de meritokratiska och individualistiska ideal som växte fram under tidigmodern tid, varigenom personlig förtjänst tillmättes allt större betydelse.²³³ Merittänkandet var starkt knutet till statlig tjänst och spreds från adeln till de ofrälse grupper som i ökande utsträckning kom att fylla det växande behovet av militärer och byråkrater.²³⁴ I 1680-talets suppliker framträder visserligen en ambivalent hållning till åberopandet av egna förtjänster. Ett återkommande tyskt uttryck var att man anförde meriterna ”ohne Selbstruhm”, ”ohne üppigen Ruhm” eller ”ohne allen eiteln Ruhm”.²³⁵ I praktiken lade dock de civila och militära ämbetsmännen stor vikt vid sina meriter. Officerare betonade inte sällan att de tjänat sig upp från de lägsta graderna, vilket visade att de av egen kraft uppnått sin nuvarande position.²³⁶ När erfarenheterna på detta sätt tog form i en meritokratisk repertoar kom de också att ligga till grund för förväntningar på framtida avancemang. De ansökande deklarerade regelbundet sin strävan att göra sig skickliga, kapabla, meriterade eller värdiga att tjäna sin överhet och få del av dess nåd.²³⁷ I många fall framhävdes att denna hängivenhet och meritering hade tagit sin början redan i barn- eller ungdomen.²³⁸ Anställning, befordran och adelskap framställdes samtidigt som logiska och sedvanliga följder av att man tjänat och gjort sig förtjänt.²³⁹ Assessorn Johan Fredrik Lillieström påpekade således att det ”nicht vngebräuchlich gewesen, daß wenn in denen Justitz Collegijs per gradus gegangen, man endlich zue E Königl Majjt Tribunal zu Wißmar befördert worden”.²⁴⁰ Inom ramen för statlig tjänst och med stöd av den meritokratiska repertoaren grodde alltså ett slags karriärtänkande, som alstrade förväntningar på fortsatt avancemang.

Även under 1720-talet omgav de civila och militära ämbetsmännen ibland sina meritredogörelser med förbehållsamma uttryck – ”ohne eiteln Ruhm”, exempelvis – medan de andra gånger sade sig inte vilja anföra några meriter eller inte våga upprepa dem.²⁴¹ Av större betydelse var dock att meriternas roll vid tillsättningar hade inskräpts genom 1720 års regeringsform.²⁴² Flera civila ämbetsmän skrev nu i starkt normativa ordalag att ”personernas skickelighet, förtjänst och meriter” borde avgöra befordringsärenden, medan militärerna

²³² Orrje 2015, s. 80–97.

²³³ K. Thomas 2009, s. 29–43.

²³⁴ Englund 1989, s. 153–182; Smith 1996.

²³⁵ AA 8, H. Oldekop (tredje citatet); Br 55, A. Hennings (andra citatet); Mi M 1006, C. J. Brems; Po 272, E. D. Colberg (första citatet), 274, H. E. S. Ehrenfels.

²³⁶ AA 5, B. Gröön (Grönhjelm), Å. Höök(enberg), 8, H. Oldekop, M. Probsting et al.; Mi M 990, G. G. Appellmann, M 1205, T. E. Wassmann.

²³⁷ Br 56, J. v. d. Mehden; Li 28, W. H. Leuttner; Mi M 990, G. G. Appellmann, M 1053, J. F. Eosander, M 1177, J. Steffens; Po 274, H. E. S. Ehrenfels.

²³⁸ AA 5, Å. Höök(enberg), 8, J. Prins, 11, S. Larsån (Sölfverberg); Br 56, H. v. d. Pahlen; Kam H1a:2, C. Heijman, J. Unge; Mi M 1139, S. J. Rappgren; Po 281, G. C. Lanckhavel.

²³⁹ AA 8, J. Prins, 11, S. Larsån (Sölfverberg); Kam H1a:2, L. Fisk; Kan EIV:25, J. Bergenhielm, EIV:34, L. v. d. Heyde; Wi 48, W. Block, G. W. Bulow.

²⁴⁰ Po 281, J. F. Lillieströhm.

²⁴¹ AA 11, M. G. Arbién (Stiernsparre); EAS 64, J. Thuronius; Mi M 1053, L. Glansenstierna; Po 274, J. H. Engelbrecht, 287, v. Rhaden (citatet); Wi 50, C. Wankyff, Z. Voigt.

²⁴² Wirilander 1964, s. 167f; Carlsson 1973, s. 92; Cavallin 2003, s. 76–78.

fortfarande framhöll att de ”igenom gått alla grader”.²⁴³ Förväntningarna på framtida avancemang var fortsatt förankrade i de egna förtjänsterna, vilka kunde omtalas som ”skiäl och motiver” varmed man ”skiäligen hafwer at förwänta” sin befordran.²⁴⁴ Liksom tidigare gav supplikanterna ofta uttryck för en strävan att göra sig kapabla, skickliga, meriterade eller värdiga att tjäna,²⁴⁵ vars början kunde förläggas till barn- och ungdomsåren.²⁴⁶ Arenan och repertoaren gav upphov till förväntningar på karriär – en måttstock som det faktiska utfallet jämfördes mot. I sin ansökan om adelskap argumenterade exempelvis Georg Pihl för att han ”icke heller hade kunnat undgå” att bli både kornett och adelsman om han inte drabbats av olycklig fångenskap.²⁴⁷ Detta tänkande underlättades av genren, som nu började kompletteras med separata, kronologiska tjänsteförteckningar.²⁴⁸

1760-talets meriter gav sällan anledning till blygsamhet, även om det fanns de som i likhet med översten Axel Magnus von Arbin ansåg det förmätet att ”blått räkna på egne förtienster utan förlitande på Eder Kongelige Majestäts nåd”.²⁴⁹ En mer iögonfallande osäkerhet gällde huruvida de presenterade förtjänsterna var godtagbara i ljuset av tidens strängare meritkrav.²⁵⁰ Det gällde att förhålla sig till 1756 års tjänstebetänkande, som upphöjde ancienniteten till främsta bedömningsgrund.²⁵¹ Arenan hade återigen förändrats och detta gav utslag i hur den egna karriären skildrades – att ha genomgått de militära graderna framhölls exempelvis inte längre som värdefullt i sig.²⁵² I stället betonade de civila och militära ämbetsmännen att de visste vad som faktiskt värderades: förtjänst och skicklighet, fullmaktens datum eller en bifogad meritlista.²⁵³ Mutatis mutandis var meriterna likväl den oantastliga grunden för förväntningar på avancemang.²⁵⁴ Ämbetsmännen sade sig alltsedan barn- och ungdomen ha strävat efter att bli nyttiga samhällsmedlemmar, skickliga och värdiga att tjäna.²⁵⁵ För kanslisten Gabriel Bethén var befordran ”den fruckt jag med så mycket skiäl väntat mig af mina tröttsamma stunder, dagar och år i cronans tienst”.²⁵⁶ Dessa förväntningar understöddes dessutom av de meritlistor som nu blivit ett stående inslag i genren.²⁵⁷

²⁴³ AA 5, R. H. Horn (af Rantzien); EAS 64, J. Röhrlich (andra citatet); FU R 2459, G. Höijer et al. (första citatet), O. Riddercreutz; Mi M 1157, A. L. v. Schroven.

²⁴⁴ AA 1, M. Anderssen, 5, R. H. Horn (af Rantzien), 11, M. G. Sparreman; EAS 64, D. J. v. Lode; FU R 2459, J. Ruth; Kam Hla:11, L. Staf; Kan EIV:46, H. B. Schröder (citatet); Mi M 1053, L. Glansenstierna, M 1157, W. A. v. Schmalensee.

²⁴⁵ AA 11, M. G. Arbién (Stiernsparre); FU R 2459, P. Peterssohn och W. Wangelius, E. Winge et al.; Kam Hla:11, L. Burman; Kan EIV:25, J. Bergenstierna, J. G. Bergensträhle, EIV:34, D. Heike; Po 290, C. G. v. Sodenstern; Wi 49, B. v. Liebeherr.

²⁴⁶ AA 11, E. v. Thielen; FU R 2459, G. Höijer et al., S. Schenbom; Mi M 1053, L. Glansenstierna, M 1139, J. C. Ramsay.

²⁴⁷ AA 8, G. Pihl.

²⁴⁸ EAS 64, J. Röhrlich; Kam Hla:11, H. Ritz.

²⁴⁹ AA 1, A. M. v. Arbin (citatet); FU R 3415, G. F. Ridderstråle.

²⁵⁰ Kam Hla:39, J. Textorin; Kan EIV:34, J. G. v. Heland.

²⁵¹ Wirilander 1964, s. 170–172; Carlsson 1973, s. 63–65, 92f; Cavallin 2003, s. 79–82.

²⁵² Mi M 1123, C. M. v. Norman.

²⁵³ FU R 3415, G. Ehrenmalm, L. Ulmgréen; Kam Hla:39, M. Homoenius.

²⁵⁴ AA 11, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); Kam Hla:39, S. Hyphoff; Kan EIV:25, A. Berger Andersson; Mi M 1000, C. G. v. Block; Po 273, J. F. Droysen, 293, C. G. v. Wolffradt.

²⁵⁵ AA 5, H. Gutofsky, 11, J. F. Ström, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); FU R 3415, H. D. Granat; Kam Hla:39, J. Montin; Kan EIV:27, J. G. Burgman, EIV:46, C. v. Schönfeldt; Mi M 1177, C. M. Stenfelt; Po 289, C. Schwartzer.

²⁵⁶ Kan EIV:25, G. Bethén.

²⁵⁷ AA 5, C. H. v. Hertz; Kam Hla:39, H. Löfman; Mi M 1176, O. R. v. Steijern; Po 281, M. F. Lange.

En grupp vars förhållande till den meritokratiska repertoaren skilde ut sig var de kyrkliga ämbetsmännen. Längre samexisterade en mängd olika kriterier vid värdering av prästers meriter, alltifrån ålder och utförd tjänst till personliga omständigheter, och först under 1700-talets lopp kom formella kvalifikationer att hamna i förgrunden.²⁵⁸ Redan under 1680- och 1720-talen förekom visserligen präster som framhöll att de var meriterade, skickliga och kapabla.²⁵⁹ Att alltför ihärdigt propagera för den egna förträffligheten torde dock ha skurit sig med det kristna ödmjukhetsidealet, vilket kan förklara varför ett par präster i 1680-talets Estland uttryckligen undvek att framhäva några meriter. Det skulle inte anstå en tjänare och undersåte, menade Abraham Ruth, som tvärtom alltid hade varit förnöjd och endast fäst avseende vid den rätta lärans förkunnelse, medan Petrus Herlinus framhöll att ”intet meritum är så stort, som doch icke Eders Kongl: Mts aldranådigaste nådh wijda och högt öfwerwäger”.²⁶⁰ Denna ambivalenta hållning dyker även upp under nästa sekel.²⁶¹ Icke desto mindre märks en tydlig omsvängning på 1760-talet. Många av de svenska präster som berördes av frihetstidens omdanade befordringsregler framhöll nu sin förtjänst i allmänhet och tjänstetid i synnerhet – sina ”academiska och prästa-års meriter”.²⁶² En förändrad arena gav alltså plats för en meritbetonad repertoar och nya förväntningar knutna till förtjänst.

Merittänkandet hade från början haft en stark förankring i adelns föreställningsvärld och kunde rättfärdiga bördens företrädare såväl som värdet av personliga förtjänster.²⁶³ I 1600- och 1700-talens Sverige vann det sistnämnda synsättet mark, bland annat i 1720 års regeringsform, men likväl fortlevde uppfattningen att släktingars meriter borde värdesättas.²⁶⁴ Ämbetsmannens och framför allt de adelskapssökandes suppliker från 1680-talet gav således uttryck för idén att meriter kunde ackumuleras över generationerna.²⁶⁵ Talande nog bad ryttmästaren Berendt Gröön om att bli adlad i anseende till ”dhe aldraunderdånigste tjänster som så wähl mine förfäder, som jag och mine twänne söner alldraunderdånigst giordt”.²⁶⁶ Meriterna kom härigenom att höra hemma på flera tidsskalor, vilket var fallet långt fram i tid. Under 1720-talet valde flera personer som ansökte om adelskap eller ville efterträda en släkting i ämbetet att tillräkna sig sina närståendes förtjänster.²⁶⁷ Åtminstone i adelskapsansökningar kunde man ännu på 1760-talet åberopa sig på förfäders, fäders eller andra nära släktingars meriter.²⁶⁸ Christian Wilhelm Zulich, som förvisso sökte ett civilt

²⁵⁸ Heldtander 1955, s. 95, 99f, 102–106, 108, 152–169; Lindström 2003, s. 31, 41–45, 50, 55f, 68, 81–86, 102–105.

²⁵⁹ Li 35, M. Sigismundi, 145–146, A. Riesner; Po 266, P. Heyderich, J. P. Muchler; SD E2a:34, P. G. Liungberg.

²⁶⁰ Li 35, A. Ruth, P. Herlinus (citatet).

²⁶¹ Po 267, M. W. Peetschius; SD E2a:34, P. Jerlinus.

²⁶² SD E2a:76, J. Bråwijk, J. Collenius, C. G. Setterquist, P. Humbla, A. A. Zander (citatet).

²⁶³ Smith 1996.

²⁶⁴ Wirilander 1964, s. 174–176; Englund 1989, s. 153–182; Norrhem 1993, s. 61–63; Cavallin 2003, s. 76–78, 149–191.

²⁶⁵ AA 5, G. S. Granfäldt, J. Hammel(stjerna), Å. Höök(enberg), 11, J. Specht; Br 53, J. V. Adler; Mi M 1205, T. E. Wassmann; Po 281, G. C. Lanckhavel.

²⁶⁶ AA 5, B. Gröön (Grönhjelm).

²⁶⁷ AA 5, Hausswolff, R. H. Horn (af Rantzien), 8, H. Pley, 11, M. G. Sparreman; FU R 2459, H. Ulrich; Wi 48, Böckling.

²⁶⁸ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam), 11, J. F. Ström, P. O. Unge.

ämbete men levde i Pommern, där meritbedömningen inte styrdes av de svenska reformerna, var tydlig på denna punkt: ”Wenn die getreuen Dienste der Eltern denen Kindern zum Verdienst gerechnet werden könnten: so würden die fünfzig jährigen getreuen Dienste meines Vaters ein Verdienst für mich seijn”.²⁶⁹ Meritrepertoaren var tänjbar och kunde anpassas till enskildas bördsanspråk, även på en arena där sådana tankar formellt avvisades.

Alla supplikanter hade dock inte samma möjligheter att åberopa några meriter. När det gällde unga människor var det enligt tidens pedagogiska tänkande, influerat av temperamentsläran, viktigt att urskilja begåvningars fallenhet och understödja dem i deras val av levnadsbana.²⁷⁰ I böneskrifterna förekommer mycket riktigt enstaka anspelningar på en medfödd talang, i synnerhet bland yngre supplikanter. Flera ansökare i 1680-talets provinser, av vilka två nyligen hade avslutat sina studier, skrev att de ville tjäna överheten med hjälp av den talang eller de gåvor som de fått av Gud.²⁷¹ Någon determinism var det emellertid inte fråga om – tvärtom behövde de medfödda egenskaperna uppodlas för att göras tjänliga.²⁷² Ett särskilt tydligt uttryck för repertoaren återfinns hos studenten Ericus Humbla, som förklarade att han till följd av sin talang och Guds vilja redan som barn haft ögonen på den lärda banan: ”Suum quisq[ue] eligit vitae genus propriae indoli congruum, ut voluntati divinae satisfaciat seseq[ue] honeste sustentet. Ego ab incunabulis non Martis fulgura sed nonnulla Minervae palatia adfixis inspexi oculis”.²⁷³ Under 1700-talet började dock temperamentslärans syn på mognad att tappa mark till förmån för yttre, formella bedömningskriterier.²⁷⁴ Supplikanternas bruk av repertoaren blev vid samma tid mindre frekvent och konsekvent. Ännu på 1720-talet kunde en student beskriva hur fadern identifierat hans ”besynnerlige lust och innerlige driff” att studera, alternativt tillkännage sin sedan barndomen ihållande kärlek till lärda sysselsättningar.²⁷⁵ I några andra fall åberopade både yngre och äldre ämbetsmän en vilja att tjäna i enlighet med den talang, de gåvor eller det pund de tilldelats av Gud.²⁷⁶ Skillnaden är dock stor mot 1680-talets elaborerade repertoar, vars tillbakagång fick konsekvenser för vilka erfarenheter och förväntningar som var möjliga för unga, ännu omeriterade supplikanter.

Rumsligt förankrade meriter

Erfarenhetsarenans geografiska struktur ställde en del av supplikanterna inför särskilda begränsningar, som påverkade hur erfarenheterna av den egna karriären tog form och vilka förväntningar som var möjliga att hysa inför framtiden. För alla svenska undersåtar var

²⁶⁹ Po 293, C. W. Zülich.

²⁷⁰ Edlund 1947, s. 86–191, 203–252; 1956; La Vopa 1988, s. 140–145, 207–215; Bertilsson 2017, s. 41–45, 117–123; Hellerstedt 2019.

²⁷¹ Li 145–146, G. A. Wittkopff; Po 272, E. D. Colberg, 281, G. C. Lanckhavel.

²⁷² Li 28, W. H. Leuttner.

²⁷³ SD E2a:9, E. Humbla.

²⁷⁴ Lundahl 2006, s. 146–167; Bondestam 2020, s. 235–247.

²⁷⁵ KA EIIIa:24, C. P. Zierman (citatet), J. Hanssen.

²⁷⁶ Kan EIV:34, D. Heike, EIV:46, H. B. Schröder; Po 278, D. G. Ike; SD E2a:76, J. Collenius.

trohetsbandet till kronan viktigt, men det var en särskilt delikat fråga för invånarna i rikets provinser.²⁷⁷ Meriterna behövde förankras rumsligt. På 1680-talet framhöll exempelvis Gregorius Christian Lanckhavel att han fötts som den svenske kungens undersåte i pommerska Wollgast, med föräldrar och förfäder som varit trogna den svenska kronan. Efter några års tjänst som informator i Sverige var han nu sinnad att ”mich wieder in Patriam zubegeben”, varför han ansökte om tjänsten som stadsdomare i sin födelseort.²⁷⁸ För 1720-talets supplikanter, vilka levde i en tid då den svenska konglomeratstaten börjat krackelera, gällde det att inskräpa ens hållfasta lojalitet med den svenska kronan om hemprovinsen blivit ockuperad eller erövrad under stora nordiska kriget – eller om man själv hamnat i fientlig fångenskap.²⁷⁹ Michael Caspar Passovius – ”einen alten schwedischen Bedienten, der so wohl in vorigen alß jetzigen schwedischen Zeiten treu und redlich gedienet” – beskrev hur han övergivit sin tjänst som accisinspektor i Greifswald då fienden ockuperade området, ”weilen ich keine Lust gehabt mich in frembde Dienste zu begeben”. I stället hade han hoppats att landet åter skulle komma under den svenska kronan.²⁸⁰ I tyskars ansökningar om adelskap framhölls i stället hela släktgrenens kontinuerliga lojalitet med det svenska riket, det utländska ursprunget till trots.²⁸¹ Repertoaren var likartad på 1760-talet, även om det utrikespolitiska läget lugnat sig. Troheten mot Sverige betonades framför allt av dem som tidvis tjänat utomlands eller ville bli adlade trots utländsk härkomst.²⁸² Lojaliteten, nödvändig att framhäva i ljuset av arenans struktur, var fast förankrad i repertoaren och ett skäl att förvänta sig befordran.

Att vara hemmastadd i en avlägsen del av det svenska väldet kunde ur ett annat perspektiv vara en fördel, eftersom statsmakten ofta strävade efter att tillsätta tjänster i landsorten och rikets mer perifera delar med personer som var födda där. Det skulle öka kompetensnivån och minska konflikterna vid tillsättningar.²⁸³ På 1680-talet kunde såväl civila och militära som kyrkliga ämbetsmän framhålla att de ägde de rätta språkkunskaperna eller var förtrogna med orten där de sökte tjänst för att de fötts, bott eller tidigare tjänat där.²⁸⁴ Således ville Sigfrid Göransson Rappengren bli jägerifiskal i Finland då han ”medh landzorten bekant är, och mit hemvijst mit vthj lähnet hafwer”.²⁸⁵ En sådan repertoar, där den lokala förankringen utgjorde ett återkommande inslag, användes även under 1720-talet.²⁸⁶

²⁷⁷ Nordin 2000, s. 127f; Droste 2006, s. 166–168.

²⁷⁸ Po 281, G. C. Lanckhavel. Se även Mi M 1177, J. Steffens.

²⁷⁹ Br 55, J. Horn; EAS 64, G. G. Reuter; FU R 2459, H. Ulrich.

²⁸⁰ Po 285, M. C. Passovius.

²⁸¹ AA 5, Hausswolff, R. H. Horn (af Rantzien).

²⁸² AA 5, H. Gutofsky, C. H. v. Hertz(enhielm); Po 270, C. v. Bohlen, 293, C. W. Zülich.

²⁸³ Nordin 2000, s. 85, 108, 124.

²⁸⁴ Kam Hla:2, C. Heijman, W. Carlheim; Li 35, J. Köler, 145–146, A. Riesner, 208, P. Carstenius; SD E2a:9, P. L. Sandelius.

²⁸⁵ Mi M 1139, S. J. Rappengren.

²⁸⁶ FU R 2523, C. S. Frisius; KA EIIIa:24, P. Thurenus; Kam Hla:11, H. Ritz, L. Burman; Po 266, J. P. Lappe, 267, D. Pötter; Wi 48, Böckling.

Exempelvis förklarade den pommerske skolrektorn Johann Georg Ritter att han var ”auß Tribsees gebürtig, und also das Glück und die Gnade habe, unter Ew. Königl. Maij:tt getreue Unterthanen mich zu zehlen”. Eftersom stadens och landets barn enligt den pommerska kyrkoordningen skulle befordras framför andra ville han nu tilldelas ett pastorat.²⁸⁷ Ännu under 1760-talet var repertoaren vid liv. Dels kunde man betona en önskvärd lokal förankring eller språkkunskaper som var avgörande för det tänkta verksamhetsfältet,²⁸⁸ dels förekom hänvisningar till ens ställning och rätt som ”ein eingebohrnes Landes-Kind”.²⁸⁹ Anton Gröning, ”ein angebohrner Unterthan” som aspirerade på protonotarietjänsten vid Wismarska tribunalet, framhöll att ”die königl. Tribunals-Ordnung samt andern allerhöchsten Resolutionen denen Landeskindern hiezu vor andern den Zutritt vergönnen”.²⁹⁰ Hur egna ansträngningar förstods och hur de lades till grund för förväntningar på avancemang påverkades alltså av rumsliga skillnader på erfarenhetsarenan.

Lidande och lycka

Påfallande stort utrymme i supplikerna ägnades åt skildringar av elände, lidande och bedrövelse. Som flera forskare påpekat var detta en del av supplikskrivandets logik. Det var ett sätt att blidka överheten och framkalla medlidande inom ramen för en kristen moralisk ekonomi.²⁹¹ Samtidigt fanns en djupare förankring i tidens tänkande. Socialt rörliga personer i England var enligt Michael Mascuch mest bekymrade över ett ständigt hotande förfall, att Guds försyn som en konsekvens av det ursprungliga syndafallet skulle låta dem kastas ned i avgrunden.²⁹² I den lutherska världsbilden var lidandet dessutom djupt meningsbärande. Fram till första hälften av 1700-talet kunde individens olyckor begripliggöras som tecken på Guds nåd – att Herren prövade de rättfärdiga kristna för att styrka deras tro och förtröstan och få dem att efterlikna Kristus.²⁹³ Genom sin närhet till kristen bön, där människans uselhet och nöd framhävdes, knöt supplikgenren och ansökarnas förväntningar an till denna repertoar.²⁹⁴

I 1680-talets suppliker tog skildringarna av elände och en fientlig omgivning stor plats, ibland parade med känslomässiga uttryck för bedrövelse, svårmod, tårar och suckar.²⁹⁵ Ett utförligt exempel är Walter Block, som i sin ansökan om borgmästar- och direktörsämbete beskrev hur ondsinta avundsmän utsatt honom för ”harte und unförmelige Proceduren erregete

²⁸⁷ Po 267, J. G. Ritter.

²⁸⁸ Po 266, G. G. Löhr, 270, C. v. Bohlen.

²⁸⁹ Po 267, M. W. Peetschius, 273, J. F. Droysen, 289, C. Schwartz (citatet).

²⁹⁰ Wi 49, A. Gröning.

²⁹¹ Ling 2016, s. 70–85; Dabhoiwala 2017, s. 145f; Savin 2020, s. 379–385; Strunz 2023, s. 263–265.

²⁹² Mascuch 1995, s. 52–54.

²⁹³ Savin 2011, s. 209–236.

²⁹⁴ Stina Hansson, *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720*, Göteborg 1991, s. 95–97, 108–110; Mari Eyice, *An Emotional Landscape of Devotion. Religious Experience in Reformation-period Sweden*, Turku 2019, s. 66–68, 74–77.

²⁹⁵ Br 53, J. V. Adler; Kam H1a:2, D. Tullbergh; Li 145–146, A. Riesner; Mi M 1006, C. J. Brems; Po 274, H. E. S. Ehrenfels; SD E2a:7, Olaus NN 1/11 1681.

Inquisition, und unverschuldete schimpfflige Landes bekante Verhaffung”. Detta oförtjänta lidande hade dessutom varit så smärtsamt att han länge blivit sängliggande i sjukdom och därigenom gått miste om sin välfärd.²⁹⁶ I andra fall redogjorde supplikanterna för faror, mödor och uppoffringar i tjänsten.²⁹⁷ Ofta var förväntningarna uttalade. Sedan tulltjänstemannen Daniel Tullberg beskrivit sin nöd och ”stoora usselheet, hwilken iag nu i 5. runda åhrs tijdh oskyldigst har måst uthstå”, liksom sin mödosamma och livsfarliga tjänst, bad han om ”ett christeligt condolence till min usselheet”.²⁹⁸ 1720-talets supplikanter använde samma repertoar, där eländet och fienders illvilja broderades ut och känslorna tog plats i form av sorg, bedrövelse, smärta, suckar och tårar.²⁹⁹ Den förre kaptenen Heinrich von Vestringen beskrev exempelvis ”mit dem allergrösten Wehmuht” sin ”unbeschreibliche Misere”, liksom sina ständigt tilltagande ”ungemeine Sorgen” som han tyckte var värre än själva döden.³⁰⁰ Andra redogjorde för krigsskador eller ett slitsamt, självuppoffrande arbete.³⁰¹ Lidandet var dock intimt förbundet med förväntan. Carl Ek, som skrev att ”ingen prästeman i hela stiftet, så stor swårhet uthstådt hafwer, som jag, och snart att säija /: om det stode til at önska ./ Gud gifwe här effter ingen prästeman måtte det så swårt uthstå och förfara”, konstaterade att när ”man i största nöden står, så plägar Gud med sin hielp komma”.³⁰²

En betydande förändring i den dittills stabila repertoaren märks först i 1760-talets suppliker. Enligt Kristiina Savin bevittnade 1700-talets första hälft en allmän nedgång för idén om eländet och bedrövelsen som en individuell prövning med nära band till frälsningen.³⁰³ Detta förändrade idéklimat i kombination med arenans nya krav på formella meriter gjorde det utstuderade jämet mindre relevant. Personliga motgångar i form av nödställdhet och uppoffringar förblev visserligen ett vanligt tema i böneskrifterna och beskrevs i enstaka fall som källor till smärta och bedrövelse.³⁰⁴ Den tjänstlöse förre landssekreteraren Johan Mathesius framhöll exempelvis sitt stora lidande, vilket han ”städse sökt förgäta, och therföre icke genom thes uprepande, nu wil i mitt minne förnya hugkåmsten ther af”.³⁰⁵ Det utförliga och känslofyllda klagandet över elände och andras motvilja hade dock försvunnit. I stället framstår lidandet som ett rutinbegrepp utan metafysiska associationer. När löjtnanten Carl Magnus Stenfelt anförde ”det myckna lidande mig

²⁹⁶ Wi 48, W. Block.

²⁹⁷ Mi M 1177, J. Steffens; Po 293, E. Witte.

²⁹⁸ Kam H1a:2, D. Tullbergh.

²⁹⁹ EAS 64, J. Röhrlingh; KA E11a:24, J. Hanssen; Kan EIV:46, C. W. Schepperus; Po 266, H. Schümann Meyer, J. P. Muchler, D. Pötter; SD E2a:34, J. Wollrath; Wi 48, Böckling, 50, F. Wagner.

³⁰⁰ Mi M 1208, H. v. Vestringen.

³⁰¹ AA 8, G. Pihl, 11, M. G. Sparreman; EAS 64, G. G. Reuter, N. Rehn; Kan EIV:46, H. B. Schröder; Mi M 1053, A. J. Giertha, L. Glansenstierna.

³⁰² SD E2a:34, C. Eek.

³⁰³ Savin 2011, s. 229–236.

³⁰⁴ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm); FFA E1a:5, A. Björkman; Kan EIV:25, G. Bethén; Mi M 1177, E. J. Uneutz och A. Steuman; Po 266, J. Metzger, 273, J. F. Droysen.

³⁰⁵ FU R 3415, J. Mathesius.

öfvergådt” gällde det således ett sakligt konstaterande av att han blivit tillbakasatt vid befordran.³⁰⁶ Det vi ser är att repertoarens och arenans förskjutningar underminerade en dittills central erfarenhet bland supplikanterna, som hade givit upphov till religiöst färgade förväntningar på ett bättre liv.

Eländets repertoar var dock aldrig homogen, utan tvärtom möjlig att anpassa till individuella omständigheter. Sverige var en heterogen statsbildning och särskilt de mer perifera delarna var utsatta för krigets konjunkturen. På 1680-talet beskrev flera supplikanter från de tyska provinserna hur de behövt gå i landsflykt när deras hemort anfallits.³⁰⁷ Vid ingången till 1720-talet hade stormaktsväldet kollapsat och långt fler invånare behövt ta till flykten, vilket skildrades i supplikerna.³⁰⁸ Utöver anspråk på överhetens medlidande kunde dock flyktingrollen ge upphov till förväntningar på ny tjänst när ockuperade delar av Svenska Pommern och Finland återbördades till riket.³⁰⁹ Ett exempel är kaplanen Christoffer Frisius, som hade behövt lämna Finland då landet ”böriade trängias af omilda [fi]ender at inwånarena förskräckte hijt och dijt nödgade blefwo söckia dheras undanflycht”. Nu ville han i likhet med sina ”landzmän och medbröder flychtingar” få ett pastorat i sin hemort.³¹⁰ Det var emellertid inte endast krigsflyktingar som hänvisade till sin främlingsstatus. En från Lappmarken bördig Uppsalastudent, Petrus Thurenius, önskade ”miskundsamhet öfwer mig fattiga främling och ringa scholae-pilt” på samma sätt som Gud ”rörde den gudfruchtiga Boas til miskundsamhet och medömkande öfwer then fattiga och utlänska qwinnan af the moabiters land Rut”.³¹¹ Kopplingen mellan främlingskap, fattigdom och utsatthet framstår som en fast repertoar med kristen referensram. Den återkommer i volontären Friedrich Nothelfers supplik, där han omtalade sig som ”ich armer Weiß und verlaßener Fremdling” och vädjade till kungens mildhet.³¹² Främlingens nödlidande, en konsekvens av erfarenhetsarenans rumsliga struktur, kunde alltså ge upphov till förväntningar inom ramen för supplikgenrems moralisk-religiösa repertoar. Nödstillda främlingar lyste däremot med sin frånvaro på 1760-talet, vilket speglade en mer stabil politisk situation. Repertoaren behövde hela tiden förankras i arenans realiteter.

Den protestantiska världsbilden innefattade tron på en Gud som aktivt ingrep i den sociala ordningen.³¹³ Fortuna eller den ombytliga lyckan var en viktig retorisk och biografisk kategori inom ramen för denna tidigmoderna kosmologi. Med hjälp av motsatsparet lycka–olycka förstods livets osäkerhet och framtidens öppenhet, åtminstone fram till dess att den mekanistiska världsbilden vann insteg omkring år 1700. Ett uppseendeväckande socialt

³⁰⁶ EAS 95, S. Winckler; FU 3415, G. Ehrenmalm; Mi M 1123, C. M. v. Norman, M 1177, C. M. Stenfelt (citatet); Po 266, G. G. Löhr.

³⁰⁷ Br 53, J. V. Adler; Po 274, H. E. S. Ehrenfels.

³⁰⁸ FU R 2459, P. Follkiern, H. Ulrich; Kam H1a:11, L. Staf; Mi M 1139, A. W. Ramse.

³⁰⁹ Po 266, J. P. Muchler, 274, P. J. v. Eccard.

³¹⁰ FU R 2523, C. S. Frisius.

³¹¹ KA E111a:24, P. Thurenius.

³¹² EAS 64, F. Nothelfer.

³¹³ Walsham 1999, s. 9f; Muldrew 2004, s. 160f.

avancemang kunde således tillskrivas fortunas verkan, men den oberäknliga yttervärlden fordrade samtidigt ståndaktighet och tålamod.³¹⁴ Att människor tillgrip denna repertoar och beskrev tillvarons positiva och negativa poler i termer av lycka och olycka – eller *Glück* och *Unglück* – förekom i suppliker av alla slag under hela perioden. Att inleda med en ”lyckelig eller olyckelig händelse” ansågs rentav lämpligt för genren.³¹⁵ Exemplet från 1680-talet är emellertid relativt fåtaliga.³¹⁶ Bland dem återfinns arkivarien och länsskreteraren Heinrich Ernst Ehrenfels, som skrev att han uthärdat ”alle unglückliche Zeiten” men att han i längden inte kunnat tåla ”solch Unglück” och därför valt att ansöka om tjänst.³¹⁷ Utförligare var Carolus Malmenius, som förklarade att fortuna hade förenat honom med Strängnäs biskopens klientskara men också nyckfullt drev omkring honom och de andra studenterna. I själva verket riskerade en hinderlig lycka, ”tenax ac invidiosa fortuna”, att omintetgöra hans bemödanden om han inte fick något understöd.³¹⁸ Under 1720-talet blev det vanligare att lyckobegrepp användes för att strukturera erfarenheterna.³¹⁹ Flera supplikanter från detta decennium uttryckte att de velat förmera eller tämja sin lycka. Auditören Johan Ruth ansåg sig genom fångenskap ha lidit förlust av sin ”timmeliga lycka”, medan Hans Ludvig Green, som ville bli kamrer, klagade över att hans lycka ännu inte velat foga sig till en förbättring av hans villkor.³²⁰ Begreppen lycka och olycka i sina svenska och tyska varianter var återkommande även i 1760-talets redogörelser för människors livsbanor.³²¹ Ibland framställdes lyckans betydelse särskilt tydligt. Exempelvis hade studenten Johannes Lundgren länge kämpat med en motsträvig lycka, *adversa fortuna*, som ständigt ansatt hans strävan att få tjäna fäderneslandet, medan packhusinspektorn Martin Friedrich Lange framhöll att kungen brukade uppmuntra undersåtar som liksom han själv drabbats av ”en oblid lycka”.³²²

Lyckan och dess motsvarigheter, däribland ödet eller *fatum*, utgjorde en stabil repertoar under hela perioden.³²³ Det finns dessutom enstaka exempel på att lyckans – och undantagsvis ödets – växlingar fick strukturera delar av den biografiska framställningen i supplikerna. På 1680-talet beskrev majoren Ture Eriksson Wassman i sin ansökan om adelskap hur han tjänstgjort ”wie es die Zeit undt daß Glück gefüget”. Bland annat hade han varit med vid ”der unglücklichen fehrberlinischen Action”, och vid ett senare tillfälle hade han ”das Glück

³¹⁴ Bringéus 2004, s. 53–69; Savin 2011, s. 59–93; Nilsson [Hammar] 2012, s. 71–132.

³¹⁵ Biurman 1731, s. 19.

³¹⁶ Li 35, A. Ruth; Mi M 1177, J. Sternburg; Po 289, P. Swerin.

³¹⁷ Po 274, H. E. S. Ehrenfels.

³¹⁸ SD E2a:7, C. Malmenius.

³¹⁹ AA 8, G. Pihl; Br 56, S. v. d. Lieth; EAS 64, N. Rehn; FU R 2459, G. Höijer et al., P. Follkiern; KA EIIIa:24, J. Hanssen; Kam HIIa:11, J. Cronquisth; Kan EIV:25, J. G. Bergenstråhle, EIV:46, C. W. Schepperus; Mi M 1208, J. Wessman; Po 267, J. G. Ritter; SD E2a:34, P. Jerlinus, J. Froman.

³²⁰ AA 11, N. Ström(crona); FU R 2459, J. Ruth (citatet), R 2523, H. L. Green.

³²¹ FU R 3415, G. F. Ridderstråle, E. D. Christiernin; KA EIIIa:66, N. Collin; Mi M 1157, C. G. Schnee, M 1176, O. R. v. Steijern; Po 266, J. Metzger, 270, C. v. Bohlen, 273, J. F. Droysen, 274, J. J. Enander; SD E2a:76, P. Humbla, A. A. Zander.

³²² Po 281, M. F. Lange (citatet); TFA EI:3, J. Lundgren.

³²³ Hellerstedt 2009, s. 17–19; Strunz 2023, s. 265f.

gehabt” att tillfoga fienden ett nederlag.³²⁴ Exempelen på kontrasten lycka–olycka blir fler under 1720-talet.³²⁵ Förre kaptenen Heinrich von Vestringen hade ”das Glück gehabt” att stå under greve Vellingks kommando och få dennes rekommendation. Efter glädjande löften om anställning i Pommern ”traff aber das Unglück, daß keine Vacancen daselbst waren”. Han antog i stället ett annat gott erbjudande och blev kapten, men efter svår tjänstgöring utan lön inträffade olyckan på nytt då han oförmodat blev avskedad. Nu stod allt hopp till kungen, som kunde hjälpa hans lycka genom att förse honom med tjänst.³²⁶ Carl Wilhelm Schepperus anförtrodde sig i stället åt en statssekreterare, vars gunst han såg som källan till sin lycka att ha fått tjäna i kansliet. Nu hade dock ”oförmodeligen den mothgångs jhlning” inträffat, att han för sjukdoms skull missat en examen. När en ledig tjänst omsider dök upp, fick han beklaga att andra ”funnit lyckans benägenhet till framkomsten, deremot iag under mothgångs stormen kiämpande måste till nachdehl förnimma min fruchtlösa tijd hädaneffter wilja som mig wid handen gifwa och antyda större olycka, ja om icke aldehles undergång”.³²⁷ De fåtaliga exempel som finns från 1760-talet faller in i mönstret.³²⁸ Lyckans repertoar, som i grunden var knuten till tron på Guds försyn, formade långt fram på 1700-talet människors erfarenheter av en socialt rörlig tillvaro, trots att den redan utmönstrats ur det lärda tänkandet.

Repertoaren användes emellertid inte endast för att göra tidigare livshändelser meningsfulla, utan formade även erfarenheterna av och förväntningarna på olika goda möjligheter. Dessa var ett centralt inslag i genren, eftersom man i en korrekt utformad supplik tydligt skulle visa att ens begäran var möjlig att uppfylla.³²⁹ Samtidigt fanns här en koppling till tidens lärda världsbild, som inte sällan knöt försynen och fortuna till obeständiga, lägliga tillfällen, vilket uppmuntrade till en aktiv hållning och ett tillvaratagande av de gynnsamma möjligheterna medan tid var.³³⁰ Dessa föreskrifter och idéer bildade tillsammans en repertoar som var utbredd hos olika grupper av ansökare och behöll sin ställning över tid. Under 1680-talet omnämnde supplikanterna tillfällen, händelser, *Gelegenheiten* och *occasiones* som yppade sig eller *sich eräugte*.³³¹ Ett belysande exempel är majoren Hermann Oldekop, som i sin ansökan om adelskap framhöll att han bemödat sig om att ”beij nunmehr ereugenden guten Gelegenheit, mit Gottes Hülffe in Ihr. Königl. Maijtt: Reiche besitzlich zumachen”.³³² 1720-talets ansökare talade på samma sätt om tillfällen, lägenheter och *Gelegenheiten* som

³²⁴ Mi M 1205, T. E. Wassmann.

³²⁵ AA 5, R. H. Horn (af Rantzien); FU R 2459, H. Ulrich; Po 285, M. C. Passovius.

³²⁶ Mi M 1208, H. v. Vestringen.

³²⁷ Kan EIV:46, C. W. Schepperus.

³²⁸ AA 5, H. Gutofsky; FU R 3415, H. D. Granat.

³²⁹ Gothus 1631, första boken, s. 8.

³³⁰ Hellerstedt 2009, s. 44, 62f, 137f, 145–149; Savin 2011, s. 47–49.

³³¹ Kan EIV:25, J. Bergenhielm, EIV:27, H. v. Bremen, EIV:34, L. v. d. Heyde; Li 28, W. H. Leuttner; Mi M 1006, C. J. Brems, M 1053, G. v. Glan, M 1205, T. E. Wassmann; SD E2a:7, C. Malmenius, E2a:9, A. M. Flodelius; Wi 48, G. W. Bulow.

³³² AA 8, H. Oldekop.

ypgade sig, föreföll eller timade.³³³ Att tillfället var något man helst skulle gripa i tid framgår av den ovannämnde kanslitjänstemannen Schepperus supplik, där han skrev att han på grund av sjukdom hade tvingats se ”tillfället såhlunda mig uhr händerne gå” när hans kamrater genomgick en avgörande examen.³³⁴ Repertoaren framstår som intakt även under 1760-talet, då det talades om tillfällen, händelser, lägenheter och *Gelegenheiten* i kombination med verb som yppa, förefalla, *aufgeben*, *darbieten* och *zeigen*.³³⁵ Förhållningssättet känns igen från tidigare perioder: det var viktigt att aktivt dra nytta av de möjligheter som uppstod.³³⁶ Tillfället ingick liksom lyckan i en repertoar som förankrats i supplikgenren och användes för att uttrycka förväntningar på socialt avancemang.

Nåd

En nådig överhet

Erfarenheter av överhetens nåd bidrog till att forma de förväntningar på framtida socialt avancemang som var möjliga att hysa under tidigmodern tid. Epokens hierarkiska och patriarkaliska tänkande är centralt i sammanhanget. Enligt rådande normer byggde förhållandet mellan hög och låg på närhet och ömsesidighet, där den underordnade, tjänande parten uppvisade lydnad och lojalitet och den överordnade var ansvarstagande och visade kristet medlidande.³³⁷ Supplikgenren var djupt färgad av dessa tankar om nåd och protektion.³³⁸ De anspråk som kunde göras i böneskrifterna var i första hand moraliska, stödande sig på idealen om ömsesidiga förpliktelser.³³⁹ Samhället var dock inte statiskt, och tidigare forskning har visat att nådens sken bevarades i metaforik och suppliker samtidigt som det alltmer avlägsnades från ansökandets praktikaliteter i kölvattnet av tilltagande byråkratisering och uppstramad supplikhantering.³⁴⁰

Enligt genrens föreskrifter var det viktigt att inleda med en ”gunstigh bewekelse” och framhäva överhetens ”nåd, affection, mildhet, förmågo och miskundsamhet at hielpa”.³⁴¹ Som

³³³ AA 5, Hausswolff, G. Harenc; EAS 64, G. Stiernbielcke, H. Cronhiort; FU R 2459, P. Peterssohn och W. Wangelius, P. Follkiern, J. Ruth; KA EIIIIa:24, N. Collin; Kam HIIa:11, J. Cronquisth, M. Holst, H. Ritz, L. Burman, J. Haffenbergh; Kan EIV:25, G. Benzelstierna; Po 267, D. Pötter; SD E2a:34, A. Åhrman Christiensson, A. Pijhlström.

³³⁴ Kan EIV:46, C. W. Schepperus.

³³⁵ AA 1, A. M. v. Arbin, 5, C. H. v. Hertz(enhielm); FU R 3415, L. Ulmgréen; KA EIIIIa:66, C. Brandt; Kam HIIa:39, A. Reuter; Kan EIV:25, G. Bethén, EIV:27, Bungencrona, J. G. Burgman; Mi M 1000, C. G. v. Block, M 1053, C. J. Giöterhielm; Po 266, G. G. Löhr, 270, C. v. Bohlen, 273, J. F. Droysen, 281, M. F. Lange, 289, C. Schwartz; SD E2a:76, O. Rothovius; Wi 49, J. G. F. v. Engelbrechten.

³³⁶ EAS 95, S. Winckler.

³³⁷ Sarah Maza, *Servants and Masters in Eighteenth-Century France*, Princeton 1983, s. 7–14; Englund 1989, s. 90–102, 202–204.

³³⁸ Hansson 1988, s. 36; Savin 2020, s. 380–383; Nilsson Hammar & Norrhem 2022, s. 506–508.

³³⁹ H. Gustafsson 2007, s. 88, 93–96; Houston 2014, s. 96; Ling 2016, s. 82–85; Andreas Würigler, ”Asymmetrie und Reziprozität. Herrschaft und Protektion in Suppliken der Frühen Neuzeit”, i Tilman Haug, Nadir Weber & Christian Windler (red.), *Protegierte und Protektoren. Asymmetrische politische Beziehungen zwischen Partnerschaft und Dominanz (16. bis frühes 20. Jahrhundert)*, Köln 2016, s. 279–294; Israelsson 2019.

³⁴⁰ Smith 1996, s. 125–261; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015.

³⁴¹ Gothus 1631, första boken, s. 2; Biurman 1731, s. 60.

väntat är detta ett allestädes närvarande tema i supplikerna. På 1680-talet framträder ett kluster av egenskaper som tillsammans förknippades med en välvillig överhet. Omväxlande användes termer som *gunst*, *ynnest*, *mildhet*, *clemence* och *benevolentia*.³⁴² Repertoaren kunde anpassas efter behov och inkludera vädjanden till vishet och rättvisa. Prästen Andreas Riesner, som fann sig orättvist förbigången, hänvisade således till kungens ”Justice”, ”Weißheit” och ”Gerechtigkeit”.³⁴³ Under 1720-talet ser nåden ut att ha behållit sina konnotationer. Den aktualiserades i anslutning till begrepp som *gunst*, *ynnest*, *mildhet*, *ömhet*, *omvårdnad* och *försorg*.³⁴⁴ Liksom tidigare kunde man åberopa överhetens ”alldrarättwisaste och milde hiärtelag” eller ”prijswärda nijt för rättwijsan”.³⁴⁵ Även under 1760-talet beskrevs nåden med termer som *gunst*, *ynnest*, *ädelmod*, *mildhet*, *ömhet*, *kärlek*, *medlidande*, *omvårdnad* och *försorg*.³⁴⁶ I flera fall förknippades den med kungens eller ständernas rättvisa och upplysthet.³⁴⁷ ”Gnade und Gerechtigkeit, so alle Welt bei Ewr Königl. Majestät verehren muß, sind die Frei-Städte zu welchen auch ich in meinen bedrängten Umständen meine Zuflucht nehme”, yttrade skolrektorn Michael Wilhelm Peetschius.³⁴⁸ Konrektorn Jakob Metzger skrev i samma anda att samtliga elever han uppfostrat ”werden in meiner Beförderung Ihro Königl. Majestät Gerechtigkeit preisen”. På en retorisk fråga om kungen skulle låta honom förgås inför sina ögon svarade han att ”die Welt weiß, Ihro Königl. Majestät sind zu gnädig und zu gerecht”, och han bad att bli ansedd med ett kungligt hjärta ”darinn Gnade und Gerechtigkeit trohnet”.³⁴⁹ Nådens associationsfält var alltså livskraftigt på det begreppsliga planet, även om överheten bytte skepnad när det karolinska enväldet upphörde. Det var en repertoar med fast förankring i genren som hos alla slags supplikanter gav upphov till förväntningar på välvillig hjälp.

Överhetens nåd hade tydliga religiösa kopplingar. Den lutherskt kristne bad till en Gud som var mäktig men också barmhärtig och nådig. Herrens nåd var förutsättningen för människans frälsning, men inget man kunde göra sig förtjänt av.³⁵⁰ Ansökningar riktade till den världsliga överheten modellerades på denna grund – man vädjade till kristen mildhet och bad om en nåd som makthavarna kunde distribuera efter eget behag.³⁵¹ I vissa fall var detta slags religiösa konnotationer uttalade under 1680-talet, som då de ansökande bönföll om

³⁴² AA 5, B. Gröön (Grönhjelm), J. Hammel(stjerna), 8, P. Piper; Li 35, A. Ruth; Mi M 1205, G. F. Waasman; Po 281, J. F. Lillieströhm; SD E2a:7, C. Malmenius, E2a:8, L. Bellander.

³⁴³ Li 145–146, A. Riesner (citaten); SD E2a:9, C. Bergman, E. Humbla.

³⁴⁴ EAS 64, G. Ulfskiöld; FU R 2459, E. Winge et al.; KA EIIIIa:24, P. Thurenius; SD E2a:34, A. Åhrman Christiernsson.

³⁴⁵ EAS 64, J. Thuronius (första citatet); FU R 2459, J. Ruth (andra citatet), R 2523, H. L. Green; Mi M 1053, C. Hiertta; SD E2a:34, C. Eek.

³⁴⁶ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam); FFA E1a:5, E. Tengstrand; KA EIIIIa:66, C. Brandt; Kan EIV:27, P. Bring; Po 267, M. W. Peetschius; SD E2a:76, A. A. Zander.

³⁴⁷ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm); FU R 3415, H. H. v. Saltza, C. F. Ekestubbe, G. Ehrenmalm; Mi M 1177, E. J. Uneutz och A. Steuman.

³⁴⁸ Po 267, M. W. Peetschius.

³⁴⁹ Po 266, J. Metzger.

³⁵⁰ Eyice 2019, s. 81–85.

³⁵¹ Hansson 1991, s. 95–97, 108–110; Würigler 2001, s. 15f; Droste 2006, s. 121f; Houston 2014, s. 97–103.

”kongl. nådh och christeligaste gifmildheet” eller framhöll den världsliga maktens himmelska förankring.³⁵² Denna repertoar var inte uteslutande knuten till den teokratiska, enväldiga kungamakten och tycks därför ha överlevt arenans omvandling vid frihetstidens början. Även under 1720-talet beskrevs makthavarna som Guds redskap eller ställföreträdare, och nåden kunde omtalas med fraser som ”christeligt medlidande” eller ”christkönigliche Clemence”.³⁵³ Liksom tidigare användes repertoaren av alla slags supplikanter, även om det är hos präster man finner de mest elaborerade teologiska hänvisningarna och förväntningarna på hjälp. Den fördrivne prästen Benjamin Lehmann skrev exempelvis med bibelreferens att eftersom ”nach dem Ausspruche des grossen Gottes: Es. 49. v. 23. Könige Pfleger, und Fürsten Sängammen derer gedruckten und verfolgten seijn; so nehme zu Ew: Königl: Majestät mein allerunterthänigstes Refugium”.³⁵⁴ Studenten Petrus Thurenius inledde på liknande sätt sin supplik med att prisa Guds mildhet, nåd och barmhärtighet mot fattiga och nödlidande, vilken bland annat yttrade sig i att Herren uppväckte kristna människors hjärtan ”til miskundsamhet och christelig medlidande öfwer the fattiga”. Nu hade Gud uppväckt rektorns och konsistoriets barmhärtighet mot honom, varför han förväntade sig understöd.³⁵⁵ På 1760-talet tycks dock repertoaren alltmer ha lösgjorts från sin teologiska inramning, då Gud och kristen välvilja sällan nämndes explicit. Under samma tid förändrades lutherdomen i och med att större vikt kom att läggas vid människans handlingar än vid Guds outgrundliga nåd.³⁵⁶ Ett undantag som bekräftar regeln är skolrektorn Michael Wilhelm Peetschius, som förlitade sig ”allein auf Gott und meinen König, ohne einige Umwege zu suchen” och inte endast bad kungen att genom sin makt leda Guds försyn till hans efterlängtade befordran, utan också hoppades att Gud, med kungens hjärta i sina händer, skulle beveka monarken att fatta det önskade beslutet.³⁵⁷ Som vi ser genomgick repertoaren tydliga förändringar under 1700-talet, med följderna att förväntningarna på överhetens nåd förlorade sin religiösa klangbotten.

När en supplikant begärde något skulle han enligt Andreas Jonae Gothus brevhandbok vara tydlig med att adressaten ”haffuer macht sådant at vthräta”.³⁵⁸ I linje med detta underströks i flera fall under 1680-talet den kungliga överhetens makt och myndighet.³⁵⁹ Särskilt inom kyrkans sfär kombinerades detta med en utpräglad patriarkal retorik, där kungen eller biskopen tilltalades som en ”from fader” av vilken man önskade beskydd och hjälp.³⁶⁰

³⁵² AA 5, Å. Höök(enberg), 8, J. Prins; Kam HIIa:2, D. Tullbergh; Li 35, A. Ruth (citatet), 145–146, A. Riesner; Mi M 1177, J. Steffens, M 1205, G. F. Waasman; Po 266, N. v. Maschkow; SD E2a:7, Olaus NN 1/11 1681.

³⁵³ Br 55, J. Horn; KA EIIIIa:24, C. Browallius Andersson; Kam HIIa:11, A. Horney (första citatet); Kan EIV:46, H. B. Schröder; Mi M 1053, C. Hiertta; Po 265, J. C. Fincke (andra citatet); SD E2a:34, C. Eek, A. Pijhlström.

³⁵⁴ Po 266, B. Lehmann.

³⁵⁵ KA EIIIIa:24, P. Thurenius. Se även FU R 2459, J. Ruth.

³⁵⁶ Savin 2011, s. 92f, 234–236.

³⁵⁷ Po 267, M. W. Peetschius.

³⁵⁸ Gothus 1631, första boken, s. 7. Se även Biurman 1731, s. 60.

³⁵⁹ AA 8, P. Piper, 11, S. Larsån (Sölfverberg).

³⁶⁰ Li 35 A. Ruth (citatet); SD E2a:7, C. Malmenius, Olaus NN 1/11 1681, E2a:8, Z. O. Stadiin, E2a:9, C. Bergman, A. M. Flodelius, E. P. Humbla.

Abraham Ruth skrev således att han tog sin tillflykt till kungen ”såsom landsens fader” och att hans framtid stod ”utj Eds. Kongl. Majjttz stoormächtige och nådige hand”.³⁶¹ Andreas Riesner ville också få del av kungens beskydd och prisade monarkens stora makt: ”so bleibet dennoch königl. Gnade und Macht unbeschränket”.³⁶² 1720- och 1760-talens repertoar var en annan, vilket torde kunna knytas till det politiska skiftet från envælde till ständervælde. Samtidigt hade idéklimatet förändrats. Naturrätts- och medborgarskapstänkande började under frihetstiden ersätta en äldre tids patriarkalism och teokrati.³⁶³ Lovprisningar av monarkens makt lyste nu med sin frånvaro i supplikerna och fadersmetaforiken var likaledes begränsad, även om den ännu på 1720-talet förekom som formelartade fraser vid universitet och domkapitel.³⁶⁴ Under samma årtionde återfinns visserligen en pommersk referendarie som skrev att han ville göra sig värdig ”der alleruhmwürdigsten Vorsorge eines so unvergleichlichen Königes und Landes-Vaters”.³⁶⁵ Detta förtar dock inte helhetsbilden: arenan hade ändrat karaktär och överhetens väldiga makt var inte längre en användbar grund för förväntningar om nåd.

I vissa fall användes en annan typ av patriarkal retorik, intimt förbunden med socialt avancemang. Den ömsesidiga relationen mellan en mäktig herre och dennes tjänare kunde iklädas ett klassicerande idiom: patronen och dennes klienter, där de sistnämnda erhöll beskydd och befordran i utbyte mot trohet och tjänstvillighet. Detta var särskilt vanligt under den äldre stormaktstiden, då sådana relationer frodades inom ramen för statlig tjänst.³⁶⁶ I 1680-talets suppliker förekom ett formelbundet tilltal med termer som patron, befordrare och (väl)gynnare i suppliker till Kammarkollegiet och domkapitlet i Strängnäs.³⁶⁷ De som kom i kontakt med myndigheterna genom att vända sig till enskilda ämbetsmän, vilket förekom i större utsträckning på 1680-talet än i senare tidens reglerade byråkrati, kunde använda samma tilltal och be personen om beskydd.³⁶⁸ Monarken tycks däremot inte ha uppfattats eller tilltalats som en patron. Majoren Johan Steffens klagade således över att i sin ungdom ha saknat patroner och därför inte förmått göra sig värdig att tjäna kungen i den mån han önskat.³⁶⁹ Där retoriken frodades som mest var dock i stipendiesökande studenters latinska, antikinfluerade prosa. Här spelade klientskapet dessutom en verklig roll, eftersom studenters studieframgångar kunde bero av understödet från en mäktig gynnare.³⁷⁰ Biskopen och ibland

³⁶¹ Li 35, A. Ruth.

³⁶² Li 145–146, A. Riesner.

³⁶³ Nordin 2000, s. 328–428.

³⁶⁴ KA EIIa:24, P. Thurenus; SD E2a:34, C. Eek, J. Montin, P. Jerlinus, A. Åhrman Christiernsson, B. Hedelin.

³⁶⁵ Po 290, C. G. v. Sodenstern.

³⁶⁶ Kurt Johannesson, ”Erik Lindschöld, konsternas beskyddare”, i Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, Stockholm 1988, s. 20–28; Droste 2006, s. 249–286.

³⁶⁷ Kam HIa:2, M. Reiher, K. Amundsson, D. Tullbergh, J. Eneman, J. Unge; SD E2a:8, Laurentius NN 28/3 1683, E2a:9, A. Salvius.

³⁶⁸ Kam HIa:2, L. Fisk, L. Pijhlträ; Li 208, P. Carstenius; SD E2a:8, D. Dalius, P. Wallenius, E2a:9, A. M. Flodelius.

³⁶⁹ Mi M 1177, J. Steffens.

³⁷⁰ La Vopa 1988, s. 83–97; Axel Hörstedt, *Latin Dissertations and Disputations in the Early Modern Swedish Gymnasium. A Study of a Latin School Tradition c. 1620 – c. 1820*, Göteborg 2018, s. 209f, 224–231, 234f.

även domkapitlets ledamöter tilltalades med orden *patronus*, *maecenas* eller *promotor* och studenterna beskrev sig som hängivna medlemmar av den skara *clientes* som patronen ivrigt befrämjade – ”sedulo suorum clientum quærit commoda”.³⁷¹ Även under 1720-talet användes stundtals patron- och klientspråket. I ett antal suppliker riktade till kollegiala myndigheter och en biskop förekom tilltal med termerna patron, befordrare och välgynnare. Detta kunde kombineras med en önskan om fortsatt ”gunst och wälgerningar”, tacksamhet för ”den stora affection och faderliga benägenhet” man redan njutit, eller valet att överlämna sig i patronens ”mächtige förhielpande”.³⁷² Att sakna gynnare var fortfarande ett problem, åtminstone enligt studenten Petrus Heyderich som ”wegen Mangel guter Patronen” inte lyckades få tjänst.³⁷³ I likhet med annan patriarkal retorik märks dock en försvagning av repertoaren på 1760-talet. Inom en kyrklig och akademisk kontext förekom ännu i undantagsfall tilltal som patron, mecenat och gynnare samt beteckningen klient.³⁷⁴ I allmänhet blev dock förväntningarna på en patrons beskydd och befordran allt mindre gångbara på den alltmer reglerade arenan.

Nådens komponenter skiftade alltså över tid, men för att förstå erfarenheterna av en nådig överhet och hur de formade förväntningar på social rörlighet är det nödvändigt att beakta ytterligare en aspekt: känslorna. Att suppliker förbands med känslor av hopp har noterats av flera forskare.³⁷⁵ Hoppet behöver dock placeras in i sitt samtida religiösa ramverk. För den lutherske undersåten var det viktigt att stadigt hysa hopp och förtröstan om Guds nåd, även då den faktiska tillvaron pendlade mellan lycka och olycka, glädje och sorg.³⁷⁶ Denna religiösa aspekt var väl förankrad i supplikanternas repertoar och kom över tid att utgöra ett stabilt inslag bland alla olika grupper av ansökare. Under 1680-talet uppgav många supplikanter att de hyste hopp, tillförsikt eller förtröstan om att få del av överhetens nåd.³⁷⁷ Exempelvis såg kyrkoherden Abraham Ruth fram emot hjälp med ”den fast barnsliga tillförsigt”.³⁷⁸ Ofta förstärktes de positiva känslorna genom att nåden sades ge upphov till glädje, hugnad och tröst.³⁷⁹ Därutöver kunde nåden beskrivas som en uppmuntran, som då arkivarien och länssekreteraren Heinrich Ernst Ehrenfels bad kungen att åter låta sin nåd skina på honom, varigenom hans hängivenhet och lojalitet skulle bli ”von neuen angefrischet”.³⁸⁰

³⁷¹ SD E2a:7, C. Malmenius, Olaus NN 1/11 1681 (citatet), E2a:9, E. (P.) Humbla.

³⁷² KA E111a:24, E. Myrin (första citatet), C. P. Zierman; Kan EIV:46, H. B. Schröder; SD E2a:34, C. Eek (de två senare citaten), P. Jerlinus, B. Hedelin.

³⁷³ Po 266, P. Heyderich.

³⁷⁴ FFA E1a:5, A. Björkman; Po 267, M. W. Peetschius; SD E2a:76, E. Mellerborg; TFA EI:3, J. Lundgren, F. G. Palmæus.

³⁷⁵ Ulbricht 1996, s. 152; Würzler 2001, s. 12.

³⁷⁶ Savin 2011, s. 67–70, 86f, 213f, 219f; Eyice 2019, s. 91–94.

³⁷⁷ AA 5, J. Hammel(stjerna); Br 56, J. v. d. Mehden; Kam H1a:2, J. Eneman; Kan EIV:34, L. v. d. Heyde; Li 145–146, G. A. Wittkopff; Mi M 1053, G. v. Glan; Po 274, H. E. S. Ehrenfels, 281, J. F. Lillieströhm; SD E2a:8, L. Bellander, E2a:9, E. P. Humbla.

³⁷⁸ Li 35, A. Ruth.

³⁷⁹ AA 5, Å. Höök(enberg); Br 53, J. V. Adler; Kam H1a:2, J. Unge; Li 145–146, A. Riesner; Mi M 1205, T. E. Wassmann; Po 283, H. A. Norman; SD E2a:9, A. M. Flodelius.

³⁸⁰ AA 5, B. Gröön (Grönhjelm), J. Hammel(stjerna); Mi M 1205, T. E. Wassmann; Po 274, H. E. S. Ehrenfels (citatet); SD E2a:7, Olaus NN 1/11 1681.

Repertoaren var sig lik under 1720-talet, då åtskilliga supplikanter framhävde att nåden ingav förtröstan och hopp i kombination med glädje och hugnad.³⁸¹ I den nyårsdikt som prästen Benjamin Lehmann bifogade i sin supplik skaldade han om hur kungen var grunden till allt hopp: ”Du bist dem Ancker gleich, der bey den Ungewittern, / In wilder Meeres-Fluth den schwancken Kahn beschützt: / Von Dir wird höchst beglückt der Hoffnungs-Bau gestützt: / Wann Sturm und Ungemach sich auff das Land erbittern”.³⁸² Kombinationen av glädjekänslor och förtröstan märks i förre majoren Alexander Wilhelm Ramsays ansökan, som inleddes med påståendet att ”Eders Kungl: Majjstz: milda nåd, och nådige försorg och ömhet för sine vndersåtare, gifwer hwar och en ett vnderdånigt förtröstande nöije, Eders Kungl: Majjt: till fota falla”.³⁸³ Andra supplikanter skrev liksom tidigare att de uppmuntrades eller upplivades av överhetens omsorg. Exempelvis höll referendarien Carl Georg von Sodenstern monarken för ”einen der genereusesten und gnädigsten Königes des Erd-Kräijsses” och hävdade att kungens ”hochpreißliche Gnade soll mich unendlich auffmuntern”.³⁸⁴

Även under 1760-talet var överhetens gunst omgärdad av dessa positiva känslor. Supplikanterna uppgav att de hyste hopp, tillförsikt och förtröstan om att få del av nåden, parat med glädje och hugnad.³⁸⁵ I sin supplik till landshövdingen framhöll kammarskrivaren Hans Carl Lemwik att ”Eders höga nådes allmänt bekanta grace för des underhafwande, och ädelmod att framhielpa dem som eftersträfwa med all idoghet tjena publicum, uplifwar mitt hopp, att denna min ödmiukaste ansökning winner nådgunstig willfarighet”.³⁸⁶ Samma känsloläge skrevs fram av packhusinspektorn Martin Friedrich Lange, som såg sig förbigången vid befordran men behöll modet, ”tröstandes mig med det underdåniga hopp” att i sinom tid få del av ett nådebevis och under tiden anhållande om högre karaktär för att ”blifva styrkd och stadfästad” i sin förtröstan.³⁸⁷ Dessutom var det fortfarande vanligt att framhålla överhetens nåd som en uppmuntran.³⁸⁸ Den nyssnämnde Lange inledde sin supplik med ett belysande påstående: ”Att Eders Kongl. Majjtt vid åtskilliga tilfällen, då någon af Eders Kongl. Majjttis trogna undersåtare funnit sig beswärad af en widrig lycka, i nåder behagat upmuntra den samma med något nådetecken, är til allas hugnad bekant öfwer hela riket, och äfwen hos Eders Kongl. Majjttis trogna undersåtare i Pomern”.³⁸⁹ Sammantaget går

³⁸¹ AA 5, R. H. Horn (af Rantzien); EAS 64, H. Cronhiort, G. Ulfskiöld; FU 2459, S. Schenbom; KA EIIIa:24, C. P. Zierman; Mi M 1177, E. G. Steenbock; Po 267, D. Pötter, 285, M. C. Passovius; SD E2a:34, J. Montin.

³⁸² Po 266, B. Lehmann.

³⁸³ Mi M 1139, A. W. Ramse. Se även SD E2a:34, P. Jerlinus.

³⁸⁴ KA EIIIa:24, C. P. Zierman; Mi M 1139, J. C. Ramsay; Po 290, C. G. v. Sodenstern (citaten); SD E2a:34, A. Åhrman Christiernsson; Wi 49, B. v. Liebeherr, 50, J. C. Schünemann.

³⁸⁵ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam), 5, C. H. v. Hertz(enhielm), 11, J. F. Ström; EAS 95, S. Winckler; FFA E1a:5, A. Björkman; FU 3415, L. Ulmgreen; Kan EIV:27, P. Bring; Mi M 1157, C. G. Schnee; Po 267, M. W. Peetschius, 273, J. F. Droysen; SD E2a:76, J. Collenius.

³⁸⁶ Kam H1a:39, H. C. Lemwijk.

³⁸⁷ Po 281, M. F. Lange.

³⁸⁸ AA 1, A. M. v. Arbin, 5, C. H. v. Hertz(enhielm), 11, J. F. Ström, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); FFA E1a:5, E. Tengstrand, A. Björkman; Kam H1a:39, M. Homoenius; Po 287, D. G. Ike, 293, C. G. v. Wolffradt; Wi 48, P. J. v. Boltstern, 49, A. Gröning.

³⁸⁹ Po 281, M. F. Lange.

det att se att supplikanternas förväntningar på överhetens nåd återgick på en förhållandevis stabil repertoar, som gav utrymme för positiva känslor och i stor utsträckning vilade på religiösa mönster.

Nådens kontinuitet

Nåden hade en inneboende temporalitet som förband erfarenheterna och förväntningarna: den förankrades i förflutna händelser och skulle helst erhållas och bibehållas i framtiden. Som vi redan har sett personliggjordes förhållandet mellan överhet och undersåtar i tidens patriarkaliska tänkande, och i detta ingick en betoning av relationernas varaktighet.³⁹⁰ Precis som andra delar av patriarkalismens repertoar var kontinuiteten inskriven i supplikgenren: enligt Johan Biurman skulle man hänvisa till adressatens ”giorde tilsäjelser och försäkringar, och der af wiste prof och tilförene bewista hielpsamhet”.³⁹¹ Detta syns inte minst på det begreppsliga planet. Den eftersträvade gunsten omtalades i termer som vittnar om hur nådens tidslighet erfors. Ett återkommande önskemål under 1680-talet var att längre fram bli ihågkommen, alternativt komma i åtanke eller konsideration, vilket implicerar en bestående relation.³⁹² Tidens gång innebar dock en risk att falla i glömska, varför supplikanterna inte sällan uttryckligen bad mottagaren att påminna sig deras situation och erhållna löften.³⁹³ Formuleringarna var på det hela taget identiska under 1720-talet. Supplikanterna bad om överhetens ihågkommelse, åtanke, konsideration eller gunstiga minne.³⁹⁴ Lars Burman, som önskade bli landskamrer, bad förutom nådgunstig konsideration och ihågkommelse om att få vara innesluten i Kammarkollegiets åtanke.³⁹⁵ I några ansökningar förekom dessutom tydliga påminnelser om aktuella omständigheter eller tidigare utfästelser.³⁹⁶ Samma repertoar återkommer under 1760-talet, då det var vanligt att önska få del av eller bli innesluten i mottagarens ihågkommelse, åtanke eller minne.³⁹⁷ Supplicerandet kunde liksom tidigare innefatta uppmaningar till adressaten att påminna sig sakens beskaffenhet.³⁹⁸ Genren tycks således ha tillhandahållit en stabil form för erfarenheterna av kontinuerlig nåd.

³⁹⁰ Droste 2006, s. 269–274; Nilsson Hammar & Norrhem 2022, s. 503–508.

³⁹¹ Biurman 1731, s. 60.

³⁹² AA 11, S. Larsån (Sölfverberg); Br 56, H. v. d. Pahlen; Kam H1a:2, D. Tullbergh, L. Fisk, C. Heijman, L. Pijhlträ; Kan EIV:25, J. Bergenhielm, EIV:27, H. v. Bremen, EIV:34, L. v. d. Heyde; Mi M 1177, J. Steffens; Po 266, N. v. Mascau, 274, H. E. S. Ehrenfels; SD E2a:8, L. Bellander, E2a:9, P. L. Sandelius; Wi 48, G. W. Bulow.

³⁹³ Kam H1a:2, L. Fisk; Mi M 1053, G. v. Glan; Po 272, E. D. Colberg, 283, H. A. Norman; SD E2a:8, P. Wallenius; Wi 48, D. Berchman v. Boehelen.

³⁹⁴ EAS 64, H. Cronhiort; FU R 2459, P. Follkiern, J. Ruth, O. Riddercreutz, E. Winge et al., R 2523, H. L. Green; KA E11a:24, P. Thurenius, A. Celsius, N. Collin; Kam H1a:11, M. Holst, J. Haffenbergh, B. Bromarck; Kan EIV:25, G. Benzelstierna, EIV:46, H. B. Schröder, P. J. Schultz; Mi M 1053, A. J. Giertha, L. Glansenstierna; Po 274, J. H. Engelbrecht; SD E2a:34, J. Montin, P. Jerlinus, B. Hedelin, A. Pijhlström; Wi 50, J. C. Schünemann.

³⁹⁵ Kam H1a:11, L. Burman.

³⁹⁶ AA 11, M. G. Arbin (Stiernsparre); EAS 64, F. Nothelffer; Po 267, J. G. Ritter; SD E2a:34, J. Froman.

³⁹⁷ AA 1, A. M. v. Arbin, 11, E. Wahlgreen (Wahlstjerna); EAS 95, S. Heldenhielm, H. D. Wessman, Zööge v. Manteyffell; FU R 3415, G. F. Ridderstråle; KA E11a:66, C. Brandt; Kam H1a:39, M. Homoenius; Kan EIV:27, Bungencrona; Po 267, M. W. Peetschius, 281, M. F. Lange; SD E2a:76, J. Collenius, C. G. Setterquist.

³⁹⁸ Po 273, J. F. Droysen.

Att repertoarens upptagenhet vid hågkomsten, att vara närvarande i överhetens åtanke, var så livskraftig behöver emellertid också förklaras med arenans karaktär. Då man skulle vårda värdefulla relationer eller ansöka om personliga förmåner var fysiska uppvaktningar vid maktens centrum ett ideal.³⁹⁹ De flesta supplikanter befann sig dock på långt avstånd från kung och myndigheter och behövde kämpa för att göra sig påmind. Från 1720- och 1760-talen finns exempel på att denna oro för att bli bortglömd påtalades explicit. Om man kommit i åtanke trots att man varit frånvarande kunde detta framhållas som anmärkningsvärt, samtidigt som flera supplikanter klagade över att de som främmande på en ort var okända för den lokala överheten och därför hade svårt att vinna befordran.⁴⁰⁰ En av dem var fältväbeln Christian Gottlieb Schnee, som förklarade att han var född i Livland och därför hade satt en heder i att tjäna den svenska kronan, till skillnad från sina släktingar som trätt i rysk tjänst. Detta hade dock inneburit olägenheten att han ”som en främling härstädes, icke haft den lycka til befordran som de uti Ryssland njutit”.⁴⁰¹ Rumsliga skillnader på arenan påverkade alltså erfarenheterna av överhetens nåd och kunde ge upphov till en oro inför framtiden.

Den repertoar som skisserats ovan hade en stark förankring i genren och förstärktes av arenans rumsliga struktur. Flera forskare har dock visat att nåderetoriken och supplikväsendets praxis kom att gå skilda vägar under 1700-talet, då den operonliga byråkratin växte på de personliga relationernas bekostnad.⁴⁰² Om fokus riktas mot hur supplikanterna inkorporerade tidigare erfarenheter i repertoaren framgår det mycket riktigt att den begreppsliga kontinuiteten döljer vissa förändringar. Under 1680-talet var det vanligt att ämbetsmän återopade sig på personliga löften om tjänst eller befordran som de fått av sina överordnade.⁴⁰³ Sådana nådebevis kunde framställas i starkt personliga termer. I en ansökan till riksskattmästaren prisade förre kronofogden Lars Fisk inledningsvis den ”höga nådhe och ynnest, ther medh Edrs höga excellz altijdh hafwer migh dess ringa tienare fågnat”. Tack vare sin patron hade Fisk ihågkommits med åtskilliga tjänster. Nu, när han också påminde om det senaste löftet han fått om befordran, bönföll han ”att Eders höga excellz tächtes förunna migh continuation af des nådiga patrocino”.⁴⁰⁴ 1720-talets suppliker ger ett likartat intryck, med en given plats för påminnelser om erhållna löften.⁴⁰⁵ Prästaspiranten Daniel Pötter hänvisade till att han fått såväl muntliga som skriftliga försäkringar om tjänst, bland annat av Karl XII då

³⁹⁹ Bjerre Jensen 1987, s. 107f, 110f, 191; Droste 2006, s. 263–265.

⁴⁰⁰ FU R 2459, J. Ruth, H. Ulrich; Po 266, J. Metzger, 267, M. W. Peetschius.

⁴⁰¹ Mi M 1157, C. G. Schnee.

⁴⁰² Smith 1996, s. 125–261; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015.

⁴⁰³ Br 56, J. v. d. Meden; Kam H1a:2, M. Reiher; Kan EIV:27, H. v. Bremen, EIV:34, L. v. d. Heyde; Mi M 1053, G. v. Glan; Po 266, N. v. Mascou (Maschkow), 272, E. D. Colberg, 281, J. F. Lillieströhm, 283, H. A. Norman, 293, E. Witte; Wi 48, D. Berchman v. Boehelen.

⁴⁰⁴ Kam H1a:2, L. Fisk.

⁴⁰⁵ AA 1, M. Anderssen, 11, M. G. Arbien (Stiernsparre); EAS 64, F. Nothelffer, G. G. Reuter, J. Röhringh, J. Thuronius; FU R 2523, H. L. Green; Kam H1a:11, J. Cronquisth; Kan EIV:46, H. B. Schröder; Mi M 1139, A. W. Ramse, J. C. Ramsay, M 1208, J. Wessman; Po 274, P. J. v. Eccard, 285, S. Palthenius; SD E2a:34, J. Froman; Wi 50, Z. Voigt.

han predikat i dennes tält under kriget.⁴⁰⁶ Under 1760-talet såg situationen däremot annorlunda ut. Regelverket kring tjänstetillsättningar hade utvecklats, inte minst genom en formalisering av meritbedömningen.⁴⁰⁷ Med denna förändring av erfarenhetsarenan försvann de starkt personliga skildringarna av en nådig överhet, och de enstaka hänvisningarna till löften kom att inta en marginell plats.⁴⁰⁸ Erfarenheterna av nådens kontinuitet lösgjorde sig från retoriken, även om förväntningarna ännu kunde stöpas i den senares form.

Ett ritualiserat möte

Harald Gustafsson har beskrivit supplikerna som ett ritualiserat möte mellan överhet och undersåte. Genom tilltalet skapades bilden av en personlig relation, färgad av den patriarkala ideologin men också av den reella möjligheten att komma i direktkontakt med makthavarna.⁴⁰⁹ Det ojämlika mötet erfors med hjälp av en kulturell repertoar, som möjliggjorde förväntningar på nåd. Själva valet att skriva en supplik till överheten intog en central plats i dessa erfarenheter av det egna handlandet. Kristiina Savin har påpekat att beslutssituationer under tidigmodern tid ofta framställdes som kvalfyllda, men att Gud tänktes kunna ge vägledning.⁴¹⁰ Samtidigt fanns det idéer som uppmuntrade risktagande och aktivism, åtminstone för män med en viss ställning i samhället. Människans kunskaper kom förvisso till korta inför lyckans växlingar och vågspel, men när Guds försyn tillhandahöll lägliga tillfällen och handlingsmöjligheter gällde det att vara djärv och gripa dem i tid.⁴¹¹

Dessa lärda idéer kopierades inte rakt av i supplikerna, men den ambivalenta hållningen är igenkännlig. På 1680-talet var således prästen Leonardus Bellander rädd att hans ansökan om befordran skulle uppfattas som otidig, omotiverad och mödosam och därför resultera i biskopens ogunst.⁴¹² Studenter hyste liknande betänkligheter och kunde förklara att de tidigare inte vågat ansöka på grund av biskopens upphöjdhet och sin egen blyghet: ”tua amplitudine, et mea verecundia impeditus, non audebam”.⁴¹³ Andra tvekade på samma sätt inför att besvära monarken, upptagen som han var av ”höga och viktige kongl: rijkzens bördor”, men framhöll den kungliga välviljan som ett skydd mot risken för onåd.⁴¹⁴ Särskilt utmärkande för böneskrifterna var dock den retoriska inramningen. I Johan Biurmans brevställare förklarades att suppliker och liknande brev skulle inledas med de orsaker och det beslut som låg bakom skrivelsen, där det sistnämnda kunde beskrivas som att man fördristade

⁴⁰⁶ Po 267, D. Pötter.

⁴⁰⁷ Wirilander 1964, s. 170–172; Cavallin 2003, s. 79–82; Lindström 2003, s. 102–105.

⁴⁰⁸ AA 11, P. O. Unge; Po 268, J. J. Zansen.

⁴⁰⁹ H. Gustafsson 2007, s. 81, 89.

⁴¹⁰ Savin 2011, s. 350–352, 356–361.

⁴¹¹ Hellerstedt 2009, s. 44, 62f, 137f, 145–149; Savin 2011, s. 43–49.

⁴¹² SD E2a:8, L. Bellander.

⁴¹³ SD E2a:7, C. Malmenius, Olaus NN 1/11 1681 (citatet).

⁴¹⁴ AA 8, J. Prins (citatet); Li 35, A. Ruth, 145–146, G. A. Wittkopff.

sig eller understod sig att anhänga om något.⁴¹⁵ Med andra ord fanns en förhållandevis stabil repertoar som kunde forma supplikanternas erfarenheter. Vanligen framhölls just beslutet att supplicera – ofta beskrivet som en dristighet eller djärvhet, och legitimerat med hänvisningar till överhetens nåd, erhållna försäkringar, egna förtjänster eller det lägliga tillfället.⁴¹⁶ Likväl förblev dristigheten dubbeltydig. En övermåttan stor djärvhet var oönskad även under 1720-talet, vilket framgår av de supplikanter som bad om ursäkt för sin dristighet eller inte vågade upprepa sig alltför enträget och därigenom ”missbruka Eders Kongl. Majjts stora nåd”.⁴¹⁷ I allmänhet tycks dock dristigheten och modet att ansöka ha betraktats som legitima inom ramen för den orsaks- och beslutsmodell som brevretoriken tillhandahöll, där risktagandet rättfärdigades med nåd och löften såväl som meriter, utsatthet och tillfällets gynnsamhet.⁴¹⁸ 1760-talets suppliker ger samma intryck. Djärvheten kunde fortfarande vara problematisk, i synnerhet i de fall den ursäktades för att avvärja eventuell onåd eller då man anförde sin ovilja att störa riksdagen i dess ”rickswårdande angelägenheter”.⁴¹⁹ Liksom tidigare kunde den emellertid avväpnas genom formelartade hänvisningar till de omständigheter som föranlett beslutet: löften, nåd, meriter, personligt elände eller lediga tjänster.⁴²⁰ Så gjorde skolrektorn Michael Wilhelm Peetschius då han skrev att kungens ”weltkündige Gerechtigkeit und Gnade erlaubet mir, an der Nachsicht meiner Erdreistung nicht zu zweifeln”.⁴²¹ Repertoaren gav härigenom stöd för förväntningar på nåd även om själva ansökandet utgjorde ett vågspel.

Suppliker kunde i vissa fall komplettera en muntlig audiens, andra gånger ersatte de ett fysiskt möte. Ett vanligt grepp var därför att anspela på uppvaktningens gester även i skrift.⁴²² Som flera forskare påpekat låg suppliken dessutom nära den religiösa bönen.⁴²³ Här fanns alltså en repertoar som gjorde böneskrifterna till en fråga om ett personligt, kroppsligt, känslomässigt och religiöst laddat möte med en nådig överhet – ett mönster som också borgade för kontinuitet över tid. 1680-talets supplikanter lät den kungliga audiensen ta skriftlig form med hjälp av rumsliga metaforer. Ansökan beskrevs ofta i termer av ett inträde eller framträdande inför kungen eller dennes tron, alternativt ett nedläggande av suppliken

⁴¹⁵ Biurman 1731, s. 3–11, 17–20.

⁴¹⁶ AA 5, B. Gröön (Grönhjelm), J. Hammel(stjerna), 8, P. Piper, 11, S. Larsån (Sölfverberg); Kan EIV:27, H. v. Bremen, EIV:34, L. v. d. Heyde; Li 35, A. Ruth, J. Köler, 208, P. Carstenius; Mi M 1205, G. F. Waasman.

⁴¹⁷ AA 11, M. G. Arbien (Stiernsparre) (citatet); KA EIIIA:24, J. Hanssen; Mi M 1053, L. Glansenstierna; SD E2a:34, J. Montin, Z. Brockenius.

⁴¹⁸ AA 11, N. Ström(crona); FU R 2459, G. Höijer et al., J. Ruth, E. Winge et al.; KA EIIIA:24, C. Browallius Andersson, C. E. Skunk; Kam HIA:11, J. Haffenbergh; Kan EIV:25, J. G. Bergensträhle, EIV:34, D. Heike, EIV:46, C. W. Schepperus, H. B. Schröder; Mi M 1053, A. J. Giertha, C. Hiertha, M 1139, J. C. Ramsay; SD E2a:34, P. G. Liungberg, P. Jerlinus.

⁴¹⁹ AA 1, M. och C. G. Valtinson (Adlerstam); FU R 3415, H. D. Granat (citatet), L. Ulmgréen; SD E2a:76, E. Mellerborg; Wi 48, P. J. v. Boltenstern.

⁴²⁰ AA 1, A. v. Axelson, 5, C. H. v. Hertz(enhielm), 11, J. F. Ström; EAS 95, S. Winckler; FU R 3415, N. Strömhielm; KA EIIIA:66, N. Collin; Kam HIA:39, H. C. Lemwijk, H. Löfman; Kan EIV:27, J. S. Braunerhielm; Mi M 1157, C. G. Schnee; Po 268, J. J. Zansen, 281, M. F. Lange; TFA EI:3, I. D. Pihlqvist.

⁴²¹ Po 267, M. W. Peetschius.

⁴²² Bjerre Jensen 1987, s. 107f, 110f, 191; Droste 2006, s. 104, 106f, 114, 263–265; Houston 2014, s. 104f.

⁴²³ Hansson 1991, s. 95–97, 108–110; Würgler 2001, s. 15f; Houston 2014, s. 97–103.

framför tronen eller vid kungens fötter.⁴²⁴ I flera fall betonades dessutom en knäfallande gest inför nådetronen.⁴²⁵ Ett exempel där kroppen och känslorna tar stor plats är prästen Petrus Herlinus ansökan om ett pastorat, där han sade sig knäfalla för andra gången inför kungens ”nåde-thron” och ”nederfallandes, underdån-ödmjukeligen suckandes och bediandes” bad om befordran. Förlitande sig blott på kungens nåd, inte egna meriter, nedföll han inför kungen och suckade ”med ropande hierta och bugande anlete om Eders Kongl: Mtz aldranådigaste nådh”.⁴²⁶ Under 1720-talet användes en liknande repertoar. Supplicerandet omskrevs i rumsliga termer – framträdandet inför kungen och dennes tron respektive nedläggandet av böneskriften vid tronen eller kungens fötter – vilket ofta kombinerades med språkliga uttryck för att man föll på knä eller kastade sig ned framför monarken.⁴²⁷ Tydligare kroppsliga och känslomässiga inslag återfinns i enstaka texter, där beskrivningar av supplikantens tårar intar en central plats. Prästen Carl Ek betonade således i sin supplik till biskopen i Strängnäs att han ”så ofta ropat och bidit hafwer” och nu anhöll om befordran ”med största och bittra tårar”.⁴²⁸ 1760-talets suppliker bjöd på samma rumsliga och kroppsliga metaforik, med fokus på framträdandet och knäfallandet inför kung eller kungatron samt nedläggandet av suppliken vid kungens fötter.⁴²⁹ Ett belysande exempel är konrektorn Jakob Metzger, som skrev att han nedföll ”zu Ihro Königl. Majjtt Füßen” och att de femhundra elever han uppfostrat ”liegen mit mir vor Ihro Majestät Füßen, und seufzen für mich”. Först när han fått ett pastorat var han villig att stiga upp från kungens fötter.⁴³⁰ Det bör dock påpekas att denna seglivade repertoar under hela perioden var tydligt knuten till just den kungliga nåden. Enda undantaget var de studenter som under samma tid, vanligen på latin, beskrev hur de nedföll och bad liksom inför biskopens eller fakultetens altare.⁴³¹ Bortsett från enstaka exempel på det rumsliga inträdets och andragandets enkla språk tycks detta slags metaforik inte ha använts i mötet med andra myndigheter.⁴³²

Det personliggjorda mötet hade ytterligare en aspekt, uttryckt i okulär metaforik. Jay M. Smith har visat att den kungliga blicken, med förmågan att urskilja meriter värda att belöna,

⁴²⁴ AA 5, G. S. Granfäldt, B. Gröön (Grönhjelm), J. Hammel(stjerna), 8, P. Piper, J. Prins, M. Probsting et al.; Li 35, A. Ruth; Mi M 1006, C. J. Brems, M 1139, F. F. Rappe, M 1205, T. E. Wassmann, G. F. Waasman; Po 272, E. D. Colberg; SD E2a:8, J. Modinus.

⁴²⁵ Kam H1a:2, K. Amundsson; Li 139, J. F. Rudolff (von Kolditz); Mi M 1006, C. J. Brems, M 1053, J. F. Eosander; Po 274, F. v. Essen.

⁴²⁶ Li 35, P. Herlinus.

⁴²⁷ AA 5, Hausswolff, R. H. Horn (af Rantzien); EAS 64, G. Stiernbielcke, J. Röhrling; Mi M 1139, A. W. Ramse, J. C. Ramsay, M 1208, H. v. Vestringen; Po 266, J. P. Lappe, B. Lehmann, 274, P. J. v. Eccard, 285, S. Palthenius, M. C. Passovius, 287, v. Rhaden, 290, C. G. v. Sodenstern; Wi 48, Böckling, 49, B. v. Liebeherr, 50, F. Wagner, C. Wankyff, Z. Voigt.

⁴²⁸ SD E2a:34, C. Eek. Se även Po 267, D. Pötter.

⁴²⁹ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm), 11, P. O. Unge; FU R 3415, H. H. v. Saltza; Mi M 1157, C. G. Schnee; Po 266, G. G. Löhr, 267, M. W. Peetschius, 268, J. J. Zansen, 273, J. F. Droysen, 278, D. G. Ike, 293, C. G. v. Wolffradt; Wi 49, A. Gröning.

⁴³⁰ Po 266, J. Metzger.

⁴³¹ FFA Ela:5, A. Björkman; SD E2a:7, C. Malmenius, Olaus NN 1/11 1681.

⁴³² FU R 2459, J. Ruth; KA EIIIa:24, C. P. Zierman; Po 266, N. v. Maschkow; SD E2a:34, P. Jerlinus, A. Åhrman Christiernsson; TFA EI:3, J. Lundgren.

var en metafor av stor betydelse för personer som sökte avancera i fransk statlig tjänst. Den hörde ursprungligen hemma i de personliga relationerna mellan kung och börsadel, men kom att överleva den tilltagande byråkratiseringen under 1600- och 1700-talen.⁴³³ Vid samma tid var det även i de svenska supplikerna vanligt att tala om överhetens nåd i termer av ett beskådande med ord som anse, anseende, avseende, betraktande och skärskådande, alternativt *ansehen*, *Ansehung* och *Betracht*.⁴³⁴ I några fall utvecklades metaforen – framför allt i provinsbors suppliker direkt till kungen, vilka i lägre grad påverkades av myndigheternas uppstramning. Från 1680-talet märks kyrkoherden Abraham Ruth, som framkom med sin supplik ”inn för Eds. Kongl. Majjtz nådige ögon”, samt ett par andra böner om att ansökan och meriterna skulle bli ”mit gnädigsten Augen angesehen”.⁴³⁵ Att bli ansedd med monarkens nådiga ögon kunde framhållas som eftersträvansvärt även under 1720-talet.⁴³⁶ Bogislaw von Liebeherr, som siktade på att bli assessor vid Wismarska tribunalet, bad kungen att kasta ”ein weiteres huldreiches Auge” på hans dittills utförda tjänster, medan prästen Benjamin Lehmann inledde en bifogad nyårsdikt med uppmaningen ”Wirff einen Gnaden Blick, / Auff dieses schlechte Blat, und deinen Knecht zurück”.⁴³⁷ Samma språk levde vidare på 1760-talet, då Anton Gröning bad kungen att ”auf meine Wenigkeit ein allergnädigstes Auge zu werffen” vid tillsättningen av en protonotarietjänst.⁴³⁸ Både här och i beskrivningarna av rumslig och kroppslig uppvaktning fortlevde en repertoar som var förankrad i patriarkala föreställningar. I kraft av den förväntade sig supplikanterna personliga nådebevis, trots att arenans förändringar gjort dessa till en anakronism.

Konkurrens

Kolliderande anspråk

Trots att suppliker representerar en utpräglad vertikal relation var det vanligt att ärendena involverade flera parter på ett horisontellt plan, inte sällan i konflikt med varandra.⁴³⁹ Inom tidigare forskning har olika former av meritokratisk, jämförande och individualistisk konkurrens ofta betraktats som ett rent 1800- och 1900-talsfenomen, i kontrast till den föregående epokens betoning på ömsesidiga förpliktelser.⁴⁴⁰ Ett sådant synsätt riskerar dock att resultera i en ensidig dikotomi mellan modernt och förmodernt om inte andra aspekter av

⁴³³ Smith 1996.

⁴³⁴ AA 5, H. Gutofsky, 8, H. Oldekop, H. Pley, 11, N. Ström(crona), S. Larsån (Sölfverberg); EAS 64, D. J. v. Lode, F. Nothelffer; FU R 2459, J. Ruth, R 3415, L. Ulmgréen; Kan EIV:27, J. G. Burgman; Li 139, J. F. Rudolff (von Kolditz), 145–146, A. Riesner; Mi M 1053, C. Hiertha, M 1157, C. G. Schnee; Po 267, D. Pötter, 268, J. J. Zansen, 293, C. G. v. Wolffradt; SD E2a:8, L. Bellander, E2a:34, A. Åhrman Christiernsson, A. Pijhlström, E2a:76, E. Mellerborg; Wi 48, W. Block.

⁴³⁵ Li 35, A. Ruth (första citatet); Mi M 1177, J. Steffens (andra citatet); Wi 48, D. Berchman v. Boehelen.

⁴³⁶ EAS 64, G. G. Reuter; Wi 50, F. Wagner.

⁴³⁷ Po 266, B. Lehmann (andra citatet); Wi 49, B. v. Liebeherr (första citatet).

⁴³⁸ Wi 49, A. Gröning. Se även Po 266, J. Metzger, 289, C. Schwartzter.

⁴³⁹ Würgeler 2001; Israelsson 2020, s. 150.

⁴⁴⁰ Nina Verheyen, *Die Erfindung der Leistung*, München 2018, s. 99–154; Strunz 2020, s. 322; Luks 2022, s. 24–29.

konkurrensens mångfald vägs in. Även om det saknas fördjupade studier har flera forskare framhållit att den sociala rörligheten under tidigmodern tid gav upphov till just konkurrens och tävlan på alla nivåer av samhället.⁴⁴¹ Erfarenheterna av denna konkurrens och de förväntningar på social rörlighet som var möjliga att hysa när individers anspråk kolliderade är därför viktiga att ta hänsyn till.

Under 1680-talet var konkurrensens arena långt mindre formaliserad än den senare skulle komma att bli. Striden mellan meritokrati och bördshänsyn präglade diskussionen om ämbetstillsättningar och adelskap, och vid prästval beaktades allt från ålder och tjänstetid till skicklighet och personliga svårigheter.⁴⁴² Av ansökningarna om tjänst och befordran framgår det tydligt att människor var medvetna om den konkurrens som rådde om de eftertraktade förmånerna, inte minst i önskemål om att man ”fram för någon annan medh een nådig befordring skulle blifwa i hug kommen”.⁴⁴³ Sådana formuleringar var visserligen ett gängse inslag i genren.⁴⁴⁴ Inte sällan resulterade de dock i mer eller mindre utförliga jämförelser när den egna rätten till företräde skulle hävdas. En repertoar som kom till användning bland civila och militära ämbetsmän kretsade kring personlig förtjänst – att man själv var en trogen och flitigt tjänstgörande undersåte, medan motparten inte uppvisat dessa kvaliteter eller helt enkelt var oförmögen att utföra sin tjänst.⁴⁴⁵ Sådana jämförelser kunde knytas till förväntningar på avancemang, som då arkivarien och länsskreteraren Heinrich Ernst Ehrenfels framhöll sin bedrövelse över att tre gånger, trots lojal och självuppoffrande tjänst, ha blivit förbigången vid tjänstetillsättningar till förmån för oförtjänta personer, samtidigt som han lät denna olycka uppvägas av förvissningen om den egna värdigheten och hoppet om att i kraft därav få njuta en välförtjänt kunglig nåd.⁴⁴⁶ Tid var en annan parameter i konkurrensens repertoar, särskilt uttalad bland de civila ämbetsmännen. I kombination med sina meriter kunde dessa hänvisa till att de var äldst bland gruppen av anställda och därför borde få företräde.⁴⁴⁷ Personligt lidande, fångat i utpräglade eländesskildringar, tycks dock ha betytt minst lika mycket som de mer formella kriterierna. Ett exempel är den kontrastverkan i fråga om ålder, meriter och mödor som tulltjänstemannen Daniel Tullberg målade upp då han förklarade det sorgliga i ”att en som ährl. och wähl hafwer tient, och med största mödo och lifzfahra travalierat till Kongl. Majtzt. dienst, måste nu uthi största ällende och medh tiggerij framhielpa sig, till att conservera sig och dhe sijnas lijf med, och stå och see uppå det een hoop ynglingar som ingen dienst giort, blifwa till wackra tienster promovrade”.⁴⁴⁸ Ännu utförligare var Andreas

⁴⁴¹ Dewald 1993, s. 33–44; Muldrew 2004; Liliequist 2009, s. 134–136; K. Thomas 2009, s. 151–154, 160–174.

⁴⁴² Heldtander 1955, s. 95, 99f, 102–106, 108, 152–169; Englund 1989, s. 153–182; Norrhem 1993, s. 61–64, 66–68; Lindström 2003, s. 31, 41–45, 50, 55f.

⁴⁴³ Kam H1a:2, M. Reiher; Kan EIV:27, H. v. Bremen (citatet); Mi M 1053, G. v. Glan; Wi 48, G. W. Bulow.

⁴⁴⁴ Gothus 1631, fjärde boken, s. 58.

⁴⁴⁵ Kam H1a:2, D. Tullbergh, W. Carlheim; Mi M 1006, C. J. Brems; Po 289, P. Swerin, 293, E. Witte.

⁴⁴⁶ Po 274, H. E. S. Ehrenfels.

⁴⁴⁷ Kam H1a:2, L. Fisk, C. Heijman; Li 35, M. Sigismundi.

⁴⁴⁸ Kam H1a:2, D. Tullbergh. Se även SD E2a:9, E. P. Humbla.

Riesner, som ville bli kyrkoherde men trots sina meriter och uppoffringar fann sig förbigången av unga, omeriterade och inkompetenta personer. En av dessa var till råga på allt superintendentens svåger, vilket Riesner kommenterade med ordspråket ”wer den Bischoff zum Schwager hat, kan baldt Præposit[us] werden”. Själv hade han ”Tag und Nacht, mehr mit Trähnen und Seuffzen nach Gottes und E. K. M. Gnade und Justice, alß mit Brodt gesätiget” medan motparten ”allezeit ein wacker Pastorat und deßen Fructus genoßen”. I Riesners ögon borde dock studenter först och främst förbli diakoner och vänja sig vid sina ämbeten lika länge som han själv gjort, innan de också kunde tilldelas pastorat.⁴⁴⁹

Exemplen visar tydligt att ämbetsmännens konkurrens på intet sätt var formaliserad under 1680-talet och att den repertoar de använde var påfallande heterogen. Ändå bör supplikanterna inte ha varit helt främmande för att hävda sin rätt med hjälp av lagar och förordningar. Maren Bleckmann har visat att konflikter om kränkningar av den egna rangen ofta tog sin utgångspunkt i det omfattande regelverk som utgjordes av de officiella rangordningarna.⁴⁵⁰ I enstaka fall styrktes mycket riktigt den personliga förtjänsten eller rätten till ett ämbete under 1680-talet med hänvisningar till rådande lagstiftning eller kungliga beslut. Vid sidan av meriter, ålder och lidande betonade exempelvis den ovannämnde prästen Riesner att hans tillbakaskjutande stred mot ”Landes Stijl, und der unsrig heutigen Kirchen Ordnung”.⁴⁵¹ När arenan erbjöd möjligheter att anknyta till tydligare regelverk var det alltså möjligt att förstå konkurrensen som ett utkrävande av ens rätt. Dessa inslag i repertoaren var dock ovanliga, och arenan tillät fortfarande högst varierande argument.

1720-talets supplikanter navigerade på en annan arena. I frihetstidens nya lagstiftning ställdes krav på formella meriter vid ämbetsställningar, oavsett om det gällde den civila förvaltningen, krigsmakten eller kyrkan.⁴⁵² Detta avsatte spår i ansökarnas förväntningar på företräde vid befordran. En grupp tjänstlösa civila ämbetsmän framhöll således att de i sin ungdom ägnat sig åt ”studier, ausculterande, och flere till præforensem tienande medel”.⁴⁵³ Ytterligare en som räknade upp sina överlägsna meriter var kaplanen Petrus Jerlinus, som framhöll att få av hans ”vederlijkar, som antingen redan äro hulpne, eller och stå i förslag til pastorater gjort, det iag haf[ve]r gjort”.⁴⁵⁴ Att man stod i ett spänt förhållande till andra personer som också ansåg sig förtjänta blev svårare att förbise, vilket framgår av påpekanden om att man inte sökte ”någons préjudice eller förfång” när man bad om befordran.⁴⁵⁵ Det finns visserligen exempel på en bredare repertoar. Enstaka supplikanter jämförde vilka olyckor man var drabbad av, som då överlicentinspektorn och krigsflykten Peter Follkiern

⁴⁴⁹ Li 145–146, A. Riesner.

⁴⁵⁰ Bleckmann 2004.

⁴⁵¹ Li 35, M. Sigismundi, 145–146, A. Riesner (citatet); SD E2a:9, C. Bergman.

⁴⁵² Wirilander 1964, s. 167f; Carlsson 1973, s. 92; Cavallin 2003, s. 76–78; Lindström 2003, s. 68, 81–86.

⁴⁵³ FU R 2459, G. Höjjer et al.

⁴⁵⁴ SD E2a:34, P. Jerlinus.

⁴⁵⁵ EAS 64, H. Cronhiort; Kam Hla:11, J. Cronquisth (citatet); Mi M 1053, C. Hiertta.

ville ”blifwa i nåder ihugkommen fram för någon annan som så swåre wederwärdigheeter ej äro öfwergångne”.⁴⁵⁶ Även ämbetsmän i Pommern, som inte behövde förhålla sig till de interna reformerna av det svenska befordringsväsendet, kunde åberopa andra parametrar. Överauditören Per Jakob von Eccard jämförde exempelvis sin trohet och sina uppoffringar under det senaste kriget med motpartens val att gå i utländsk tjänst.⁴⁵⁷ I allmänhet är det dock tydligt att rättigheter och rättvisa tog större plats i jämförelserna. Civila, militära och kyrkliga ämbetsmän hävdade sin rätt att få anställning eller bli befordrade framför andra genom hänvisningar till kungliga befallningar, förordningar och lagar.⁴⁵⁸ Den ovannämnda gruppen civila ämbetsmän, som fann sig förbigången av mindre meriterade personer, var mån om att ”hwarjom och enom tildeles det honom med rätta bör och tillkommer” och ansåg det vara ”önskeligit och det allmänna bästa till största förmån, när personernas skickelighet, förtjänst och meriter är högsta ögnemärke och afsickt, ock så åtskillige tjänsters cessioner, som uti brefwet till kongl. hofrätten d 19 feb: 1692 förbiudes, icke till största præjudice för andra tillåtas”.⁴⁵⁹ Det står klart att erfarenheterna av konkurrens och förväntningarna på företräde började omvandlas under påverkan av en mer reglerad arena. Här syns upprinnelsen till den kverulans som enligt tidigare forskning kom att känneteckna det senare 1700-talets suppliker.⁴⁶⁰

Stephan Strunz har i en studie av cv:n och tjänsteansökningar i den preussiska förvaltningen omkring år 1800 visat att de ansökande ofta uppehöll sig vid sina konkurrenters orättvisa försteg och vid jämförelser mellan ålder och karriärposition.⁴⁶¹ Det här stod i samband med en större medvetandeförändring, där tidsbegreppen under 1700-talet blev mer linjära och livsloppet kom att betraktas i abstrakta kronologiska termer snarare än konkreta kroppsliga.⁴⁶² I Sverige var det dock inte cv:t som först gav upphov till sådana erfarenheter av tid. Vi har sett att tjänsteåren kunde användas vid jämförelser redan tidigare, men från 1720-talet tar de temporala aspekterna betydligt större plats. Åldern och tjänstetiden var viktiga inslag i repertoaren då präster hävdade sin förmenta förtur i relation till sina konkurrenter.⁴⁶³ Att åldern kunde vara en känslig fråga framgår av Petrus Gustaf Ljungbergs ansökan om att bli prost. Han framhöll att han trots sina överlägsna meriter hade blivit undanskjuten, bland annat eftersom hans medsökande redan varit 70 år gammal och därför inte kunnat förbigås. Nu var han själv varken ”för vng elr för gamal, ty fast jag är then äldste i contractet, har jag doch intet hint sahl. probstens ålder”. Att han varit sjuklig ville han inte acceptera som orsak

⁴⁵⁶ FU R 2459, P. Follkiern (citatet); KA EIIa:24, C. Browallius Andersson; SD E2a:34, C. Eek.

⁴⁵⁷ Po 274, P. J. v. Eccard. Se även Po 266, J. P. Muchler.

⁴⁵⁸ FU R 2459, P. Follkiern, S. Schenbom; Mi M 1053, L. Glansenstierna; Po 266, A. J. v. Krakevitz, 267, J. G. Ritter.

⁴⁵⁹ FU R 2459, G. Höijer et al.

⁴⁶⁰ Almbjär 2010, s. 66f, 70f; Gaderer 2021, s. 63–90.

⁴⁶¹ Strunz 2023, s. 266–269.

⁴⁶² Bondestam 2020, s. 146–158, 188–194.

⁴⁶³ SD E2a:34, C. Eek, B. Hedelin.

att bli förkastad – andra hade inte blivit ratade för den sakens skull och ”vår tid och helsa står i Herrans hand”. Ljungberg, som erkände att det kunde ”något förtryta, att se then ena, effter then andra blifwa sig föredragen”, var alltså uppenbart otillfreds med stiftsledningens godtyckliga bedömning av ålder.⁴⁶⁴ Från en sådan upptagenhet vid uppnådd ålder och tjänsteår var steget inte långt till ett fokus på den utdragna tid man ”mit großen Schmerzen gewartet” och den rätt man ansåg sig ha framför dem som väntat kortare tid på befordran.⁴⁶⁵ Det här var en repertoar som inte var isolerad till kyrkans sfär.⁴⁶⁶ Den före detta kamreren Sven Schenbom tog sin 26-åriga tjänstetid till hjälp för att hävda sin förtjänst och framhöll att han ”och andre gamble betiente, som om wärket hafft långt bättre kundskap” blivit förbigångna vid tjänstetillsättningar av dem ”som kan skee ett, tu à trij åhr warit i tienst”.⁴⁶⁷ För militärers del gällde sedan 1716 att de skulle befordras med hänsyn till sin anciennitet.⁴⁶⁸ Härigenom kunde överstelöjtnanten Lorens Glansenstierna utnyttja sina tjänsteår som argument i en jämförelse med sin medsökande. Han fann att den senare – utöver att vara en främling – endast tjänat några år och inte ens en tredjedel så länge som honom, medan han själv ”tiänt fädernes landet på 33die åhret” och haft sin fullmakt ända sedan den 17 januari 1711. Trots detta hade yngre officerare flera gånger gått före vid befordringar, varför Glansenstierna bad om sådan upprättelse som hans ”långlige tjänster i anseende till mina wederlijkar det förtiäna”.⁴⁶⁹ I takt med att arenan fick fastare ramar försköts således fokus i erfarenheterna av konkurrensen. Den meritfokuserade repertoaren snävades in, vilket medförde en större betoning på tid och en förväntan som grundade sig på ålder och tjänsteår.

Jämfört med tidigare perioder befann sig 1760-talets supplikanter på en tydligt omdanad arena för inbördes konkurrens. Reglerna för meritvärdering vid tjänstetillsättningar hade länge varit löst formulerade, men i tjänstebetänkandet 1756 stipulerades att kandidaternas skicklighet skulle beräknas utifrån tjänstetid, ett kriterium som härigenom blev utslagsgivande vid jämförelser.⁴⁷⁰ Alla civila och militära ämbetsmän påverkades, och riksdagen blev en särskilt viktig plats där missnöje över andras felaktiga befordringar ventilerades i suppliker.⁴⁷¹ Mycket riktigt fokuserade ämbetsmännen i första hand på jämförelser av tjänsteår och datum för fullmakter, och endast i andra hand på utfört arbete, när de hävdade sitt företräde till befordran eller krävde upprättelse sedan någon med kortare tjänstetid gått före.⁴⁷² Karriärstrategierna behövde nu anpassas till beräkningar av tid. Ryttmästaren Otto Reinhold

⁴⁶⁴ SD E2a:34, P. G. Liungberg.

⁴⁶⁵ Po 265, J. C. Fincke, 267, D. Pötter (citatet).

⁴⁶⁶ FU R 2459, O. Riddercreutz.

⁴⁶⁷ FU R 2459, S. Schenbom.

⁴⁶⁸ Wirilander 1964, s. 167f.

⁴⁶⁹ Mi M 1053, L. Glansenstierna.

⁴⁷⁰ Wirilander 1964, s. 170–172; Carlsson 1973, s. 63–65, 92f; Cavallin 2003, s. 77–82.

⁴⁷¹ Almbjär 2016, s. 97–101, 176.

⁴⁷² EAS 95, S. Heldenhielm, J. B. Virgin; FU R 3415, C. F. Ekestubbe, G. F. Ridderstråle, G. Ehrenmalm, C. Funck; Kam Hla:39, J. P. Karström; Kan EIV:25, P. Bergström, G. Bethén, EIV:46, J. L. v. Scantz; Mi M 1157, N. W. v. Schneidau.

von Steijern beskrev således hur han tvingats ändra sin planerade bana och söka sig till kavalleriet då han ”fant så många äldre för mig så wäl wid artilleriet som fortification att jag ej trodde mig hinna afbida de äldres avancerande”.⁴⁷³ Den tidsliga aspekten befäste sin ställning i repertoaren, vilket samtidigt underlättades av supplikmediets förändringar. Här finns en affinitet med cv:t, som tidigare forskning utpekat som fröet till ett modernt karriärtänkande.⁴⁷⁴ På ett liknande sätt kunde nämligen innovationer inom supplikgenren bana väg för nya erfarenheter av konkurrens. Löjtnanten Carl Magnus Stenfelt använde exempelvis en tabell för att visualisera hur hans rätt till befördran kränkts genom elva personers befördran, trots deras kortare tjänstetid.⁴⁷⁵ I andra fall togs den allt oftare bifogade meritlistan i bruk för att åskådliggöra ancienniteten och understödja de kronologiska jämförelserna.⁴⁷⁶ Erfarenheterna och förväntningarna blev överlag mer fokuserade på tid, vilket hängde samman med arenans regelverk såväl som repertoarens utveckling.

Det nya juridiska ramverket och den arena som riksdagen tillhandahöll ledde också till att konkurrensen mellan ämbetsmän inom civil förvaltning eller krigsmakt alltmer fick karaktären av ett rättsligt utkrävande, understött av explicita hänvisningar till gällande förordningar.⁴⁷⁷ En egen befördringsgång som skett ”på lageligt sätt” kunde ställas mot en motparts ”genwäg”.⁴⁷⁸ Dessutom ledde regleringarna av arenan till att själva ansökningsproceduren hamnade i förgrunden: om ledigkungörelsen nått alla berörda och om de konkurrerande ansökningarna kommit in i tid kunde bli centrala frågor.⁴⁷⁹ Ett exempel på hur den rättsligt färgade repertoaren tog sig uttryck är vice auditören Lars Ulmgrens ansökan, som han inledde med påståendet att det bästa vore om ”förtjenst jemförd med skickelighet” alltid utgjorde bedömningsgrund. Då ”skulle knapt någon enda wåga at beswära riksens höglofl[ig]e ständer med klagomål öfwer liden præjudice wid yppande befördringar”. Så var emellertid inte fallet, och de som tjänade kronan fick söka hjälp hos ständerna ”efter den ordning lagarna medgifwa”. Det som återstod för Ulmgren var att demonstrera sin ”ostridiga rätt till förslag och befördran” och det faktum att gällande regler inte följts. Redogörelsen för de egna meriterna i relation till motpartens interfolierades dock med kommentarer om hans ”oblida öde” och svåra arbete, och frågan om hur han skulle få upprättelse överlämnades i ständernas ”ömaste wård”.⁴⁸⁰ Genrens utrymme för berättelse och krav på ödmjukhet utgjorde här en garant för att repertoaren inte endast blev en utläggning av lagens ord. Förväntningarna

⁴⁷³ Mi M 1176, O. R. v. Steijern.

⁴⁷⁴ Strunz 2020; Luks 2022, s. 19–24, 34f.

⁴⁷⁵ Mi M 1177, C. M. Stenfelt.

⁴⁷⁶ Mi M 1157, N. W. v. Schneidau; Po 281, M. F. Lange.

⁴⁷⁷ FU R 3415, H. H. v. Saltza, N. Strömhielm, C. Funck; Kam Hla:39, P. Bothe; Mi M 1177, C. M. Stenfelt.

⁴⁷⁸ FU R 3415, C. F. Ekestubbe.

⁴⁷⁹ EAS 95, S. Winckler; FU R 3415, E. D. Christiernin; Po 274, J. J. Enander.

⁴⁸⁰ FU R 3415, L. Ulmgréen.

hade förvisso knutits till rättsliga bestämmelser på en formaliserad arena, men supplikens innehållsliga flexibilitet förhindrade ett definitivt brott med äldre mönster.

Något som tydligt kan iakttas under 1760-talet är emellertid en allt större skillnad mellan olika grupperns erfarenheter av konkurrens. För de svenska ämbetsmännen hade den i huvudsak blivit en fråga om tid och lag. Hur man jämförde sig med andra varierade dock beroende på arenans särprägel. För pommerska ämbetsmän gällde inte tjänstebetänkandet, och för denna grupp var tjänstetiden endast ett kriterium bland flera. Det egna företrädet i konkurrensen kunde lika gärna hävdas med hjälp av bestämmelser om provinsbornas förtur till ämbeten eller genom hänvisningar till uppvisad lojalitet under fientlig ockupation.⁴⁸¹ För präster, vars befordringsgång inte heller påverkades av 1756 års förordning, stod också en bredare repertoar till buds. Visserligen betydde formella meriter mycket vid prästvalen, men detta resulterade inte i samma likriktning av erfarenheterna som bland de civila och militära ämbetsmännen.⁴⁸² Georg Gottlob Löhr, som hade försökt bli kyrkoherde i Pommern, framhöll att hans motpart inte endast var mycket yngre, utan dessutom inte hade drabbats av samma bakslag som han själv och inte hade någon familj att försörja.⁴⁸³ Det större manöverutrymmet framgår också i Per Humblas ansökan om kaplanstjänst, där han skrev att ”ehuru mina tjänste år äro ej flere än 10, torde dock min möda och arbete uti ämbetet, väga up emot många andras som lyckan gynnat at räkna flere tjänste år”.⁴⁸⁴ Erfarenheterna av konkurrens och möjligheterna att förvänta sig företräde framför andra förändrades alltså i olika takt beroende på arenans institutionella utformning.

Uppmuntrande tävlan

Hittills har fokus legat på en konkurrens som var oönskad i supplikanternas ögon. Att fler än man själv kämpade om kronans resurser kunde emellertid också erfaras i mer positiva termer och ligga till grund för förväntningar på avancemang. Utrymmet var dock litet. Ett begär att avancera förknippades med ungdomlig omognad samtidigt som ambition och egennyttia betraktades med skepsis.⁴⁸⁵ För samhällets överskikt, i synnerhet krigarna, kunde det dock vara acceptabelt att visa sig ambitiös och äregirig.⁴⁸⁶ Äran, förknippad med krigisk manlighet, kom redan i 1600-talets Sverige att idealiseras och mobiliseras i rikets tjänst.⁴⁸⁷ Det är också i militärers suppliker om adelskap man under 1680-talet finner en repertoar där kungens nåd mot jämbördiga personer beskrevs som en uppmuntran eller sades ha ingjutit mod och

⁴⁸¹ Po 273, J. F. Droysen, 274, J. J. Enander, 278, D. G. Ike, 289, C. Schwartzter.

⁴⁸² Lindström 2003, s. 95, 102–105.

⁴⁸³ Po 266, G. G. Löhr.

⁴⁸⁴ SD E2a:76, P. Humbla. Se även SD E2a:76, C. G. Setterquist.

⁴⁸⁵ Schulze 1986, s. 596–602; Mascuch 1995, s. 60f; Runefelt 2001, s. 43–59, 61–89; 2005, s. 19–45; K. Thomas 2009, s. 18; King 2013, s. 12–118.

⁴⁸⁶ Delblanc 1961; Dewald 1993, s. 15–44.

⁴⁸⁷ Liliequist 2009, s. 128–130.

förtröstan.⁴⁸⁸ Exempelvis framhöll ryttmästaren Johan Hammel att eftersom monarken ”af hög kongl. nåde och mildheet, sina trogne undersåtares oförtrutne tienster altid så högt låter sig behaga, att han dhem med stoor beneficiers utdelande recompensera plägar, hwar igenom andra till dygd och manligheet exciterade warda”, hade han nu själv fördristat sig att anhålla om adelskap.⁴⁸⁹ Om man hyste förväntningar om att bli adlad kunde således andras framgångar betraktas som sporrande och hoppingivande exempel. Snarare än direkt konkurrens handlade det om förväntningar på överhetens nåd – en repertoar förankrad i supplikgenrems panegyriska tilltal – som styrktes när personer i ens närhet fick adelskap.

Denna repertoar, centrerad kring nåd och förtjänst, kom dock att förändras med tiden. På 1720-talet hade den svenska stormakten gått i graven och för många ämbetsmän blev utkomstmöjligheterna färre på grund av demobiliseringen. Kampen blev hård om den kompensation som makthavarna kunde erbjuda, vilken i huvudsak bestod i nobilisering, karaktärsbefordran eller ekonomiskt understöd i väntan på ny tjänst.⁴⁹⁰ Å ena sidan kunde ämbetsmäns förväntningar fortfarande baseras på att deras jämlingar i fråga om meriter blivit benådade med adelskap, tjänst eller högre rang.⁴⁹¹ Gustaf Reuter ville exempelvis bli tilldelad samma karaktär ”wie andern Regements Officirern von meiner Egalité, allergnädigst wiederfahren”.⁴⁹² Å andra sidan kombinerades detta tema inte sällan med en mer eller mindre explicit klagan över att man själv blivit lidande genom lång väntan eller att mindre förtjänta gått före.⁴⁹³ I centrum för erfarenheterna stod en grupp jämbördiga, konkurrerande ämbetsmän – ”wederlijkor och cammeratter” – snarare än den enskildes relation till en nådig överhet.⁴⁹⁴ I stället för att fungera som uppmuntran framställdes nåden som en bristvara, vilket sannolikt speglar en förändrad arena med inskränkta framtidsutsikter. Betoningen av jämlikhet antyder samtidigt påverkan från framväxande egalitära och naturrättsliga idéer, i kontrast till den ensidiga undersåtlighet som propagerats under enväldet.⁴⁹⁵

Som vi sett blev konflikter i form av prejudisären den än mer närvarande i och med de nya direktiven för meritbedömning, vilket ställde 1760-talets supplikanter inför en förändrad arena. I de enstaka fall då andras framgångar var en källa till positiva förväntningar snarare än harm handlade det antingen om anspråk på en rättighet som andra fått del av eller om försök att undgå gängse befordringspraxis och meritkrav genom att hänvisa till prejudikat.⁴⁹⁶ I takt

⁴⁸⁸ AA 8, P. Piper, 11, S. Larsån (Sölfverberg); Mi M 1177, J. Steffens, M 1205, T. E. Wassmann.

⁴⁸⁹ AA 5, J. Hammel(stjerna). Se även AA 5, B. Gröön (Grönhjelm).

⁴⁹⁰ Wirilander 1964, s. 185f, 202–205, 219–222; Karonen 2008, s. 205–211; Almbjär 2016, s. 179f.

⁴⁹¹ AA 1, M. Anderssen, 5, R. H. Horn (af Rantzien); EAS 64, H. Cronhiort, J. Röhrlingh, N. Rehn; FU R 2459, J. Ruth, R 2523, C. S. Frisius; Kan EIV:34, D. Heike; Mi M 1053, A. J. Giertta; Po 285, S. Palthenius, 287, v. Rhaden.

⁴⁹² EAS 64, G. G. Reuter.

⁴⁹³ AA 11, M. G. Sparreman, M. G. Arbien (Stiernsparre), E. v. Thielen; Kan EIV:25, G. Benzelstierna; Mi 1139, A. W. Ramse.

⁴⁹⁴ FU R 2459, P. Peterssohn och W. Wangelius.

⁴⁹⁵ Nordin 2000, s. 328–428; Cavallin 2003, s. 149–191.

⁴⁹⁶ AA 1, A. v. Axelson; Kan EIV:27, P. Bring, EIV:34, J. G. v. Heland; Mi M 1177, E. J. Uneutz och A. Steuman; Po 268, J. J. Zansen; SD E2a:76, E. Mellerborg.

med att konkurrensen alltmer började förstås i legala termer och ett rättighetstänkande vann isteg försköts strävan efter överhetens nåd ytterligare i bakgrunden. Det fanns dock undantag. Ansökningarna om adelskap var en del av arenan som inte berördes direkt av de nya regleringarna av befodringsväsendet. Här framträdde följaktligen ett annat slags erfarenhet, som låg närmare 1680-talets förväntningar på kunglig gunst. Majoren Carl Hindrich von Hertz fann sig förvisso tillbakasatt i karriären jämfört med sina ”kammerader af like år och förtjenster”, men han framhöll också den uppmuntran och djärvhet han erfarit tack vare kungens uråldriga, nådiga och rättvisa vana att ”med adeligit stånd och skjöldemärke belöna them, som med trohet och nit, tjent konung och fädernesland”.⁴⁹⁷

Repertoaren var emellertid inte endast ett eko från förr. Som tidigare forskning visat började egennyttan och ambitionen stegvis uppvärderas under tidigmodern tid och förstås som potentiellt allmännyttiga drivkrafter.⁴⁹⁸ I Sverige kom upplysningstänkandet att innebära ett uppsving för diskussionerna om hur äregirigheten i form av en lidelsefull patriotism kunde utnyttjas och belönas i rikets tjänst.⁴⁹⁹ Uttryck för detta återfinns i grosshandlaren Johan Fredrik Ströms ansökan om adelskap. På grund av ”flere, åt många wederfarne kongl. nådeteckn” var han försäkrad om kungens villighet att uppmuntra de patrioter som nitiskt och ivrigt arbetade för fäderneslandets bästa. Själv ansåg sig Ström förtjänt av denna kungliga nåd, bland annat eftersom han strävat efter att vara ”en af de första ibland de nitiske medborgares antal” som lagt stora resurser på allmännyttiga ändamål.⁵⁰⁰ Samma repertoar användes av kammarrevisionsrådet Ernst Wahlgren, också en aspirant på adelskap, som var intagen av kungens ”lysande wedermälen af et nådigt wälbehag” mot dem som flitigt tjänade fäderneslandet. En sådan nåd kunde enligt Wahlgren ”ej annat än upmuntra hwar och en till ifrigaste täflan”.⁵⁰¹ Monarkens rätt att utdela adelskap gav alltså upphov till en specifik erfarenhet av konkurrens, som på grund av arenans särskilda förutsättningar skilde sig från den gängse, mer negativa, inom ramen för ämbetsmannakarriären. Här fanns utrymme för uppmuntrande jämförelser och positiva förväntningar på nådebevis.

⁴⁹⁷ AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm).

⁴⁹⁸ Schulze 1986; King 2013, s. 94–167.

⁴⁹⁹ Delblanc 1965, s. 43–45, 60–73, 109–116.

⁵⁰⁰ AA 11, J. F. Ström.

⁵⁰¹ AA 11, E. Wahlgren (Wahlstjerna).

Drömmarnas kontexter – slutsatser och jämförande diskussion

Den ovanstående undersökningen har genomförts med syftet att studera den uppåtgående sociala rörlighetens drivkrafter i det svenska Östersjöområdets ståndssamhälle. Analysen har riktats in på formeringen av de erfarenheter och förväntningar som låg till grund för människors strävan att nå en högre social position från sen stormaktstid till frihetstidens slutskede. Social rörlighet var under hela denna period ett paradoxalt inslag i samhället. Elitens syn på fenomenet var huvudsakligen negativ, samtidigt som de faktiska möjligheterna att göra karriär minskade efter stormaktsväldets kollaps och stramades åt genom en ökad byråkratisering av befordringsväsendet. Likväl fortsatte människor att sträva efter socialt avancemang, inte minst genom att skriva suppliker där de bad sin överhet om tjänst, befordran, stipendier eller adelskap. Studiens övergripande frågeställning gällde huruvida förväntningarna på social rörlighet i den svenska statens tjänst förändrades under denna dynamiska tid och, i så fall, på vilket sätt och varför de omvandlades. Tre underfrågor har väglett den empiriska analysen: för det första vilka målsättningar de människor hade som strävade efter social rörlighet i den svenska statens tjänst mellan 1680 och 1770, för det andra hur dessa personer erfor sin (potentiellt) socialt rörliga tillvaro och för det tredje hur deras erfarenheter av och förväntningar på social rörlighet möjliggjordes och begränsades av kulturella föreställningar, institutionella förhållanden och litterära former. I det följande görs en teoretiskt informerad genomgång av slutsatserna i dialog med tidigare forskning. Därefter diskuteras undersökningens nya bidrag till det bredare forskningsläget om den sociala rörlighetens praktiker i det tidigmoderna Sverige, varpå studien och resultaten infogas i ett internationellt sammanhang och används för att ringa in behovet av ytterligare forskningsinsatser innan blicken avslutningsvis riktas mot vår egen tid.

Kontinuitet och brott i erfarenhetsprocessen

Studiens teoretiska kärna har varit begreppet erfarenhet, som bör förstås som en social, meningsskapande process. Med hjälp av de operationaliserade begreppen förväntan, erfarenhetsarena och kulturell repertoar har det varit möjligt att undersöka hur människors erfarenheter av en socialt rörlig tillvaro och deras förväntningar på framtida mobilitet tog form inom ramen för supplikväsendet från 1680-talet till 1760-talet. I det följande avsnittet kommer först kontinuiteterna och sedan de avgörande brotten att diskuteras, varefter det analytiska ramverket utvärderas.

Kontinuiteterna

Först och främst har studien visat att kontinuiteterna var betydande inom ramen för undersökningsperioden, vilket behöver förklaras med hänsyn till såväl den institutionella

arena där erfarenheterna och förväntningarna kanaliseras som den språkliga repertoar de formulerades i. De socialt rörliga individernas målsättningar går att dela in i tre huvudsakliga områden: försörjning, tjänst och personligt avancemang. Det förstnämnda temat är ett genomgående drag i supplikerna och uppvisar en tydlig påverkan från tidigmoderna föreställningar om hushållets funktion. Som flera forskare visat kunde det patriarkala idealet om självförsörjande hushåll under manlig ledning och bilden av den världsliga makten som en överordnad husbonde användas för att legitimera moraliska krav på understöd då man ansåg sig drabbad av oförskyld fattigdom.⁵⁰² Dessa idéer om hushållet i kombination med arenans själva struktur – bland annat i form av ett stipendieväsende – låg till grund för en repertoar där studenter betonade sin brist på hjälp från föräldrarna. Även ämbetsmäns strävan att försörja sin nödställda och bedrövade familj utgjorde ett stående inslag. Supplikgenren, präglad som den var av ett ojämlikt tilltal i kombination med anspråk på ömsesidiga förpliktelser, underbyggde stabiliteten hos denna försörjningsbetonade repertoar. Som Kristiina Savin påpekat ingick kontrasten mellan den egna nöden och överhetens nåd i det retoriska mönstret, varur böner om hjälp i sin tur kunde härledas.⁵⁰³ Just en sådan drastisk polaritet mellan hotande ruin och eftertraktad hjälp är ett återkommande element i supplikerna som studerats. I några fall är det dock tydligt att förväntningarna påverkades av supplikanternas individuella situation. Somliga fann sig pressade av tilltagande ålder och kroppslig oförmåga, och lät därför repertoaren om försörjning knyta an till det egna livsloppets kronologi och behovet att säkra sin utkomst när ålderdomen var i antågande.

Utöver att finna en försörjning var supplikanterna inriktade på att tjäna sin överhet. Här knöt de an till ett annat tidigmodernt idékomplex: det ursprungligen adliga idealet om att manligt tjäna det allmänna i krig och fred.⁵⁰⁴ Supplikanterna betonade sin ivriga strävan att dygdigt tjäna och uppföra sig för kung och fädernesland. Inom ramen för denna repertoar anslöt de sig också till den centrala tankegång under perioden som ställde den goda allmännyttan mot den skadliga egennyttan.⁵⁰⁵ Förväntningarna influerades således av de föreställningar som var i omlopp vid tiden, men detta ger inte hela bilden. Arenans struktur var också en faktor i spelet. Som flera forskare uppmärksammat var inlämnandet av skriftliga ansökningar en central del då man skulle göra karriär i statens tjänst under den avhandlade tidsperioden.⁵⁰⁶ Den rörlighet som arenan kanaliserade var understödd av staten, vilket lade grunden för den rikliga förekomsten av ett offentligt tjänsteideal. Att det frihetstida

⁵⁰² Safley 2005, s. 127–176; H. Gustafsson 2007, s. 93–95; Ling 2016, s. 70–85; Israelsson 2019; Nilsson Hammar & Norrhem 2022.

⁵⁰³ Savin 2020, s. 379–385.

⁵⁰⁴ L. Gustafsson 1978, s. 109–127; Englund 1989, s. 29f, 83–88, 153–182; Smith 1996, s. 11–56; Liliequist 2009, s. 128–132, 134f.

⁵⁰⁵ Schulze 1986, s. 596–602; Runefelt 2001, s. 43–59, 61–89; 2005, s. 19–45.

⁵⁰⁶ Ilsøe 1978, s. 23–26, 46–62; Bjerre Jensen 1987, s. 104–124, 190–192; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015; Orrje 2015, s. 80–97; Kriisa 2018, s. 216–219, 232–240.

statsskicket innebar en omvandling av arenan betydde i detta avseende föga. Även om riket inte längre styrdes av en enväldig kung och riksdagen i allt högre grad blev maktens verkliga centrum fortlevde den hierarkiska grundprincipen och idealet att tjäna fäderneslandet. Här ligger mina resultat i linje med vad Jacob Orrje visat i fråga om tjänsteansökningar till Bergskollegium, som utgjorde en mindre del av det tidiga 1700-talets statliga förvaltning.⁵⁰⁷ Repertoaren knuten till tjänst var alltså livskraftig och fortsatte att sätta sin prägel på förväntningarna. Det gjordes dock vissa anpassningar till individuella förutsättningar. Rumslig förankring spelade större roll för invånare i rikets provinser, vilka behövde inskräpa sin personliga koppling till kronan och sin bestående trohet mot Sverige. Den varaktiga tjänstvilligheten, kodifierad i genren, kunde dessutom knytas till en fortsatt ihärdighet på äldre dagar, trots tilltagande kroppslig svaghet, eller en generationsöverskridande tjänstiver, som var särskilt relevant för aspiranter på ärftligt adelskap.

Slutligen kan det konstateras att supplikanterna under hela perioden hyste förväntningar på individuella framsteg och ett bättre liv för sig själva. Den individualism som enligt flera forskare kom att ta allt större plats i det tidigmoderna samhället avspeglas alltså i den repertoar som många av supplikanterna utnyttjade.⁵⁰⁸ Åtskilliga framhävde sin strävan efter avancemang och bättre villkor – ibland beskrivet i termer av fortuna eller lycka. Utrymmet för detta slags förväntningar var emellertid begränsat. Som redan nämnts ansågs egennyttigt handlande vara skadligt. Äregirighet och aktiv strävan efter en högre position kunde idealiseras inom eliten, men majoriteten av befolkningen skulle helst vara förnöjd med sin plats på jorden.⁵⁰⁹ Det står dock klart att statens tjänare kunde utnyttja den samtida repertoarens idéer om ett aktivt förhållningssätt till lyckan och de gynnsamma tillfällena. På samma sätt som för aspiranterna på lärlingskap i Karin Sennefelts studie av hantverksskrån i stormaktstidens Stockholm fanns här ett möjlighetsfönster – ett tämligen brett sådant – där människor kunde ge uttryck för och försöka uppfylla sina drömmar, så länge de också framhöll sin oegennyttighet och underordning.⁵¹⁰ Supplikerna speglar således den sociala rörlighetens paradox. Som flera forskare betonat kunde genren kanalisera egoistisk strävan, men blott i mildrad form, anpassad till rådande ideal.⁵¹¹

Ansökarnas erfarenheter av det förflutna formades liksom deras förväntningar på framtiden i relation till arenan såväl som den tillgängliga kulturella repertoaren. Som tidigare forskning visat gjorde ett meritokratiskt tänkande sitt intåg både i Sverige och andra länder

⁵⁰⁷ Orrje 2015, s. 80–97.

⁵⁰⁸ Englund 1989, s. 153–182; Smith 1996, s. 191–261; K. Thomas 2009, s. 29–43.

⁵⁰⁹ Delblanc 1961; 1965, s. 12–14, 60–73, 109–116; Johannesson 1997, s. 312f; Bringéus 2004, s. 58; Hellerstedt 2009, s. 113–153; Nilsson [Hammar] 2012, s. 113–116, 129f; Lindberg 2018, s. 185f.

⁵¹⁰ Sennefelt 2020.

⁵¹¹ Bleckmann 2004; Droste 2006, s. 102, 117f, 133f, 138f; Koskinen 2009; Almbjär 2010, s. 66f, 70f; Gaderer 2021, s. 63–90.

under tidigmodern tid.⁵¹² Under hela perioden var mycket riktigt redogörelser för utförda tjänster ett stående inslag i supplikerna, och strävan att meritera sig sedan tidig ålder knöts uttryckligen till förväntningar på fortsatt avancemang – ett begynnande karriärtänkande. Repertoaren hade dock en anmärkningsvärd förmåga att neutralisera konflikten mellan börd och förtjänst, som var en samtida stridsfråga. Ämbetsmän, och i synnerhet adelskapssökande, stödde sin strävan på släktingars förtjänster. Hur meriterna erfors var ändå inte enbart en följd av de idéer som fanns i cirkulation. Arenans strukturella realiteter gjorde sig också påmind, i synnerhet när det gällde meritredogörelsernas rumsliga aspekter. Supplikkanalen utnyttjades av undersåtar i olika delar av det svenska konglomeratet, vilkas erfarenheter skilde sig åt beroende på geografin. Provinsernas invånare behövde tydligare visa att de i sina tidigare värv ständigt tjänat och varit trogna mot den svenska kronan. Samtidigt kunde lokal förankring och lokalkännedom vara värdefulla egenskaper som stärkte förväntningarna på tjänst eller befordran, i vissa fall tack vare ett lagstadgat företräde till ämbeten i hemområdet. Livsloppet och karriären kunde annars omtalas i termer av ett växelspel mellan lycka och olycka samt lägliga tillfällen som borde gripas i tid. Denna repertoar var åtminstone fram till 1700-talets början förankrad i den protestantiska världsbilden och kom enligt tidigare forskning till flitigt bruk i elitens självbiografier.⁵¹³ På ett liknande sätt användes idéer om en instabil lycka för att strukturera supplikanternas biografiska redogörelser. Att dessa erfarenheter gjorde sig gällande ännu på 1760-talet, då det tillhörande kosmologiska paradigmet hade spelat ut sin roll, kan bero på en eftersläpning i supplikerna, som inte tillhörde den lärda diskussionen, men sannolikt framför allt på att begreppen hade införlivats med supplikgenrens retorik, som borgade för repertoarens stabilitet över tid.

Erfarenheterna av överhetens nåd var också förhållandevis statiska. De var starkt präglade av en religiöst laddad känslerepertoar: vissheten om nåden förbands med hopp, förtröstan och glädje. Som flera forskare framhåvt fanns en stark koppling till tidens patriarkala ideologi, som hade inkorporerats i supplikgenren.⁵¹⁴ Livskraften i denna repertoar, med uttryck för långvariga, ömsesidiga relationer mellan tjänare och överhet samt en oro för att befinna sig för långt bort och bli glömd, bidrog till kontinuitet i erfarenheterna trots det politiska regimskiftet omkring 1720 och den tilltagande byråkratiseringen. Som tidigare forskning givit exempel på kunde nådens sken behållas i retoriken även om det inte motsvarade de administrativa procedurerna.⁵¹⁵ Erfarenheterna av själva valet att lämna in en ansökan färgades också av både föreställningarna och genren. Som Harald Gustafsson påpekat var supliken en texttyp som möjliggjorde ritualiserade möten och ömsesidigt utbyte

⁵¹² Englund 1989, s. 153–182; Smith 1996; K. Thomas 2009, s. 30f.

⁵¹³ Walsham 1999, s. 9f; Bringéus 2004, s. 53–69; Hellerstedt 2009, s. 44, 62f, 113–153; Savin 2011, s. 47–49, 59–93.

⁵¹⁴ Hansson 1988, s. 36; H. Gustafsson 2007, s. 88, 93–96; Würigler 2016; Israelsson 2019; Savin 2020, s. 380–383.

⁵¹⁵ Smith 1996, s. 125–261; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015.

mellan undersåtar och överhet i ett hierarkiskt samhälle.⁵¹⁶ Det inledande, vanskliga beslutet att supplicera beskrevs som att fatta mod, att våga, i förtröstan på överhetens nåd, vilket låg i linje med det patriarkala tänkandet såväl som tidens lutherska världsbild.⁵¹⁷ Supplikgenren gav stadga åt denna repertoar då den förankrades i formelartade uttryck som behöll sin ställning över tid. Eftersom suppliken präglades av den muntliga audiensens och den religiösa börens former kom mötet dessutom att erfaras i konkreta rumsliga, kroppsliga och känslomässiga termer. Åtminstone i böneskrifter riktade till kungen låg de underdåniga, tårfulla gesterna inför tronen och monarkens nådiga blick till grund för förväntningarna på överhetens välvilja.

Brotten

Det finns alltså åtskilliga exempel på erfarenheternas och förväntningarnas kontinuitet, men de genomgick också viktiga förändringar mellan 1680-talet och 1760-talet. Särskilt tydligt märks detta i ämbetsmännens erfarenheter av de egna ansträngningarna och konkurrensen med andra. I 1720- och 1760-talens ansökningar framträder en allt större upptagenhet av de egna meriterna – att man var så förtjänt som krävdes – till följd av den formalisering av befordringsväsendet som genomfördes i form av skärpta regler för meritbedömning. Vid jämförelser med konkurrenter kom samtidigt allt större fokus att läggas på lagstadgade rättigheter och formella meriter – framför allt antalet tjänsteår. Arenans omvandling samspelade dessutom med vissa förändringar i den annars stabila supplikgenren. Under 1700-talet bifogades allt oftare meritförteckningar, som gjorde livet till en utpräglad kronologi, underlättade jämförelser med konkurrenter och låg till grund för utkrävandet av den egna rätten. Förändringarna av arenan och i viss mån repertoaren fick på så vis tydliga konsekvenser för erfarenheterna, som alltmer inriktades på hur man gjort sig förtjänt och vilka försteg man hade framför andra i tidsliga termer. Detta samband mellan abstrakta normer och ett ökat fokus på livsloppets kronologi har också uppmärksamats i tidigare forskning.⁵¹⁸ Utvecklingen påverkade dock inte alla i samma grad. Prästers befordran blev aldrig lika strängt reglerad, vilket gjorde att en bredare konkurrensrepertoar i kombination med en ambivalent, delvis blygsam inställning till de egna meriternas värde kunde fortleva långt in på 1700-talet. De nya förordningarna om meritvärdering gällde inte heller Svenska Pommern, där födelseort och uppvisad lojalitet i stället kunde bli viktiga jämförelsepunkter och ligga till grund för förväntningarna. Dessutom samverkade arenans nya utseende med förskjutningar i den tillgängliga repertoaren. I början av perioden hade yngre ansökare i brist på meriter kunnat åberopa en medfödd talang. Just urskiljandet och understödandet av begåvningar var

⁵¹⁶ H. Gustafsson 2007, s. 81, 89.

⁵¹⁷ Hellerstedt 2009, s. 44, 62f, 137f, 145–149; Savin 2011, s. 43–49, 350–352, 356–361.

⁵¹⁸ Bondestam 2020, s. 146–158, 188–194; Strunz 2020; 2023.

nämmligen en viktig motor för social rörlighet inom utbildningsväsendet.⁵¹⁹ Hänvisningarna till talang blev dock färre under 1700-talet. Här anses konsekvenserna av att temperamentsläran och dess syn på begåvning tappade mark under samma tid, vilket hängde samman med uppkomsten av nya, formaliserade bedömningspraktiker.⁵²⁰ En annan förändring var att de eländesskildringar och det känslofyllda klagande som präglade erfarenheterna och förväntningarna ännu under 1720-talet försvann i slutet av perioden. Detta kan delvis förstås som en följd av det reglerade befordringsväsendet, men behöver också relateras till samtida förändringar i religiösa tänkesätt. Den äldre lutherdomens fokus på det lidande subjektet gav under 1700-talet vika för pietistiska och sekulära influenser, vilket återspeglades i supplikanternas förståelse av personliga motgångar.⁵²¹ Samtidigt behövde repertoaren förankras i arenans realiteter. En del av 1680- och 1720-talens lidande supplikanter hade drabbats av krig och behövt fly från rikets provinser – en rumslig erfarenhet av främlingskap som inte alls framträdde på samma sätt under det utrikespolitiskt mer stabila 1760-talet.

Erfarenheterna av överhetens välvilja uppvisar också betydande påverkan från arenans och repertoarens omvandlingar. Nåden började under 1720- och 1760-talen att kopplas bort från den patriarkalt och religiöst färgade repertoar som den länge varit inskriven i. Hänvisningar till överhetens faderliga omsorg, oinskränkta makt och gudomliga ursprung blev alltmer sällsynta. Detta behöver ses mot bakgrund av det politiska skifte som ägde rum då det karolinska enväldet övergick i frihetstidens rudimentära parlamentarism. Samtidigt fick den gudomliga nåden en mer tillbakaskjutet roll i lutherdomen, och naturrätts- och medborgarskapstänkande gjorde sitt intåg i samhället och började tränga undan den äldre patriarkalismen och teokratin.⁵²² Ett tydligt uttryck för omsvängningen var att de personliga band i form av löften och nådebevis som supplikanterna tidigare knutit sina förväntningar till blev allt ovanligare under 1760-talet. Begreppen patron och klient, 1600-talets modeord, tycks också ha devalverats. Repertoaren förändrades här i samspel med arenan, då en formaliserad meritbedömning gjorde inspel av detta slag mindre relevanta.

Supplikanternas målsättningar påverkades också av idéklimatets förändringar, om än i något lägre grad. En märkbar skillnad är dock att förväntningarna på att tjäna överheten under 1720- och framför allt 1760-talet kunde infogas i en repertoar som betonade den nyttige och lidelsefullt patriotiske medborgarens strävan – inte blott den trogne undersåtens. Detta gick hand i hand med positiva känslouttryck: tjänstivern förbands med lustfylld längtan och begär. Förutom att ligga i linje med medborgaridealet i det frihetstida samhället speglade detta den uppvärdering av ambitionen och andra samhällsnyttiga passioner som enligt tidigare

⁵¹⁹ Edlund 1947, s. 86–191, 203–252; 1956; La Vopa 1988, s. 140–145, 207–215; Bertilsson 2017, s. 41–45, 117–123; Hellerstedt 2019.

⁵²⁰ Lundahl 2006, s. 146–167; Bondestam 2020, s. 235–247.

⁵²¹ Savin 2011, s. 229–236.

⁵²² Nordin 2000, s. 328–428; Savin 2011, s. 92f, 234–236.

forskning kännetecknade upplysningstänkandet.⁵²³ En parallell finns i de erfarenheter av en positiv, sporrande tävlan som kunde uttryckas i ansökningar om adelskap. Under 1680-talet stod idealet om en krigisk manlighet i fokus då supplikanter beskrev hur de uppmuntrats av kungens frikostiga belöningar åt andra. I takt med förändrade manlighetsideal försvann dock hänvisningarna till en strävan efter ära, dygd och manlighet från såväl skildringarna av konkurrensen som förväntningarna på egna framsteg. Under 1720-talet tycks en hårdnad kamp om resurser ha minskat utrymmet för de positiva erfarenheterna av konkurrens, men på 1760-talet märks en uppvärdering av medborgarnas ivriga tävlan om kungliga nådetecken. En större individualism som motvikt mot den nådiga överhetens betydelse märks dessutom i supplikanternas förväntningar på personliga framsteg, där sökandet efter lycka och fortkomst blev vanligare teman under 1700-talet. Här förekom emellertid skillnader beroende på individuell situation. Tidigare forskning har identifierat ungdomstiden som en period då avancemang kunde ges en mer positiv innebörd.⁵²⁴ Även självförbättringens repertoar knöts i första hand till yngre supplikanter, som tillkännagav sin lust eller sitt begär att avancera. Den uttalade viljan att röra sig uppåt tillhörde en avgränsad fas och sågs inte gärna som förenlig med hög ålder.

Social rörlighet i erfarenhetshistorisk belysning

Uppgiften att skapa en fördjupad förståelse för den sociala rörlighetens drivkrafter och hur de formades i relation till kulturella föreställningar, institutionella förhållanden och litterära former i 1600- och 1700-talens Sverige har underlättats av det erfarenhetshistoriska perspektivet. Genom att begreppet erfarenhet definierats analytiskt i termer av en social process har det kunnat användas för att studera såväl hur människor kom att förstå sin sociala rörlighet som hur deras handlingsutrymme möjliggjordes och begränsades i den sociala, kulturella och mediala situation där de sökte främja sina intressen. Erfarenheten som mångbottnad, intersubjektiv process – där det institutionella sammanhanget kan förstås som en erfarenhetsarena och den genre- och idémässiga kontexten som en kulturell repertoar – öppnar för en mer holistisk bild av den sociala rörlighetens mänskliga drivkrafter: de förväntningar på framtiden som vägleder människors agerande. I de tidigmoderna supplikerna sammanstrålar dessa aspekter.

Om någon lärdom särskilt ska framhållas är det vikten av kontextualisering. Varje supplik härrör från en unik social och kulturell situation. Supplikanterna hade olika bakgrund och samhällsställning, skilda målsättningar och verksamhetsfält, befann sig i olika faser av ett livslopp och var bosatta i skilda delar av det svenska Östersjöområdet. När den politiska och

⁵²³ Delblanc 1965, s. 43–45, 60–73, 109–116; King 2013, s. 94–167.

⁵²⁴ Orrje 2015, s. 92f; Bertilsson 2017, s. 117–123; Hellerstedt 2019, s. 84–86; Sennefelt 2020.

idémässiga kontexten vävs in blir den metodologiska situationen än mer komplex. Erfarenhetshistorien utmanar sin användare, uppmanar till breda perspektiv och detaljerad fördjupning. I värsta fall blir den gränslös. Källmaterialets styrkor och svagheter är en central del i ekvationen och det måste framhållas att den kontextualiserande analysen inte kunnat bedrivas in absurdum. Efterforskningar i jakt på de enskilda supplikanternas biografier har prioriterats bort till förmån för en större kronologisk och tematisk spännvidd och potentiellt intressantare slutsatser om förväntningarnas variationer och deras förändring över tid. För att bli verkligt produktiv behöver erfarenhetshistorien med andra ord förankras i en utarbetad metodologi och selektiv källhantering. Den behöver anpassas till de historiska spår vi har att tillgå, ofta ofullständiga och starkt formelartade. Någon mirakelkur för att tränga in i den tidigmoderna människans subjektiva livsvärld är erfarenhetshistorien inte, men den har potentialen att integrera tidigare förbisedda drivkrafter av samhällelig betydelse. Som teoretiskt perspektiv är den ingen färdig modell, utan ett sätt att förstå historisk förändring – och människans roll i denna – som först får sin mening och produktiva kraft i samspel med empiri och kontext.

En ny historia om social rörlighet

Studiet av social rörlighet har djupa rötter i svensk historiografi och skulle kunna liknas vid ett lackmuspapper. En våg av kvantitativt upplagda socialhistoriska studier har sedan länge slagit fast att det tidigmoderna ståndssamhället inte var någon monolit utan präglades av relativt stor social dynamik.⁵²⁵ Denna insikt har fungerat som en viktig bakgrund för min studie, vars syfte varit att förstå och förklara människors bakomliggande drivkrafter när de strävade efter socialt avancemang. Historievetenskapens kulturella omsvängning har i högre grad vänt forskarnas intresse mot hur social rörlighet föreställdes och praktiserades i vardagslivet. Resultat härifrån har utgjort en fond mot vilken denna undersökning företagits, då idéer och praktiker utgör det råmaterial som formar människors erfarenheter och förväntningar.

Kulturhistorien är emellertid inte längre den självklara samlingspunkt den en gång uppfattades vara. Försök har gjorts att undfly beteckningen, att skapa uppslutning kring innovativa och skarpare begrepp. Studier som inskränker sig till en specifik våglängd, som blott och bart fokuserar på idéer, diskurser, praktiker, materialitet eller någon annan aspekt, kan lätt framstå som platta. Det erfarenhetshistoriska perspektiv som tillämpats i denna undersökning är en av de produktiva ansatser som gjorts med målsättningen att gå bortom den klassiska kulturhistoriens ramar men samtidigt behålla något slags holism, eller åtminstone

⁵²⁵ T.ex. Carlsson 1962; 1973; Elmroth 2001.

partikulära helheter. I bästa fall kan detta angreppssätt visa vägen bort från en hotande reduktionism och enkelspårighet, vilket också varit mitt syfte med att sammanföra disparata forskningsfält om den sociala rörlighetens föreställningar, praktiker och medier.

Det svenska fallet

Att den sociala ordningen i det tidigmoderna Sverige var komplex och förhandlingsbar har demonstrerats av en rad forskare, som lyft fram betydelsen av såväl språkliga som visuella praktiker då grupper av människor sökte manifesteras eller förbättra sin sociala position i ståndssamhället.⁵²⁶ Människors drivkrafter bakom denna sociala rörlighet har inte rönt lika stor uppmärksamhet, men några forskare har närmat sig det samspel mellan praktiker och idéer som satte ramarna för människors strävan. Jonas Liliequists retoriska analys av manlighetsstrategier och statustävlan under 1600- och 1700-talen åskådliggör således de föränderliga kulturella föreställningarnas verkan på individnivå och visar att den utbredda kampen om prestige bedrevs och begripliggjordes med både kroppsliga och språkliga medel.⁵²⁷ Min studie har i samma anda belyst hur människors erfarenheter och förväntningar formades av det samtida idéklimatet och av tillgängliga handlingsalternativ. Medan Liliequist lagt störst vikt vid en horisontell kamp om anseende och olika försök att diskreditera andras manlighet, har jag däremot valt att inrikta mig på uppåtsträvande karriärer i statlig tjänst – motorn för den mest omfattande och markanta sociala dynamiken i det tidigmoderna samhället.

Språkliga praktiker inom supplikväsendets ramar spelade en betydande roll då människor skulle utverka förmåner av sin överhet, och detta gällde inte minst då de strävade efter att göra karriär i statens tjänst.⁵²⁸ En speciell typ av sådan kommunikation har analyserats av Heiko Droste i en studie av 1600-talets svenska diplomater och deras karriärer. Enligt Droste var ett egennyttigt agerande inte främmande för dåtidens människor; tvärtom kunde det förverkligas med hjälp av allmänt accepterade språkliga modeller för social handling, såsom patron–klientrelationernas brevretorik.⁵²⁹ Drostes resultat gäller dock främst 1600-talets aristokratiska storhetstid och en förhållandevis begränsad skara klienter. Föreliggande studie har visat att supplikväsendet, ett mer utbrett socialt handlingsmönster, erbjöd möjligheter för långt större och bredare grupper att uttrycka sina aspirationer. I likhet med Droste har jag dock kunnat visa att genren spelade stor roll för tänkandet och handlandet, oavsett om det rörde sig om klientbrev eller andra böneskrifter.

⁵²⁶ Runefelt 2015; Tunefalk 2015; Alm 2022.

⁵²⁷ Liliequist 2009.

⁵²⁸ Frohnert 1985, s. 250–259; H. Gustafsson 2007; Norrhem 2007, s. 98–114; Karlgren 2012; Almbjär 2016; Ling 2016, s. 57–85; Kriisa 2018, s. 216–219, 232–240; Israelsson 2019; Savin 2020; Nilsson Hammar & Norrhem 2022.

⁵²⁹ Droste 2006, s. 99–139, 249–303. En liknande poäng gällande 1500-talets brevretorik görs i Koskinen 2009, s. 55–67.

Strävan att träda i statlig tjänst har också blivit föremål för en undersökning av Jacob Orrje. I ansökningar om tjänst vid Bergskollegium under 1700-talets första hälft har han funnit drömmar om personliga framsteg som tydligt anpassade sig till de överordnades ideal för användbara och dygdiga ämbetsmän. Via ansökningarna var det möjligt att formulera en strävan efter avancemang, men de argument och självbilder som kunde användas var begränsade.⁵³⁰ Vad Orrje visat för en avgränsad grupp statstjänare på en specifik karriärbana har jag återfunnit i större omfattning inom ramen för det tidigmoderna supplikväsendet. Att inte endast idéer utan även genrens stundtals mycket handfasta ramar inverkade på drömmarnas utformning har också framgått av min studie, som med en något bredare blick kunnat identifiera större förändringar under perioden, bland annat genom att lägga mer vikt vid hur informella meriter och inbördes konkurrens hanterades.

En studie som behandlat den sociala rörlighetens praktiker som ett mångfasetterat och inte enbart språkligt fenomen är Karin Sennefelts undersökning av den sociala mobilitet som möjliggjordes av Stockholms hantverksskrån under stormaktstidens senare del. I de börsbrev som de presumtiva lärlingarna behövde utverka framträder en positivt laddad ambition och rörlighet, stick i stäv med överhetens ideologiska motstånd. Förklaringen är enligt Sennefelt att denna mobilitet var kanaliserad och förankrad i beprövade praktiker.⁵³¹ Supplikväsendet i stort kan med fördel förstås på samma sätt: här kanaliserades en åtminstone hjälpligt accepterad form av social rörlighet, nödvändig för statsmaktens behov. Böneskrifterna har dock erbjudit större möjligheter att komma åt socialt rörliga individers erfarenheter och förväntningar, då suplikanterna själva stod bakom texterna i högre grad än lärlingarna. Genom att bredda den idémässiga kontexten och fördjupa den retoriska analysen har det dessutom gått att spåra hur föränderliga föreställningar och en stabil genre inverkade på människors möjligheter att förvänta sig socialt avancemang. Min breda empiri visar att denna typ av drömmar var mer spridda än vad tidigare forskning gjort gällande, men likväl kraftigt kringskurna och beroende av sitt sammanhang. Förvisso är min definition av social rörlighet en annan än Sennefelts – den innefattar inte endast byte av yrke mellan generationer, utan all slags förändring av social status. Just detta har dock underlättat analysen av skillnader och likheter i erfarenheterna hos personer som hade olika förutsättningar att avancera socialt i 1600- och 1700-talens Sverige.

Från Sverige till Europa

En central ambition i föreliggande studie har varit att se bortom dagens nationella gränser. För att förstå den föränderliga svenska statsmaktens betydelse för människors möjligheter att hysa

⁵³⁰ Orrje 2015, s. 80–97.

⁵³¹ Sennefelt 2020.

förväntningar om social rörlighet har det varit lämpligt att utgå från dåtidens svenska Östersjövälde. Att låta diskussionen stanna där vore emellertid otillräckligt. Drömde människor i det tidigmoderna Sverige på ett annat sätt än man gjorde i andra delar av Europa? Frågan är inte helt lätt att besvara. Hittills har endast disparata forskningsinsatser gjorts, varför det inte kan bli tal om någon systematisk och fullt jämbördig komparation. När det gäller Danmark-Norge är det exempelvis väl belagt att det förekom social rörlighet, om än i mindre omfattning än i det svenska riket, och att människor på samma sätt skrev suppliker för att förbättra sin sociala position.⁵³² Det saknas dock jämförbara studier av dessa individers förväntningar på framtiden. För andra länder är det däremot möjligt att göra vissa iakttagelser, som ökar förståelsen för de uppnådda resultaten, understryker det svenska exemplet relevans och visar betydelsen av fortsatt forskning på detta område.

Diskussionen kan med fördel inledas i det tyskspråkiga området, som låg närmast både geografiskt och kulturellt och där Sverige i hög grad var inblandat i kraft av sina besittningar i Tysk-romerska riket. Även här fanns ett supplikväsende som människor kunde utnyttja för att hävda sin rätt eller uppnå materiella förmåner, rang och ämbeten.⁵³³ Den tyska forskningen om hur social rörlighet erfors och praktiserades har emellertid ofta varit inriktad på den tidigmoderna epokens slutskede och övergången till det moderna samhället. Timo Luks har således förbundet uppkomsten av anställningsansökningar med fokus på individuella prestationer och jämförande konkurrens med 1800-talets moderna arbetsmarknad och framstegstänkande. Han antyder dock att rötterna till ansökandets kulturteknik låg i den tidigmoderna epokens böneskrifter.⁵³⁴ Det finns med andra ord en fara med att betrakta modernitetens praktiker som mer nydanande än de var. Stephan Strunz har nyanserat bilden något genom att undersöka uppkomsten av det moderna cv:t. I samband med den preussiska byråkratins konsolidering omkring år 1800 bidrog denna texttyp till att framhäva mätbara meriter och linjära karriärer. Parallellt med dessa genremässiga förändringar fortlevde emellertid äldre mönster – känslofyllda skildringar av personligt elände eller ödets orättvisa verkningar. Strunz betraktar de sistnämnda som strategier för att komma runt meritvärderingens hårda krav och förnekar att det skulle röra sig om uppriktiga känslor och tankar.⁵³⁵ En sådan misstänksamhet riskerar att leda fel. Som undersökningen av de tidigmoderna svenska supplikerna har visat bidrar även det konventionella till att forma människors erfarenheter, och idéers inflytande behöver tas på lika stort allvar som genrens. Detta gäller även det tyska området. Enligt Anthony La Vopas undersökning av fattiga

⁵³² Ilsøe 1978, s. 23–26, 46–62; Supphellen 1978, s. 163; Hans Chr. Johansen, *Dansk socialhistorie 4. En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870*, København 1979, s. 154–160; Erling Ladewig Petersen, *Dansk socialhistorie 3. Fra standssamfund til rangssamfund 1500–1700*, København 1980, s. 113f, 130–135, 380–401; Bjerre Jensen 1987, s. 104–122, 190–192.

⁵³³ Würigler 2001; Bleckmann 2004; Safley 2005, s. 127–176; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015; Gaderer 2021, s. 63–90.

⁵³⁴ Luks 2022, s. 11–35.

⁵³⁵ Strunz 2020; 2023.

studenter som tilldelades understöd vid 1700-talets tyska universitet möjliggjordes denna grupps förväntningar på framtida karriär inte endast av det nya institutionella ramverket utan även av en specifik blandning av idéer som var i omlopp i samtiden: dels en religiös, luthersk-pietistisk kallelsetik, dels sekulär professionalism och utilism.⁵³⁶ Intresset för rörlighetens konkreta praktiker är förvisso begränsat i La Vopas idéanalytiska studie, som stödjer sig på självbiografiska texter. I jämförelse med det övriga tyska forskningsläget framgår emellertid hur angeläget det är med integrerade analyser av hur människors erfarenheter formades i ett samspel mellan praktiker, medier och föreställningar. Här visar Luks och Strunz studier att mediets formande roll inte får underskattas. Det var i hög grad genom den formaliserade och regelstyrda ansökan som livslopp, konkurrens och prestationer knöts samman i en framåtriktad handling. På samma sätt som i Preussen ställdes de svenska supplikanterna inför en omdanad erfarenhetsarena då befodringsväsendet reglerades. I Sverige skedde förändringarna förhållandevis tidigt under 1700-talet, vilket påverkade de socialt rörliga individernas erfarenheter av sina livslopp och av konkurrensen med andra. Att denna förskjutning ägde rum senare i det tyska området framgår dessutom av de pommerska suppliker som nådde de svenska makthavarna. Likheter med de svenskspråkiga böneskrifterna var många när det gällde de innehållsliga element som kodifierats i genren, men de pommerska undersåtarnas erfarenheter av meriter och konkurrens stramades inte åt på samma sätt som svenskarnas eftersom de befann sig i en tysk juridisk kontext och inte behövde förhålla sig till de förordningar som internt reglerade det svenska befodringsväsendet. Här hade det varit intressant att kunna väga det svenska inflytandet mot det tyska i de pommerska supplikerna genom jämförelser med situationen i Tysk-romerska riket. Motsvarande studier saknas tyvärr, men det kan åtminstone konstateras att det politiska, institutionella och rättsliga sammanhanget färgade människors förväntningar på social rörlighet och att den tidigt utvecklade svenska byråkratin erbjöd särskilda förutsättningar.

Ett annat kulturellt kraftcentrum med livliga politiska och kulturella kontakter med Sverige under 1600- och 1700-talen var Frankrike. Här har supplikergenren blivit föremål för en studie av Natalie Zemon Davis, men hennes fokus ligger på 1500-talet och en rättslig kontext, inte människors strävan efter avancemang.⁵³⁷ I stället har forskningen om förväntningar på social rörlighet präglats av revolutionshistorien och dess förspel, och då inte minst relationen mellan aristokrati och borgerskap. För 1600-talets del har Jonathan Dewald påvisat en stark upptagenhet av ambition och avancemang inom aristokratin, i alla fall när adelsmännen reflekterade över sina liv i självbiografiska texter.⁵³⁸ Sådana ideal förblev dock inte ett privilegium för den yppersta eliten. Som Elinor Barber betonat anammades många

⁵³⁶ La Vopa 1988.

⁵³⁷ Davis 1987.

⁵³⁸ Dewald 1993, s. 15–44.

aristokratiska ideal av en uppåtsträvande borgarklass, vars medlemmar under 1700-talet ofta förväntade sig socialt avancemang och såg adelskap som ett hägrande mål.⁵³⁹ Åtminstone inom vissa franska samhällsskikt fanns det alltså utrymme för förväntningar av det slag som återfunnits i de svenska supplikerna. Betydelsen av statlig tjänst i detta sammanhang har understrukits av Jay M. Smith, som identifierat ett starkt fokus på meriter i det franska samhället under 1600- och 1700-talen. Meriterna var inte enbart något som främjade öppen konkurrens och social utjämning i revolutionens tidevarv, utan en diskurs som sedan länge utnyttjats av bördssadeln. När personliga relationer i allt högre grad ersattes av ökad byråkrati förändrades emellertid meriternas funktion. Det uppstod slitningar mellan ett äldre, aristokratiskt tjänsteideal och en offentlig, oväldig meritokrati.⁵⁴⁰ En liknande utveckling syns i det svenska materialet i samband med den politiska övergången från absolutistisk monarki till frihetstidens ständervälde, då tankar om jämlikhet och medborgarskap färgade av sig på förväntningarna. Meriternas innebörd var även i Sverige förhandlingsbar och kunde anpassas till både bördstänkande och individualism. Dessa stråk i erfarenheterna av social rörlighet tycks således ha internationell bäring. Vad som sticker ut i det svenska fallet är att förväntningarna på en högre social position inte var förbehållna eliten. Om detta beror på ett svenskt särdrag eller på att den internationella forskningen ofta intresserat sig för de högsta samhällsskiktens vittnesbörd och i stor utsträckning förbisett supplikväsendet är svårt att avgöra. Utan fortsatta studier finns dock risken att en sådan obalans bidrar till en skev bild av drömmarnas förutsättningar i det tidigmoderna Europa.

England saknar samma uppenbara relation till det tidigmoderna Sverige, men ger å andra sidan prov på en omfattande forskning som tangerar min studie. För supplikväsendets del har fokus visserligen legat på lägre samhällsskikt, som eftersträvade överlevnad snarare än avancemang.⁵⁴¹ Att drömma om ett bättre liv, inte sällan i form av ett högre socialt anseende, var utbredda i det tidigmoderna England har emellertid visats av Keith Thomas. Under den här perioden började individens fasta band till kollektivet att erodera och de därmed förknippade hindren för social rörlighet att upplösas, vilket lämnade utrymme för alltmer individualistiska förväntningar på avancemang.⁵⁴² En svag koppling till människors faktiska handlingar i Thomas studie gör det dock svårt att bedöma idéernas betydelse för den sociala rörlighetens konkreta praktiker. Som Alexandra Shepard visat var emellertid samhällets lägre skikt i stånd att forma sina egna föreställningar om den sociala ordningen.⁵⁴³ Även förväntningarna på rörlighet var socialt specifika och hängde samman med konkret handling. Craig Muldrew har exempelvis undersökt hur tidigmoderna engelsmän styrdes av

⁵³⁹ Barber 1955, s. 55–68.

⁵⁴⁰ Smith 1996.

⁵⁴¹ Sokoll 2000; Houston 2014; Dabhoiwala 2017.

⁵⁴² K. Thomas 2009.

⁵⁴³ Shepard 2015.

föreställningar om rykte och kreditvärdighet i sin strävan efter uppåtgående rörlighet inom ramen för samhällets mellanskikt. Här belyses mer vardagliga förväntningar på avancemang, inskrivna i en moralisk-religiös föreställningsvärld och uttryckta i samtida självbiografier.⁵⁴⁴ Michael Mascuch har gjort en djupare analys av detta slags levnadsberättelser från 1600- och 1700-talen och då iakttagit liknande erfarenheter av social mobilitet, färgade av moral snarare än individualism. Det engelska mellanskiktet var en rörlig grupp, men vad som framför allt syns i självbiografierna är en strävan att kunna försörja sin familj och en religiöst präglad oro för att drabbas av förfall.⁵⁴⁵ Texterna som både Muldrew och Mascuch tar avstamp i utgör visserligen en genre med sina specifika förutsättningar. Jämfört med supplikerna var självbiografierna mindre frekventa, och de ingick inte på samma sätt i en vardaglig social förhandlingssituation. Dessutom har de nämnda studierna inte ägnat något större intresse åt eventuella förändringar över tid. De teman som aktualiseras i den engelska forskningen är likväl centrala och har paralleller i de svenska supplikerna. Att drömma om en högre position i samhället uteslöt inte rädslan för att falla nedåt och den kristna, moraliska världsbilden förblev en grundbult – även då supplikerna alltmer inlemmades i nya byråkratiska praktiker.

Vad som framträder vid en internationell jämförelse är utbredda förväntningar på social rörlighet i det tidigmoderna Europa. Dessa skilde sig i viktiga avseenden från sina moderna motsvarigheter, då de hade en fast förankring i en religiös och moralisk föreställningsvärld. Politiska förändringar och en gradvis påverkan från ett alltmer reglerat befordringsväsende gjorde sig dock påmind och bidrog till förskjutningar i drömmarna om social mobilitet. Det moderna karriärtänkandets uppkomst under 1800-talet skedde inte plötsligt, utan var följden av långsamma förändringar och många kvarlevande drag. Hur stor spridning dessa förväntningar hade i det tidigmoderna Europa är mindre tydligt. Åtminstone eliten och ett mellanskikt på frammarsch hyste förväntningar om avancemang under 1600- och framför allt 1700-talet. Det svenska fallet hade sina särmerken: expansiv statsmakt, rudimentär parlamentarism, tidig byråkratisering och luthersk världsbild. Utan att övertolka det spridda internationella forskningsläget kan man preliminärt konstatera att detta tycks ha utgjort en ovanligt god grogrund för drömmar om social rörlighet – om något mer än ren överlevnad. Social tillhörighet var inte avgörande för möjligheterna att utnyttja den tillgängliga repertoaren och agera på arenan. Visserligen var även de svenska supplikerna socialt begränsade – de bar på en egalitär potential men förblev huvudsakligen ett språkrör för samhällets mellan- och överskikt, som Martin Almbjär påpekat.⁵⁴⁶ De drivkrafter som tog form i relation till supplikväsendet var dock betydligt mer utbredda än motsvarande förväntningar i de självbiografier som den internationella forskningen ofta förlitat sig på.

⁵⁴⁴ Muldrew 2004.

⁵⁴⁵ Mascuch 1995.

⁵⁴⁶ Almbjär 2016, s. 208, 214f, 237.

Genom att i stället studera suppliker går det att spåra hur erfarenheter och förväntningar formades som en del av den sociala rörlighetens praxis. Människors föreställningar om avancemang var inte isolerade från deras faktiska strävan, utan formades i en specifik förhandlings- och kommunikationssituation med givna retoriska ramar.

I detta tvärvetenskapliga spänningsfält finns utrymme för fortsatt forskning, som tar erfarenhetsformeringens skilda aspekter på allvar. Supplikväsendet var ett globalt fenomen med djupa historiska rötter och iögonfallande strukturella likheter.⁵⁴⁷ Dess betydelse för människors möjligheter att drömma om en högre social position har dock inte på långa vägar fått tillräcklig uppmärksamhet, varken i Sverige eller internationellt. Framför allt två vägar framstår som särskilt angelägna för framtida forskning att slå in på. Å ena sidan vore det önskvärt med studier av hur de förväntansfulla individerna påverkades av ekonomiska förutsättningar, familjebakgrund och faktiska framgångsmöjligheter. Deras erfarenheter och förväntningar kan förvisso inte reduceras till dessa faktorer, men en erfarenhetshistoria om social rörlighet vinner på att ta hänsyn till tillvarons sammansatta, mångfasetterade karaktär. Å andra sidan vore det givande att studera det bredare mediala och genremässiga landskap som förväntningarna tog form i. Supplikgenrens betydelse är ovedersäglig, men människors drömmar om social rörlighet bör också ha påverkats av de berättelser och litterära former som de tog del av i exempelvis likpredikningar och panegyrik. Eftersom iscensättandet av ett avancemang var en multimedial fråga skulle det dessutom vara en lovvärd ambition att även rent empiriskt se bortom texten, mot förväntningarnas materiella och visuella sammanhang.

Bortom klassresan – avslutande reflexioner

Perspektivskiftet i riktning mot den sociala rörlighetens erfarenhetshistoria har inte endast potentialen att revidera vår förståelse av det förflutna. I dagens samhälle är social mobilitet ett hett debattämne, och de historiska tillbakablickarna är långtifrån sällsynta. I en populärhistorisk exposé från 1972 hävdade Sten Carlsson att ”ståndscirkulationen har varit och är en kraftkälla i svenskt liv” och att redan det gamla ståndssamhället i internationell jämförelse erbjöd en ovanligt god grogrund för social rörlighet.⁵⁴⁸ Denna optimism från rekordåren har – liksom många andra föreställningar om svensk exceptionalism – på senare år givit vika för ett dystrare tonläge. Berättelserna om folkhemmets klassresor har hunnit bli både kanoniserade och dekonstruerade, och i det offentliga samtalet beklagas meritokratis falska löften, den sociala rörlighetens kollaps och samhällets ökande klyftor. Samtidigt tycks vi stirra oss blinda på de senaste generationernas goda möjligheter att skapa sig en bättre

⁵⁴⁷ Zaret 2019.

⁵⁴⁸ Sten Carlsson, *Att byta samhällsklass. Ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu*, Stockholm 1972, s. 11 (citatet), 24.

tillvaro i det rika välfärdssamhället. Måhända skulle diskussionen stimuleras av ett längre historiskt perspektiv, en vändning bort från nuets imperialism och den nostalgiska längtan efter en amerikansk dröm i svensk tappning. Framför allt hade den dock gynnats av en mer öppen förståelse för vad social rörlighet innebär. De erfarenheter och förväntningar som driver människor att sträva efter ett bättre liv är komplexa, instabila och rörliga. Drömmarna om socialt avancemang genomgick förskjutningar redan i övergången från stormaktssamhället till frihetstidens Sverige. De hade förändrats betydligt när 1900-talets arbetare klev ombord på klassresans tåg, och de förväntningar som kan formas i 2020-talets samhälle kommer i sin tur ofrånkomligen att vara annorlunda. Alla drömmar om social rörlighet är färgade av sitt specifika historiska sammanhang, men bär också på spår som leder bakåt, genealogier att följa upp. Människors förväntningar har i flera århundraden formats i relation till handfasta ansökningar i minst lika hög grad som ett skiftande idéklimat och institutionella strukturer. Här löper erfarenhetshistoriska trådar som återstår att nysta upp. Ska vi begripa vad som sker omkring oss gör vi bäst i att då och då se oss om – för att få syn på våra drömmars anatomi, för att finna morgondagens vägar till Pindos.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Strängnäs domkapitel (SD)

E2a Inkomna allmänna skrivelser t.o.m. 1962 (akter) vol. 7–9, 34, 76

Riksarkivet (RA)

Bremensia (Br)

I Skrivelser till Kungl. Maj:t från generalguvernören och regeringen i Bremen-Verden samt från kommissioner, adeln, städer, orter och enskilda därstädes. 1650–1720 vol. 53, 55–57

Enskildas ansökningar och suppliker (EAS)

B Enskildas ansökningar och suppliker till Kungl. Maj:t 1719–1840

1 Krigsexpeditionen vol. 64, 95

Frihetstidens utskottshandlingar (FU)

3 Riksdagen 1723

XIII Urskillningsdeputationen

3 Handlingar vol. R 2459

4 Riksdagen 1726–1727

XIV Urskillningsdeputationen

2 Frånskilda mål vol. R 2523

14 Riksdagen 1765–1766

XVI Urskillningsdeputationen

2 Handlingar vol. R 3415

Kammarkollegiet Kansliet och kontorsarkiv

Kammarkollegiet Kansliet ca 1618–1879 (Kam)

HIa Befordringsakter vol. 2, 11, 39

Kanslikollegium (Kan)

EIV Kanslitjänstemäns ämbetsmemorial m.m. samt ansökningar, allmän serie vol. 25, 27, 34, 46

Livonica II (Li)

Skrivelser till Kungl. Maj:t från myndigheter, korporationer, städer och enskilda

A Estland

IV Skrivelser från civila och militära tjänstemän, kommissioner och enskilda vol. 28

V Skrivelser från kyrkliga myndigheter och institutioner vol. 35

C Livland

VII Skrivelser från civila och militära tjänstemän samt enskilda vol. 139

IX Skrivelser från övriga kyrkliga myndigheter, ämbetsmän och institutioner vol. 145–146

D Ingermanland

IX Suppliker från präster, församlingar och skollärare vol. 208

Pommeranica (Po)

I Skrivelser till Kungl. Maj:t

C Från ämbetsmän och enskilda

2 Skrivelser till Kungl. Maj:t från ämbetsmän och enskilda: Präster vol. 265–268

3 Skrivelser till Kungl. Maj:t från ämbetsmän och enskilda: Diverse personer vol. 270, 272–275, 278, 281, 283, 285, 287, 289, 290, 293

Riksarkivets ämnessamlingar. Adelsväsen

Ansökningar om adelskap ("Sköldebrevsamlingen") (AA) vol. 1, 5, 8, 11

Riksarkivets ämnessamlingar. Militaria (Mi)

1 Administrativa handlingar rörande armén

V Meritförteckningar m.m.

6 Arméns ansökningar och meritförteckningar

1 Officerares ansökningar och meritförteckningar vol. M 990, M 1000, M

1006, M 1053, M 1123, M 1139, M 1157, M 1176, M 1177, M 1205, M 1208

Wismariensia (Wi)

I Skrivelser till K. M:t vol. 48–50, 52

Uppsala universitets arkiv (UUA)

Filosofiska fakultetens arkiv (FFA)

EIIa Fakultetens acta, inkomna skrivelser vol. 5

Kansliarkivet (KA)

EIIIa Konsistoriernas acta vol. 24, 66

Teologiska fakultetens arkiv (TFA)

EI Inkomna skrivelser. Acta vol. 3

Tryckta källor

Bjurman, Johan, *En kort doch tydelig bref-ställare [...]*, tryckt i Stockholm 1731.

[Dalin, Olof von], *Then swänska Argus. Andra delen*, tryckt i Stockholm 1734.

Gothus, Andreas Jonae, *Thesaurus epistolicus [...]*, tryckt i Stockholm 1631.

Litteratur

Alm, Mikael, *Sartorial Practices and Social Order in Eighteenth-Century Sweden.*

Fashioning Difference, New York 2022.

Almbjär, Martin, "Mauritz Stålhandskes behov av att klaga", i *Personhistorisk tidskrift* 106:1 (2010), s. 59–74.

- Almbjär, Martin, *The voice of the people? Supplications submitted to the Swedish Diet in the Age of Liberty, 1719–1772*, Umeå 2016.
- Almbjär, Martin, "The problem with early-modern petitions: safety valve or powder keg?", i *European Review of History* 26:6 (2019), s. 1013–1039.
- Amussen, Susan Dwyer, *An Ordered Society. Gender and Class in Early Modern England*, Oxford 1988.
- Andersen Kirkby, Jagger, "Fra følelsernes historie til følelser i historien", i *Scandia* 87:1 (2021), s. 89–106.
- Andersson, Gudrun, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*, Stockholm 2009.
- Barber, Elinor G., *The Bourgeoisie in 18th Century France*, Princeton 1955.
- Bertilsson, Fredrik, *Frihetstida policyskapande. Uppfostringskommissionen och de akademiska konstitutionerna 1738–1766*, Huddinge 2017.
- Bjerre Jensen, Birgit, *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660–1730*, København 1987.
- Bleckmann, Maren, "Suppliken zu Rangkonflikten an den Herzog von Braunschweig-Wolfenbüttel im 17. und 18. Jahrhundert", i Cecilia Nubola & Andreas Würigler (red.), *Forme della comunicazione politica in Europa nei secoli XV–XVIII. Suppliche, gravamina, lettere*, Bologna 2004, s. 95–115.
- Boddice, Rob, *A History of Feelings*, London 2019.
- Boddice, Rob & Smith, Mark, *Emotion, Sense, Experience*, Cambridge 2020.
- Bondestam, Maja, *Människans metamorfos. Alder och den mognande kroppens politik, 1580–1850*, Nora 2020.
- Braddick, Michael J. & Walter, John, "Introduction. Grids of power: order, hierarchy and subordination in early modern society", i Michael J. Braddick & John Walter (red.), *Negotiating Power in Early Modern Society. Order, Hierarchy and Subordination in Britain and Ireland*, Cambridge 2001, s. 1–42.
- Bregnsbo, Michael, *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*, København 1997.
- Bringéus, Nils-Arvid, *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*, Stockholm 2004.
- Carlsson, Sten, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*, Stockholm 1962.
- Carlsson, Sten, *Att byta samhällsklass. Ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu*, Stockholm 1972.
- Carlsson, Sten, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, 2 uppl., Lund 1973.

- Cavallin, Maria, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*, Göteborg 2003.
- Collins, James B., "Geographic and Social Mobility in Early-Modern France", i *Journal of Social History* 24:3 (1991), s. 563–577.
- Cooper, Sheila M., "Intergenerational social mobility in late-seventeenth- and early-eighteenth-century England", i *Continuity and Change* 7:3 (1992), s. 283–301.
- Dabhoiwala, Faramerz, "Writing Petitions in Early Modern England", i Michael J. Braddick & Joanna Innes (red.), *Suffering and Happiness in England 1550–1850. Narratives and Representations. A collection to honour Paul Slack*, Oxford 2017, s. 127–148.
- Davis, Natalie Zemon, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*, Stanford 1987.
- Delblanc, Sven, "Hercules magnanimus. Ett bidrag till tolkningen av Stiernhielms Hercules", i *Samlaren* 82 (1961), s. 5–72.
- Delblanc, Sven, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm 1965.
- Dewald, Jonathan, *Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture. France, 1570–1715*, Berkeley 1993.
- Droste, Heiko, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Berlin 2006.
- Edén, Nils, Schalling, Erik & Berglöf, Lennart, *Kammarkollegiets historia*, Stockholm 1941.
- Edgren, Lars, *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet*, Lund 2021.
- Edlund, Sven, *Diskussionen om begåvningsurvalet under reformation- och stormaktstiden. I. Urskiljandet av begåvningarna och deras understödjande*, Lund 1947.
- Edlund, Sven, "Dalins Argus och begåvningsurvalet", i *Samlaren*, ny följd 37 (1956), s. 117–128.
- Ekström, Anders, *Representation och materialitet. Introduktioner till kulturhistorien*, Nora 2009.
- Elmroth, Ingvar, *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie*, Lund 1962.
- Elmroth, Ingvar, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*, Lund 2001.
- Englund, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989.
- Eyice, Mari, *An Emotional Landscape of Devotion. Religious Experience in Reformation-period Sweden*, Turku 2019.
- Eyice, Mari, "Commentary: When feelings grow cold. What to do next in the history of emotions?", i *Lychnos* 2021, s. 295–307.

- Frohnert, Pär, "Administration i Sverige under frihetstiden", i *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985, s. 185–286.
- Frykman, Jonas, *Ljusnande framtid. Skola, social mobilitet och kulturell identitet*, ny utg., Lund 2014.
- Gaderer, Rupert, *Querulieren. Kulturtechniken, Medien und Literatur 1700–2000*, Berlin 2021.
- Grönhammar, Ann, "Folkets böner till kungen", i *Broderfolkenes vel/Brödräfolkens väl. Unionen 1814–1905*, Stockholm 2005, s. 115–125.
- Gussarsson Wijk, Maria, "Nils Strömcröna", i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 34, Stockholm 2013–2019, s. 29–32.
- Gustafsson, Harald, "Att draga till Malmö och skaffa sig rätt. Undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661–1699", i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Göteborg 2007, s. 78–115.
- Gustafsson, Lars, "Dienstadel, Tugendadel und Politesse mondaine. Aristokratische Bildungsideale in der schwedischen Großmachtzeit", i Dieter Lohmeier (red.), *Arte et Marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein*, Neumünster 1978, s. 109–127.
- Göransson, Göran, *Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718*, Lund 1990.
- Hansson, Stina, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg 1988.
- Hansson, Stina, *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720*, Göteborg 1991.
- Hansson, Stina, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*, Göteborg 2000.
- Harjula, Minna & Kokko, Heikki, "The Scene of Experience", i *Digital Handbook of the History of Experience* 2022.
- Heldtander, Tore, *Prästtillsättningar i Sverige under stormaktstiden. Tiden före kyrkolagen 1686*, Uppsala 1955.
- Hellerstedt, Andreas, *Ödets teater. Ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början*, Lund 2009.
- Hellerstedt, Andreas, "From *Ingenium* to *Virtus*: The Cultivation of Talent in Seventeenth Century Dissertations from Uppsala University", i *Nordic Journal of Educational History* 6:1 (2019), s. 71–93.
- Hochner, Nicole, "A sixteenth-century manifesto for social mobility or the body politic metaphor in mutation", i *History of Political Thought* 33:4 (2012), s. 607–626.
- Hoegaerts, Josephine & Olsen, Stephanie, "The History of Experience: Afterword", i Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (red.), *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, London 2021, s. 375–383.
- Houston, R. A., *Peasant Petitions. Social Relations and Economic Life on Landed Estates, 1600–1850*, Basingstoke 2014.

- Hörstedt, Axel, *Latin Dissertations and Disputations in the Early Modern Swedish Gymnasium. A Study of a Latin School Tradition c. 1620 – c. 1820*, Göteborg 2018.
- Hörstedt, Axel, ”Letters of recommendation in the transition from *gymnasium* to university in Early Modern Sweden”, i Bo Lindberg (red.), *Early Modern Academic Culture*, Stockholm 2019, s. 57–71.
- Ilmakunnas, Johanna, *Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*, Helsingfors 2012.
- Ilsoe, Grethe, *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembede 1735–65*, Aarhus 1978.
- Israelsson, Jezzica, ”’That Your Grace Would Help This Poor and Exhausted Taxpayer’. Managing Social Relations of Power through the Language of Poverty in Petitions”, i Mikael Alm & Karen Harvey (red.), *Powers of Description. Language and Social History in the Long Eighteenth Century*, Uppsala 2019, s. 63–86.
- Israelsson, Jezzica, ”Supplikmål till länsstyrelsen”, i Jonas Lindström (red.), *Fantastiska verb. Hur man fångar uppgifter om kön och arbete, Västmanland 1720–1880*, Uppsala 2020, s. 145–168.
- Jay, Martin, *Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme*, Berkeley 2004.
- Johannesson, Kurt, ”Erik Lindschöld, konsternas beskyddare”, i Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige*, Stockholm 1988, s. 20–41.
- Johannesson, Kurt, ”Om furstars och aristokraters dygder. Reflexioner kring Johannes Schefferus Memorabilia”, i Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay (red.), *1600-talets ansikte*, Nyhamnsläge 1997, s. 309–321.
- Johansen, Hans Chr., *Dansk socialhistorie 4. En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870*, København 1979.
- Jonsson, Kjell, ”Att berätta klassresan”, i Lena Eskilsson & Mohammad Fazlhashemi (red.), *Reseberättelser. Idéhistoriska resor i sociala och geografiska rum*, Stockholm 2001, s. 291–315.
- Karlgren, Stina, ”Informal Petitions in the Early Modern Era. Problems and Possibilities of Interpreting Letters of Petition Directed to Swedish High Noble Women”, i *Frühneuzeit-Info* 23:1–2 (2012), s. 86–91.
- Karlsson, Åsa, ”En man i statens tjänst. Den politiska elitens manlighetsideal under det karolinska enväldet 1680–1718”, i Anne Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Stockholm 1999, s. 116–128.
- Karonen, Petri, ”Coping with peace after a debacle. The crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)”, i *Scandinavian Journal of History* 33:3 (2008), s. 203–225.

- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria, *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Abingdon 2021.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria, "Introduction: Religion as Historical Experience", i Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (red.), *Histories of Experience in the World of Lived Religion*, London 2022, s. 1–35.
- King, William Casey, *Ambition, a History. From Vice to Virtue*, New Haven 2013.
- Kivimäki, Ville, Suodenjoki, Sami & Vahtikari, Tanja, "Lived Nation: Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism", i Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (red.), *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, London 2021, s. 1–28.
- Koselleck, Reinhart, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford 2002.
- Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004.
- Koselleck, Reinhart, *Sediments of Time. On Possible Histories*, Stanford 2018.
- Koskinen, Ulla, "'Benevolent Lord' and 'Willing Servant'. Argumentation with Social Ideals in Late-Sixteenth-Century Letters", i Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Helsinki 2009, s. 55–76.
- Kriisa, Kaidi, *Multilingual Practices in the Early Modern Academia Dorpatensis (1632–1710)*, Tartu 2018.
- Kubiska-Scharl, Irene & Pölzl, Michael, "'Formalisierte Gnade'. Das Supplikationswesen am Wiener Hof im 18. Jahrhundert am Beispiel supplizierender Reichshofräte", i *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 5:2 (2015), s. 297–308.
- Ladewig Petersen, Erling, *Dansk socialhistorie 3. Fra standssamfund til rangssamfund 1500–1700*, København 1980.
- La Vopa, Anthony J., *Grace, Talent, and Merit. Poor students, clerical careers, and professional ideology in eighteenth-century Germany*, Cambridge 1988.
- Liliequist, Jonas, "Ära, dygd och manlighet. Strategier för social prestige i 1600- och 1700-talets Sverige", i *Lychnos* 2009, s. 117–147.
- Lindberg, Bo, "Virtue and duty. Academic moral discourse in seventeenth-century Sweden", i Andreas Hellerstedt (red.), *Virtue Ethics and Education from Late Antiquity to the Eighteenth Century*, Amsterdam 2018, s. 179–206.
- Lindström, Peter, *Prästval och politisk kultur 1650–1800*, Umeå 2003.
- Ling, Sofia, *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*, Stockholm 2016.
- Luks, Timo, *In eigener Sache. Eine Kulturgeschichte der Bewerbung*, Hamburg 2022.
- Lundahl, Christian, *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola*, Stockholm 2006.

- Mascuch, Michael, "Social mobility and middling self-identity: the ethos of British autobiographers, 1600–1750", i *Social History* 20:1 (1995), s. 45–61.
- Maza, Sarah, *Servants and Masters in Eighteenth-Century France*, Princeton 1983.
- Maza, Sarah, *The Myth of the French Bourgeoisie. An Essay on the Social Imaginary 1750–1850*, Cambridge 2003.
- Mispelaere, Jan & Lindström, Jonas, "En plats att leva på. Geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället", i *Scandia* 81:2 (2015), s. 71–97.
- Muldrew, Craig, "Class and Credit: Social Identity, Wealth and the Life Course in Early Modern England", i Henry French & Jonathan Barry (red.), *Identity and Agency in England, 1500–1800*, Basingstoke 2004, s. 147–177.
- Nilsson, Sven A., *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Uppsala 1990.
- Nilsson [Hammar], Anna, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*, Höör 2012.
- Nilsson Hammar, Anna & Norrhem, Svante, "Servants as Creditors: Navigating the Moral Economy of an Early Modern Aristocratic Household", i *Scandinavian Journal of History* 47:4 (2022), s. 490–516.
- Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Eslöv 2000.
- Norrhem, Svante, *Uppkomlingarna. Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa*, Umeå 1993.
- Norrhem, Svante, *Kvinnor vid maktens sida 1632–1772*, Lund 2007.
- Nyström, Daniel, "Klassresenären. En förluten typ?", i Peter Josephson & Leif Runefelt (red.), *Historiska typer*, Möklinta 2020, s. 171–196.
- Oja, Linda, *Kärt besvär. Vägledning till supplikmaterial i myndighetsarkiven*, Uppsala 2020.
- Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien, Lund 1893–.
- Orrje, Jacob, *Mechanicus. Performing an Early Modern Persona*, Uppsala 2015.
- Pajur, Astrid, *Dress Matters. Clothes and Social Order in Tallinn, 1600–1700*, Uppsala 2020.
- Rublack, Ulinka, *Dressing Up. Cultural Identity in Renaissance Europe*, Oxford 2010.
- Runefelt, Leif, *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm 2001.
- Runefelt, Leif, *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttan i frihetstidens ekonomiska tänkande*, Stockholm 2005.
- Runefelt, Leif, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830*, Lund 2015.
- Safley, Thomas Max, *Children of the Laboring Poor. Expectation and Experience among the Orphans of Early Modern Augsburg*, Leiden 2005.
- Savin, Kristiina, *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Lund 2011.

- Savin, Kristiina, ”Ach hielp oss i vår nöd! Versifierade suppliker i svenskt 1700-tal”, i Arne Jönsson et al. (red.), *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, Göteborg 2020, s. 359–397.
- Schulze, Winfried, ”Vom Gemeinnutz zum Eigennutz. Über den Normenwandel in der ständischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit”, i *Historische Zeitschrift* 243:3 (1986), s. 591–626.
- Scott, Joan W., ”The Evidence of Experience”, i *Critical Inquiry* 17:4 (1991), s. 773–797.
- Sennefelt, Karin, *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*, Stockholm 2011.
- Sennefelt, Karin, ”Young Man, Find your Fortune: Guilds and the Practices of Social Order in Sweden, 1650–1720”, i *Scandinavian Journal of History* 45:3 (2020), s. 309–333.
- Shepard, Alexandra, *Accounting for Oneself. Worth, Status, and the Social Order in Early Modern England*, New York 2015.
- Smith, Jay M., *The Culture of Merit. Nobility, Royal Service, and the Making of Absolute Monarchy in France, 1600–1789*, Ann Arbor 1996.
- Sokoll, Thomas, ”Negotiating a Living: Essex Pauper Letters from London, 1800–1834”, i *International Review of Social History* 45, supplement 8 (2000), s. 19–46.
- Stadin, Kekke, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004.
- Steedman, Carolyn, ”Enforced narratives. Stories of another self”, i Tess Cosslett, Celia Lury & Penny Summerfield (red.), *Feminism and Autobiography. Texts, theories, methods*, London 2000, s. 25–39.
- Stoller, Silvia, ”Phenomenology and the Poststructural Critique of Experience”, i *International Journal of Philosophical Studies* 17:5 (2009), s. 707–737.
- Strunz, Stephan, ”Organizing careers for work – The *curriculum vitae* (CV) in Prussia’s technical bureaucracy, c. 1770–1830”, i *Management & Organizational History* 15:4 (2020), s. 315–337.
- Strunz, Stephan, ”Life Writing as Micropolitics: Prussian CVs at the Dawn of Bureaucratic Meritocracy”, i *Life Writing* 20:2 (2023), s. 257–272.
- Strömberg, John, *Studenter, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademin i Åbo 1640–1808*, Helsingfors 1996.
- Sundin, Jan, *Främmande studenter vid Uppsala universitet före andra världskriget. En studie i studentmigration*, Uppsala 1973.
- Supphellen, Steinar, ”Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særleg først på 1700-tallet”, i *Historisk tidsskrift* 57:2 (1978), s. 152–186.
- Thomas, Keith, *The Ends of Life. Roads to Fulfilment in Early Modern England*, Oxford 2009.
- Thomas, Lynn M., ”Historicising Agency”, i *Gender & History* 28:2 (2016), s. 324–339.
- Tunefalk, Martin, *Äreminnen. Personmedaljer och social status i Sverige cirka 1650–1900*, Lund 2015.

- Ulbricht, Otto, "Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel", i Winfried Schulze (red.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 149–174.
- Verheyen, Nina, *Die Erfindung der Leistung*, München 2018.
- Villstrand, Nils Erik, "Memorialets makt. Bonderiksdagsmän i det frihetstida Sverige som aktörer i en förskriftligad politisk kultur", i *Historisk tidskrift* 134:2 (2014), s. 191–224.
- Walsham, Alexandra, *Providence in Early Modern England*, Oxford 1999.
- Wirilander, Kaarlo, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, Stockholm 1964.
- Würgler, Andreas, "Voices From Among the 'Silent Masses': Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe", i *International Review of Social History* 46, supplement 9 (2001), s. 11–34.
- Würgler, Andreas, "Asymmetrie und Reziprozität. Herrschaft und Protektion in Suppliken der Frühen Neuzeit", i Tilman Haug, Nadir Weber & Christian Windler (red.), *Protegierte und Protektoren. Asymmetrische politische Beziehungen zwischen Partnerschaft und Dominanz (16. bis frühes 20. Jahrhundert)*, Köln 2016, s. 279–294.
- Zaret, David, "Petition-and-Response and Liminal Petitioning in Comparative/Historical Perspective", i *Social Science History* 43:3 (2019), s. 431–451.
- Ågren, Henrik, "Från kategorisering till exkludering. Förändringar i titulerandets funktioner under 1700-talet", i *Historisk tidskrift* 139:1 (2019), s. 3–33.
- Ågren, Maria, *The state as master. Gender, state formation and commercialisation in urban Sweden, 1650–1780*, Manchester 2017.
- Ågren, Maria, "Att tilltala överheten. Suppliker som kulturarv och källa till kunskap", i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 2022*, s. 185–195.

Appendix

I det följande presenteras källmaterialets fysiska lokalisering samt dess kvantitativa fördelning på de olika arkiven och nedslagsperioderna. Arkivstudierna har genomförts på Riksarkivet i Stockholm och Carolina Rediviva i Uppsala under sommaren och hösten 2022, med undantag för materialet från Landsarkivet i Uppsala, som varit digitaliserat. Avsaknad av suppliker för ett visst nedslag har markerats med ”0” eller, i de fall då en myndighet ännu inte varit inrättad eller då en provins avträtts, med ”–”.

Ansökningar om adelskap, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om adelskap från civila och militära ämbetsmän samt merkantilt verksamma personer till Kungl. Maj:t. Ett slumpmässigt urval om 4 av totalt 12 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 30 av totalt 98 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 10

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Bremensia, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från civila, militära och kyrkliga ämbetsmän i Bremen-Verden till Kungl. Maj:t i serie I, ”Skrivelser till Kungl. Maj:t från generalguvernören och regeringen i Bremen-Verden samt från kommissioner, adeln, städer, orter och enskilda därstädes. 1650–1720”. Samtliga 5 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har samtliga 8 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 6

1720–1729: 2

1760–1769: –

Enskildas ansökningar och suppliker, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från militära ämbetsmän till Kungl. Maj:t i serie B 1, ”Krigsexpeditionen”. 2 volymer, omfattande 1725 respektive 1765–1766, av totalt 28 kronologiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 20 av totalt 133 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: –

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Frihetstidens utskottshandlingar, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från civila, militära och kyrkliga ämbetsmän till riksdagen i Urskillningsdeputationens handlingar. Samtliga 2 volymer från riksdagarna 1723 och 1726–1727 samt ett slumpmässigt urval om 1 av totalt 8 kronologiskt ordnade volymer från riksdagen 1765–1766 har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 20 av totalt 114 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: –

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Kammarkollegiet, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från civila ämbetsmän till Kammarkollegium, riksskattmästaren (före 1684) eller landshövdingar i serie HIIa, ”Befordringsakter”. 3 volymer, omfattande 1680-talet, 1725 respektive 1765, av totalt 18 kronologiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 30 av totalt 173 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 10

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Kanslikollegium, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från civila ämbetsmän till Kanslikollegium, kanslipresidenten eller statssekreterare i serie EIV, ”Kanslitjänstemäns ämbetsmemorial m.m. samt ansökningar, allmän serie”. Ett slumpmässigt urval om 4 av totalt 28 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 24 av totalt 88 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 4

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Livonica (civila och militära ämbetsmän), Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från civila ämbetsmän i Estland och Livland till Kungl. Maj:t i serie IV för Estland, ”Skrivelser från civila och militära tjänstemän, kommissioner och enskilda”, serie I för Ösel, ”Skrivelser från guvernörer, landshövdingar, kommandanter m fl ämbetsmän på Ösel”, serie VII för Livland, ”Skrivelser från civila och militära tjänstemän samt enskilda”, och serie X för Ingermanland, ”Tjänstemäns och

enskildas brev och suppliker från Ingermanland och Kexholms län”. Samtliga 6 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har samtliga 2 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 2

1720–1729: –

1760–1769: –

Livonica (kyrkliga ämbetsmän), Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från kyrkliga ämbetsmän i Estland, Livland och Ingermanland till Kungl. Maj:t i serie V för Estland, ”Skrivelser från kyrkliga myndigheter och institutioner”, serie II för Ösel, ”Skrivelser från kyrkliga myndigheter och institutioner på Ösel”, serie IX för Livland, ”Skrivelser från övriga kyrkliga myndigheter, ämbetsmän och institutioner”, och serie IX för Ingermanland, ”Suppliker från präster, församlingar och skollärare”. Samtliga 4 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 10 av totalt 14 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 10

1720–1729: –

1760–1769: –

Militaria, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst, befordran eller adelskap från militära ämbetsmän till Kungl. Maj:t eller generaler i serie 1 V 6 1, ”Officerares ansökningar och meritförteckningar”. Ett slumpmässigt urval om 13 av totalt 238 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 30 av totalt 211 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 10

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Pommeranica (civila och militära ämbetsmän), Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst, befordran eller adelskap från civila och militära ämbetsmän i Svenska Pommern till Kungl. Maj:t i serie IC3, ”Skrivelser till Kungl. Maj:t från ämbetsmän och enskilda: Diverse personer”. Samtliga 25 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 29 av totalt 69 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 9
1720–1729: 10
1760–1769: 10

Pommeranica (kyrkliga ämbetsmän), Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från kyrkliga ämbetsmän i Svenska Pommern till Kungl. Maj:t i serie IC2, ”Skrivelser till Kungl. Maj:t från ämbetsmän och enskilda: Präster”. Samtliga 4 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 21 av totalt 35 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 4
1720–1729: 10
1760–1769: 7

Strängnäs domkapitel (kyrkliga ämbetsmän), Landsarkivet i Uppsala

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från kyrkliga ämbetsmän i Strängnäs stift till domkapitlet, biskopen eller Kungl. Maj:t i serie E2a, ”Inkomna allmänna skrivelser t.o.m. 1962 (akter)”. 4 volymer, omfattande 1683–1686, 1725 respektive 1765, av totalt 35 kronologiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 30 av totalt 110 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 10
1720–1729: 10
1760–1769: 10

Strängnäs domkapitel (studenter), Landsarkivet i Uppsala

Innehåller ansökningar om stipendier från studenter vid Uppsala universitet till biskopen eller domkapitlet i Strängnäs stift i serie E2a, ”Inkomna allmänna skrivelser t.o.m. 1962 (akter)”. 8 volymer, omfattande 1680-talet, 1725 respektive 1765, av totalt 35 kronologiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har samtliga 4 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 4
1720–1729: 0
1760–1769: 0

Uppsala universitets arkiv

Innehåller ansökningar om stipendier från studenter till akademiska konsistoriet, filosofiska fakulteten eller teologiska fakulteten vid Uppsala universitet i Kansliarkivet serie EIIIa,

”Konsistoriernas acta”, Filosofiska fakultetens arkiv serie EIa, ”Fakultetens acta, inkomna skrivelser”, och Teologiska fakultetens arkiv serie EI, ”Inkomna skrivelser. Acta”. 5 volymer, omfattande 1725 och 1765 (för akademiska konsistoriets del), 1760-talet (för filosofiska fakultetens del) respektive 1765 (för teologiska fakultetens del), av totalt 28 kronologiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har ett slumpmässigt urval om 20 av totalt 141 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 0

1720–1729: 10

1760–1769: 10

Wismariensia, Riksarkivet

Innehåller ansökningar om tjänst eller befordran från civila och militära ämbetsmän i Wismar till Kungl. Maj:t i serie I, ”Skrivelser till K. M:t”. Samtliga 4 alfabetiskt ordnade volymer har genomsökts. Från dessa har samtliga 18 relevanta suppliker transkriberats och analyserats.

1680–1689: 5

1720–1729: 10

1760–1769: 3

Summa transkriberade och analyserade suppliker: 296 (varav 84 från 1680-talet, 112 från 1720-talet och 100 från 1760-talet)

Förkortningar

AA: Ansökningar om adelskap ("Sköldebrevsamlingen")

Br: Bremensia

EAS: Enskildas ansökningar och suppliker

FFA: Filosofiska fakultetens arkiv

FU: Frihetstidens utskottshandlingar

KA: Kansliarkivet

Kam: Kammarkollegiet Kansliet ca 1618–1879

Kan: Kanslikollegium

Li: Livonica II

Mi: Riksarkivets ämnessamlingar. Militaria

Po: Pommeranica

RA: Riksarkivet

SD: Strängnäs domkapitel

TFA: Teologiska fakultetens arkiv

ULA: Landsarkivet i Uppsala

UUA: Uppsala universitets arkiv

Wi: Wismariensia